

**ВАЗОРАТИ МАОРИФ ВА ИЛМИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН Донишгоҳи
ДАВЛАТИИ ОМУЗГОРИИ ТОҶИКИСТОН БА НОМИ САДРИДДИН АЙНӢ**

Ба ҳуқуқи дастнавис

ТДУ 809.155.0.+802.0

ТКБ 81.81.2

Ҳ – 27

ҲАКИМЗОДА ФАЙЗАЛИ ИСМАТУЛЛО

**ТАҲЛИЛИ МУҚОИСАВИИ ҶУМЛАИ ПАЙРАВИ ПУРКУНАНДА ДАР ЗАБОНҲОИ
ТОҶИКӢ ВА АНГЛИСӢ (ДАР АСОСИ АСАРИ «ЁДДОШТҲО»-И
САДРИДДИН АЙНӢ)**

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т И

диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмии номзади илмҳои филологӣ аз рӯи ихтисоси
10.02.20 – Забоншиносии муқоисавӣ-таърихӣ, қиёсӣ ва муқоисавӣ

Душанбе - 2025

Кори диссертатсионӣ дар кафедраи забоншиносӣ ва типологияи муқоисавии Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни иҷро шудааст.

Роҳбари илмӣ:

Ҷураев Хайём Акрамович - мудири кафедраи забони англисӣ ҳамчун ихтисоси дуюми факултети забони англисӣ ва забонҳои Шарқи ДДОТ ба номи Садриддин Айни, номзади илми филология, дотсент

Муқарризони расмӣ:

Тағоева Табассум Музаффаровна - доктори илмҳои филология, профессори кафедраи назария ва типологияи забони англисии Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав

Азизова Мастона Ҳамидовна - дотсенти кафедраи забонҳои хориҷии факултети дипломатия ва сиёсати Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

Муассисаи пешбар:

Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ

Ҳимояи диссертатсия «15» марти соли 2025, соати 13:00 дар ҷаласаи Шурои диссертатсионии БД.КOA-036-и назди Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода бо нишони 734019, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, кӯчаи Ф. Муҳаммадиев 17/6, маҷлисгоҳи Шурои олимон баргузор мегардад.

Бо мазмуну муҳтавои диссертатсия тавассути сомонаи [www. ddzt.tj](http://www.ddzt.tj) ва дар дар китобхонаи илмӣ Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода шинос шудан мумкин аст.

Автореферат санаи «__» _____ 2025 фиристода шуд.

**Котиби илмӣ Шурои диссертатсионӣ,
номзади илмҳои филологӣ, дотсент**

Ҳасанова Ш.Р.

МУҚАДДИМА

Кори диссертационии мазкур ба таҳлили муқоисавии ҷумлаи пайрави пурқунанда дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ бар мабноси асари «Ёддоштҳо»-и Садриддин Айнӣ бахшида шуда, дар он тамоми паҳлуҳо ва тасвирҳои масоили мавҷуда ба риштаи таҳқиқ ва пажӯҳиши амиқ кашида шудааст.

Зарурият ва муҳимияти таҳқиқот. Вазифаҳои забон ба он далелат мекунад, ки забон ҳодисаи ҷамъиятист на ҳодисаи синфӣ ва ё биологияи психологӣ мебошад. Маълум аст, ки ба гуфтугӯи ҳама - ҳам хурду ҷавону пир, ҳам дорою камбағал ва ҳам зану мард эҳтиёҷ доранд. Аён аст, ки дар ҷомеа синфҳои ба ҳам зид (ғулому заҳматкашу феодал, пролетару капиталист) низ бояд бо ҳам гуфтугӯ кунанд, яъне бе забон инкишоф ва таракқи муътадилӣ истехсолоти ҷамъиятӣ номумкин мегардад. Барои муътадил истифода намудани заводи фабрика бо як забон муошират намудани аъзои он зарур мебошад. Забон ба ашӯву ҳодисаҳои ҷомеа як хел ном мегузорад, ки он барои ҳамаи аъзоёни ҷамъият ба мансабу синфи онҳо нигоҳ накарда, ягона аст. Калимаҳои ҳаётан муҳими забонро ҳамаи аъзоёни ҷамъият як хел ва ё як навъ истифода менамоянд. Усулҳои калимасозӣ иборасозӣ ва ё ҷумласозӣ низ барои ҳама дахл доранд. Забон аз рӯи хусусияти худ умумибаширӣ, гурӯҳбандӣ намудани ҷамъият ба синфҳо, гурӯҳҳо ва ё табақаҳои иҷтимоӣ касбӣ барои забон фарқи ҷиддӣ надорад. Вале дар таркиби луғавии забон як қатор калимаҳои мавҷуданд, ки онҳоро гурӯҳи муайяни одамон истеъмол мекунад: садоноку ҳамсадо, монандшавӣ ва диссимилатсия, пешоянду пасоянду пайвандак ва ташбеҳу истиора барин вожаҳо ҳосил сохтанро бахшидаанд, аммо инҳо хусусияти ҷамъиятии забонро рад намекунад. Албатта, синфҳо ва ё гурӯҳҳои иҷтимоӣ касбӣ ба забон таъсири худро мерасонанд, чунки ин гурӯҳ одамон аз рӯи қору зисту зиндагӣ ва ё муносибат аз ҳам тафовут доранд.

Мубрамияти мавзун таҳқиқ дар он зӯҳур меёбад, ки ба таҳқиқу пажӯҳиши ҷумлаҳои пайрави пурқунанда дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ мутафаккирону дастандаркорони шинохтаи ватанӣ хориҷӣ, ба монанди Ҳ. Суит, Л. Шерба, В. Виноградов, В.Д.Аракин, И.П. Иванова, А.И. Смирнитский, Б.Н. Ниёзмұхаммадов, Ш. Рустамов, С. Атобуллоев, А. Мирзоев, Б. Камолитдинов, Ф. Зикриёев, П. Ҷамшедов, М. Акрамов, С. Ҷоматов ва дигарон тавачҷуҳи ҳосил додаанд. Дар пажӯҳишоти худ онҳо вижаҳои гуногун ва шабоҳати ҷумлаи пайрави пурқунандаи забонҳои таҳқиқшавандаро дар давраҳои мухталиф таҳлилу муқоиса ва баррасӣ намуда, тағйиротҳои ба вуқӯмадаро равшан сохта, онро дар робита бо падидаҳои таърихӣ ба риштаи таҳқиқу таҳрир ва омӯзиши амиқ қарор додаанд. Метавон гуфт, ки дар нимаи дуҷуми асри гузашта масъалаи таҳқиқ ва омӯзиши ҷумлаҳои пайрави пурқунанда дар забонҳои тоҷикӣ англисӣ тавачҷуҳи забоншиносони ватанӣ хориҷиро ба худ ҷалб намудааст.

Дар байни масъалаҳои то ҳол ба таҳқиқотҳои илмӣ минбаъда ниёздошта, ҷойи муҳимро масъалаи омӯзиши ҷумлаи пайрави пурқунанда ҳамчун воҳиди махсуси наҳв ва алоқаи мавҷудбудаи байни ҷузъҳои он ишғол менамояд. Ҷумла воҳиди асосии синтаксис (наҳв) буда, калима ва ё ибора дар ҷумла ба ҳам тобеъ гардида, онҳо баҳусус дар дохили ҷумла қорбасти мегарданд. Ҷумла ва ҷумласозӣ дар системаи синтаксисӣ (низомии наҳвӣ) мавқеи бунёдиро соҳиб мебошанд. Вазифаи аслии забон таъмини мубодилаи афқору андешаҳо ба тариқи ҷумла имконпазир мегардад ва ахборот маҳз дар ҷумла ва ба воситаи ҷумла ба вуқӯ меояд. Ба тӯфайли ҳамроҳшавии калимаю ибораҳо, наҳвҳои мухталифи ҷумла созмон меёбад.

Дарачаи омӯхта шудани мавзӯ. Таҳқиқоти ҳамаҷонибаи ҷумлаи пайрави пурқунанда аз тарафи олимони рус ва пеш аз ҳама, В.В.Виноградов гузаронида шудааст. Бояд гуфт, ки як қатор забоншиносони тоҷик, амсоли Д. Тоҷиев, М. Қосимова, Ш. Рустамов, С. Атобуллоев, Ф. Зикриёев, А. Мирзоев, М. Акрамов, У. Абдурахмонов, П. Ҷамшедов, К. Усмонов, С. Ҷоматов ва С. Хоҷаева, Н. Раҳмонова, Тағоева Т., Н. Давлатов перомунӣ ҷумла ва наҳвҳои он таҳқиқотҳои зиёдеро анҷом додаанд, ки мо аз мақолаву асарҳои мондагори онҳо ба маврид истифода намудаем. Гузашта аз ин, забоншиносони англис, мисли Барбер С.Л., Моррис М., Илиш Б.А., Баф А.С., Брук Ҷ.Л., Еквол Е., Ериксон Б., Фисаик Б. ва Ҷейсик Е. доир ба соҳи ҷумлаи пайрави пурқунанда таҳқиқотҳои муътадилро ба сомон расонидаанд, ки мо аз он ба таври густарда истифода кардаем. Ба ин маънӣ баён намоем, ки солҳои ахир роҷеъ ба забоншиносии муқоисавӣ олимони ватанӣ хориҷӣ таҳқиқотҳои мондагеро анҷом додаанд, ба монанди Д.Тоҷиев, Н.Маъсумӣ, Ш.Рустамов, С.Атобуллоев, Ф.Зикриёев, М.Қосимова, М.Норматов, Н.Раҳмонова, Тағоева Т. ва аз забоншиносони хориҷӣ, ба монанди Бархударов С.Г., Березин Ф.М., Виноградов В.В., Володина М.Н., Реформатский А.А., Смирнитский А.И., Уфимсева А.А., Роговская И., Блох М.Я., Crump J.,

Pyish B., Ioffic L.L., Jespersen O. Keith Ellis, Murphy R., Pinker S., Saussure F., Thomason S.G. ва дигарон таҳқиқот анҷом дода, ба дастовардҳои назаррас соҳиб шудаанд.

Дар байни масъалаҳои то ҳол ба таҳқиқотҳои илмии минбаъда ниёздошта, ҷойи муҳимро масъалаи омӯзиши ҷумлаи пайрави пурқунанда ҳамчун воҳиди махсуси наҳв ва алоқаи мавҷудбудаи байни ҷузъҳои он ишғол менамояд. Ҷумла воҳиди асосии синтаксис (наҳв) буда, калима ва ё ибора дар ҷумла ба ҳам тобеъ гардида, онҳо бахусус дар дохили ҷумла қорбаст мегарданд. Ҷумла ва ҷумласозӣ дар системаи синтаксисӣ (низомии наҳвӣ) мавқеи бунёдиеро соҳиб мебошанд. Вазифаи аслии забон таъмини мубодилаи афқору андешаҳо ба тариқи ҷумла имконпазир мегардад ва ахборот маҳз дар ҷумла ва ба воситаи ҷумла ба вуқӯ меояд. Ба туфайли ҳамроҳшавии калимаю ибораҳо, навъҳои мухталифи ҷумла созмон меёбад.

Мусаллам аст, ки таҳқиқ ва омӯзиши муқоисавии забонҳо, бавижа, аз ҷиҳати сохторӣ-маъноӣ ва грамматикӣ онҳо дар замони муосир, яке аз масъалаҳои мубрами илми забоншиносӣ ба шумор рафта, на фақат аҳамияти назариявӣ доранд, балки дар тарҷума ва таҳлили забонҳои олам аҳамияти ҳамачонибаеро касб кардаанд, ки ин дар рафти муқоисаи грамматикӣ як забон ба забони дигар баръало маълум мегардад.

Гузашта аз ин, забон низомии муайяни шаклҳои калима ва ибораҳоеро дар бар мегирад, ки грамматикаро ташкил медиҳанд. Сохти ҳар як забони алоҳидаро грамматикаи он ташкил медиҳад. Истилоҳи грамматика аз забони юнонии «grammatike» гирифта шуда, маънояш «санъати хониш ва хат, нутқ, нигориш» аст. Хотиррасон кардан ба маврид аст, ки барои омӯхтани ягон забони хориҷӣ, ба грамматикаи он бояд таваҷҷуҳи бештар дод. Роҷеъ ба масъалаи мазкур, яъне хатмӣ шуморидани грамматика, як қатор олимону забоншиносони барҷаста изҳори андеша намуда, асару мақолаҳои зиёдеро ба нашр расонидаанд. Инчунин, Ҳ.Мачидов дар яке аз мақолаҳои худ, бо номи «Мулоҳизае чанд роҷеъ ба баъзе масъалаҳои грамматикаи забони адабии тоҷик» чунин нигоштааст менигорад, ки: «... Дар бисёре аз забонҳои таърихи хаттии қадимадошта ва ин мушкилот чандин садсолаҳо ин ҷониб омӯхта мешавад, онро имрӯз ҳам тадқиқ мекунанд ва дар равиши омӯзишу азхудкунии забон (забон аз ҷумлаи ҳодисаҳои мунтазам инкишофёбандаи ҷомеа аст), грамматикаи он ҳам инкишоф меёбад ва ин тағйирёбиҳои унсурҳои грамматикӣ фақат дар

з

Истифодаи замон дар ҷумлаҳои дутаркибаи номӣ ба туфайли феълҳои ёрвар қобили иҷро мегардад ва дар дигар мавридҳо онҳо, асосан, замони ҳозираро гувоҳӣ медиҳад. Категорияи предикативият ва ё хабарӣ ба категорияҳои модалият, замон ва шахс робита дошта, вобаста ба тамоми навъҳои ҷумла алоқаманд мебошад.

Дар созмони таркиботи наҳвӣ ҳар як воҳиди забон нақши муайяне дорад. Калима дар муташаккили ҷумла мувофиқи маъноӣ луғавӣ ва грамматикаш ширкат меварзад. Ин ифодаи калима ба алоқаманд шудани калимаҳо ва қонуниятҳои муташаккили ибора ва ҷумла имконоти луғавию грамматикӣ пайванд менамояд.

Мафҳуми ибора натиҷаи муносибати қисмҳои таркиботии он ба ҳисоб меравад. Ин алоқамандӣ дар ҷумла бо таъсири сабабҳои ахбор метавонад мураккабтар гардад ва дигаргун шавад. Ифодаи ҷумла аз муносибати ҳиссаҳои таркибии он ба вуқӯ меояд. Аз ин лиҳоз, предикативият маъноӣ грамматикӣ тамоми навъи ҷумларо ифода менамояд.

Илова бар ин, бояд ёдовар шуд, ки перомунӣ ҷумлаи пайрави пурқунанда забоншинос Ш.Рустамов мақолаеро соли 1967 бо номи «Ҷумлаи пайрави пурқунанда дар забони адабии

х

о

Бояд зикр намуд, ки забоншинос Ш.Рустамов дар мақолаи хеш то андозае тамоми паҳлуҳои масъалаи омӯзиши ҷумлаи пайрави пурқунандаро ба риштаи таҳқиқ кашидааст, ки он ҳам бошад, то ҳадди зарурӣ тиҳигҳои мавҷудаи масоили фавқро пурратар мегардонад.

Дар солҳои ахир доир ба соҳаҳои ҷудоғонаи грамматика низ якҷанд асарҳои илмӣ-таҳқиқотӣ навишта шудаанд. Дар соли 1959 асари Н.Маъсумӣ «Очеркҳо оид ба инкишофи забони адабии тоҷик», аз ҷоп баромад, ки дар он забон ва услуби устод Айнӣ дар мисоли асари безаволи ӯ «Марги судхӯр» таҳлил карда мешавад. Асари мазкур дар соҳаи омӯхтани забони асари бадеӣ ва муайян намудани услуби Садриддин Айнӣ нахустин кори бузурги илмӣ-таҳқиқотӣ мебошад.

ҷ

и

Ҳ.Мачидов Ҳ. Мулоҳизае чанд роҷеъ ба баъзе масъалаҳои грамматикаи забони адабии тоҷик» чунин нигоштааст. // Садои Шарк. – 2010. - №2. с.6.

² Масъалаҳои забоншиносӣ тоҷик, (Мачидови мақолаҳо) / Ш. Рустамов, - Душанбе: Нашриёти «Дониш», 1967, - мавриди таҳқиқ ва омӯзиш анҷом додааст, ки ин масъала ҳоло ҳам бошад ба омӯзиши амиқ ниёз дорад.

с

т

а

Дар соли 1960 муҳаққиқ Эшонҷонов А. бо унвони «Хабарҳои номӣ» ва муҳаққиқи ҷавон Бозидов Н. «Пурқунандаи бевосита дар забони адабии тоҷикӣ» рисолаҳои номзадӣ дифоъ намуданд, ки ин таҳқиқотҳои илмӣ низ чун асарҳои мондагори забоншиносони дар боло номбаршуда андар боби ҳалли масоили наҳви забони тоҷикӣ аҳаммияти басо калон доранд.

Робитаи таҳқиқот бо барномаҳо ва ё мавзӯҳои илмӣ. Мавзуи таҳқиқоти мазкур бо барномаҳои таълимӣ ва илмӣ равияи филологӣ робита дошта, натиҷаҳои бадастомада дар тақдими барномаҳои муқарраршуда мусоидат менамояд. Мавзуи таҳқиқоти мавриди назар як ҷузъи қорҳои илмӣ-таҳқиқоти кафедраи забоншиносӣ ва типологияи муқоисавии Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни мебошад.

ТАВСИФИ УМУМИИ ТАҲҚИҚОТ

Мақсад ва вазифаҳои таҳқиқот. Дар диссертатсияи мазкур оид ба паҳлуҳои асосии ҷумлаҳои пайрави пурқунанда дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ таҳқиқот анҷом дода шудааст. Инчунин, масъалаи марбута бар пояи осори мондагори «Ёддоштҳо»-и Садриддин Айни бо мисолҳои муътамад мавриди таҳқиқ ва муқоиса қарор дода шудааст.

Мувофиқи мақсади дар қор гузашташуда вазифаҳои зерин шарҳ дода мешаванд.

Таҳқиқи ҷумлаи пайрави пурқунанда (ҚПП) то ба имрӯз аз нигоҳи муқоиса таҳлили баррасӣ нагардидааст ва мавзуи ҷавб ниёз ба пажӯҳиш дорад. Як нуқта бо бояд таъкиқ кардан, ки таҳлили муқоисаи ҷумлаи пайрави ҳол (ҚПХ) дар диссертатсияи Н.Давлатов аз нигоҳи муқоиса мавриди таҳқиқи амиқи илмӣ қарор гирифтааст.

Ҳадафи асосии таҳқиқоти ҷавб дар он ошкор мегардад, ки роҷеъ ба масъалаи омӯзиши ҷумлаҳои пайрави пурқунанда дар забонҳои таҳқиқшаванда дар заминаи осори мондагори «Ёддоштҳо»-и Садриддин Айни бо мисолҳои муътамад қарор дода шаванд. Дар ин диссертатсия таҳлили муқоисавии ҷумлаҳои пайрави пурқунанда дар забонҳои муқоисашавада, ҳадафи қарор ҷумлаи пайрави пурқунанда, наҳви онҳо аз ҷиҳати грамматикӣ ва умуман сохти ҷумлаи пайрави пурқунанда истифода шудааст.

Вазифаҳои таҳқиқ. Вазифаи асосӣ дар диссертатсия, ҷе хеле ки дар боло қайд кардем, танҳо муқоисаи ҷумлаҳои пайрави пурқунанда дар забонҳои матраҳшаванда набуда, балки таҳқиқ ва пажӯҳиши сохтори ҷумлаи пайрави пурқунанда ба ҳисоб меравад.

Ҳар як пажӯҳиш мақсаду ҳадафи мушаххаси ҳудуд дорад. Барои дарёфти ҳадафҳои диссертатсия, муайян намудани вазифаҳои зерин дар равиши таҳқиқоти диссертатсия аз манфиат ҳолӣ нахоҳад буд:

- мушаххас ва муайян намудани заминаи таърихӣ ҷумлаи пайрави пурқунандаи забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ;

- таҳқиқи тасниф қардани ҷумлаи пайрави пурқунанда дар забонҳои таҳқиқшаванда;

- ошкор сохтани монандӣ ва шабеҳиятнокии ҷумлаҳои пайрави пурқунанда дар забонҳои қиёсшаванда;

- пайдо сохтани монандӣ ва муодилнокии ҷумлаи пайрави пурқунанда дар забонҳои таҳқиқшаванда;

- муайян қардани ҷойгоҳ ва мавқеи ҷумлаи пайрави пурқунанда дар забонҳои қиёсшаванда;

- гурӯҳбандӣ ва тасниф намудани ҷумлаи пайрави пурқунандаи забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ;

- мушаххас қардани роҳҳои қорбурди тобишҳои маъноии ҷумлаи пайрави пурқунандаи забонҳои муқоисашаванда;

- муқаррар қардани нақши асосии воситаҳои грамматикӣ дар ташаккул ва тақомули ҷумлаи пайрави пурқунандаи забонҳои қиёсшаванда;

ҷобачогузори ҷузъҳои ҷумлаи пайрави пурқунанда (ҚПП) ва дарёфти вижаҳои ҷумлаҳои пайрави пурқунанда дар забонҳои матраҳшаванда;

- муайян ва ошкор сохтани омилҳо ва алоқамандии ҷумлаи мураккаби тобеъ (ҚМТ) бо ҷумлаи пайрави пурқунандаи забонҳои таҳқиқшаванда;

- мушаххас намудани нақш ва мавқеи вазифаи пайвандҳои тобеъкунанда дар ташаккули ҷумлаҳои пайрави пурқунандаи забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ;

- шарҳ додани муносибати мантиқӣ наҳвӣ, ки бо ёрии пайвандҳои тобеъкунандаи ҳар ду забон дар мувофиқа бо ҷузъҳои таркибии иборати хабарӣ ифода шудаанд.

Навгони илмӣ таҳқиқот. Диссертатсияи мазкур дар забонишиносии муқоисавӣ-типологӣ бори аввал мавриди таҳқиқ ва пажӯҳиш қарор дода шудааст. Бояд гуфт, ки дар он асосан сухан аз боби хусусиятҳои типологӣ сохториву маъноии ҷумлаи пайрави пурқунанда (ҚПП) таҳқиқот

рафта, дар шакли диссертатсияи дастраси омӯзандагон ва мутахассисони забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ мегардад, мавриди таҳлилу муқоиса қарор додаем. Илова бояд намуд, ки яке аз навигарҳои дар қор ҷой дошта, ин ҳам бошад, ба таври қомил таснифу таҳқиқ намудани вижаҳои фарқкунанда ва шабеҳиятнокии ҷумлаи пайрави пуркунанда (ҚПП) - и забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ба ҳисоб рафта, тиҳигҳои мавҷударо пурра мегардонад. Яке аз навғониҳои дигари рисола дар он зӯҳур меёбад, ки масоили марбута дар забонҳои муқоисашаванда нахустаҳқиқ мебошад.

Усулҳои таҳқиқот. Дар забоншиносии муқоисавӣ методҳои зиёди таҳқиқ мавҷуданд, ки маъмултарини онҳо муқоиса ва омор ба ҳисоб мераванд. Барои амалӣ намудани таҳқиқ аз методҳои муқоисавӣ - таъриҳӣ истифода бурда шудааст, ки асоси қори ақсар забоншиносони оламшумулро ба монанди Розенфелд, А. Адмони, А. Априян, Ҳ. Свит. Р. Роах, Б. Хаймович, Ҷ. Рид, И. Мейе, В. Виноградов, Ф. Зикрияев, А. Мирзоевро ташкил медиҳад. Методи муқоисавӣ-таъриҳӣ ҳар як падидаро хоҳ фонетикӣ бошад, хоҳ грамматикӣ ва ё лексикӣ дар раванди ташаккули таъриҳии он меомӯзад ва бо ҳамин роҳ муносибати саҳеҳи илмӣ ба забон, ки имкон медиҳад, то забоншиносон ҳулосаҳои эътимоднок ва илман асоснокро ба даст оранд, таъмин карда мешавад.

Таҳлили интиқодии сарчашмаҳои илмӣ, таҳлили муқоисавии ҷумлаҳои пайрави пуркунандаи забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ, усулҳои таҳлилу муқоисавӣ-оморӣ, усули мутақобилавӣ ва тавсифӣ ба қор рафтаанд.

Дар қор усулҳои муқоисавӣ ва типологии забоншиносӣ истифода шудаанд. Бинобар ин, маводҳои ҳар яке аз ин забонҳои муқоисашаванда аз рӯи сохторашон таҳлил карда мешаванд.

Инчунин, усули мушоҳида ва ҳамчунин усули оморӣ ҳангоми таҳлилу ҷумлаи пайрави пуркунанда (ҚПП) истифода шудааст.

Арзиши илмӣ ва амалии диссертатсия. Дар диссертатсияи мазкур фикру андешаҳои забоншиносон мавриди омӯзишу таҳлилу ҳамҷониба қарор гирифтаанд. Қори таҳқиқотии мазкур дар асоси маводҳои забони тоҷикӣ ва англисӣ, асарҳои бадеӣ, матбуоти даврӣ, китобҳои дарсӣ, расонаҳои интернетӣ навишта шуда, дар асоси иншои он муваффақиятҳои илми забоншиносии забони адабии ҳозираи тоҷикӣ ва англисӣ ба назар гирифта шудааст. Натиҷаҳои диссертатсияи мазкур метавонад, ҳамчун дастури таълимӣ дар таълими фанни забоншиносӣ ва типологияи муқоисавӣ, назарияи забоншиносӣ, назарияи грамматика ва услубшиносӣ истифода шавад.

Аҳаммияти назариявӣ таҳқиқот. Бахши назариявӣ диссертатсия ба таҳқиқи ҷумлаҳои пайрави пуркунанда дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ аз ҷиҳати муқоисавӣ асос ёфтааст.

Аҳаммияти амалии таҳқиқот. Диссертатсияи мазкур як таҳқиқоти муҳими анҷомёфта буда, аҳаммияти амалии зеринро доро аст:

- ҳамчун дастури таълимӣ барои донишҷӯёни факултаҳои забонҳои хориҷӣ хизмат мекунад;
- ҳамчун қурси махсус барои донишҷӯёне, ки забони таҳсилашон забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ аст;
- ҳамчун маводи ёрирасон аз фанҳои “Амалии грамматикаи забони англисӣ” ва “Типологияи муқоисавии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ” дар факултетҳои забонҳои хориҷӣ;
- мурағаб сохтани барномаҳои таълимӣ ва қорӣ аз фанҳои “Амалии грамматикаи забони англисӣ” ва “Типологияи муқоисавии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ” дар факултетҳои забонҳои хориҷӣ.

Объекти таҳқиқот. Дарёфт намудани хусусиятҳои фарқкунандаи ҷумлаи пайрави пуркунанда дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ.

Предмети таҳқиқот. Таҳлилу муқоисавии ҷумлаи пайрави пуркунанда дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ (дар асоси асари «Ёддоштҳо»-и Садриддин Айни).

Асосҳои назариявӣ ва методологии таҳқиқот. Асарҳои забоншиносон Ҳ.Суит, Л.Блумфилд, О.Есперсон, А.Крузин, В.Граф, А.Кеннеди, инчунин англишиносони собиқ шӯравӣ А.И.Смирнитский, М. Блох, О. Аҳманова, О. 9 Бархурдаров, А.М.Пешковский А.Шахматов, В.В.Виноградов, В.Яртсева, В.А.Белошапкина, В.П.Белянин Е.Н.Ширяев, Л.Л. Иофик, Г.Г. Почепсов, В.К. Поржезинский, М.Н. Петерсон, А.М. Пешковский, Д.Тоҷиев, Ш.Ниёзӣ, Ш.Рустамов, Ф.Зикрияев, М.Н.Қосимова, В.Абдулазизов, С.Атобуллоев, Н.Раҳмонова, М.Маҳмадсодиқ, Н.Давлатов асоси методологии таҳқиқотро ташкил медиҳанд. Инчунин, дар диссертатсия методҳои муқоиса, таҳлилу адабиётҳои илмӣ, бадеӣ низ истифода шудаанд.

Методология ва методҳои таҳқиқот. Дар таълифи диссертатсия аз нигоҳи назариявӣ аз дастовардҳои илмӣ, принципҳо ва усулҳои, ки забоншиносони ватанӣ ва хориҷӣ, ки дар ин мавзӯ таҳқиқоти назаррас анҷом додаанд, ба таври васеъ истифода гардидааст. Барои ҳалли вазифаҳои гузашташуда асосан аз методҳои муқоисавӣ ва типологии таҳқиқот дар забоншиносӣ истифода

шудааст. Гузашта аз ин, аз роҳҳо ва усулҳои таҳлили маъноӣ, луғавӣ-сарфӣ ва таҳлили муқоисавии ҷумлаи пайрави пурқунанда дар асоси осори «Ёддоштҳо»-и С.Айнӣ баҳрабардорӣ гардидааст.

Нуқтаҳои ба ҳимоя пешниҳодшаванда:

- пажӯҳиш намудани ҷумлаи пайрави пурқунанда дар забонҳои муқоисашаванда, воситаҳои алоқаи грамматикӣ (ВАГ) дар ибора ва ҷумла чун пояи асосӣ баромад мекунад;

- муайян намудани мавқеи пайвандакҳо дар созмони ҷумлаи пайрави пурқунанда, пешояндҳо ва ҷонишинҳои ишоратӣ, ба сифати воситаҳои грамматикӣ алоқаи ҷумлаи пайрави пурқунанда бо сарҷумла хидмат мекунад;

- мушаххас ва таъйин намудани нақши пайвандакҳо дар созмони ҷумлаи пайрави пурқунанда (ҚПП) – и ду забони тавоно, ки ба гурӯҳи забонҳои аналитикӣ мансубанд, сомон ёфтааст;

- мушаххас намудани мавқеи ҷонишинҳои ишоратӣ дар сохтани ҷумлаи пайрави пурқунанда (ҚПП)-и забонҳои матраҳшаванда ва роҳҳои қорбасти он;

- ошкор ва пайдо намдани монандиву шабеҳиятнокии дар ҷумлаи пайрави пурқунанда (ҚПП) – и забонҳои муқоисашаванда;

- нақши пешояндҳо дар ташаккули ҷумлаи пайрави пурқунанда (ҚПП) –и забонҳои қиёсшаванда ва ҷойгоҳи он дар грамматикаи ҳар ду забон густурда мебошад;

- мушаххас ва таъйин намудани вижагиҳои фарқкунандаи ҷумлаи пайрави пурқунанда, ки ҷонишинҳои ишоратиро эзоҳ медиҳанд, дар ҳар ду забон ҳам ба таври муфассал ва мукамал муқоиса ва баррасӣ карда шудааст;

- ошкор ва асоснок намудани тобишҳои маъноии ҷумлаи пайрави пурқунанда дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ бар пояи мисолҳои муътамад аз асари «Ёддоштҳо»-и Садриддин Айнӣ;

Мубоқати диссертатсия бо шиносномаи ихтисоси илмӣ. Таҳқиқоти диссертатсионӣ дар мавзӯи «Таҳлили муқоисавии ҷумлаи пайрави пурқунанда дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ бар мабноси асари «Ёддоштҳо»-и Садриддин Айнӣ» бо шиносномаи ихтисос ва муҳтавои он ба тартиби муқарраршудаи таълифи диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмии номзади илмҳои филологӣ аз рӯи ихтисоси 10.02.20 – Забоншиносии муқоисавӣ-таърихӣ, қиёсӣ ва муқоисавӣ мувофиқат мекунад.

Саҳми шахсии муҳаққиқ дар он зоҳир мешавад, ки мавзӯи мазкур бори нахуст дар забоншиносии муқоисавӣ мавриди таҳқиқу баррасии илмӣ қарор мегирад ва вижагиҳои қорбасти ҷумлаи пайрави пурқунандаи забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ дар асоси асари «Ёддоштҳо»-и Садриддин Айнӣ низ ошкор гардиданд.

Тасвиби таҳқиқоти диссертатсионӣ. Диссертатсия дар ҷаласаи васеи кафедраи забоншиносӣ ва типологияи муқоисавии Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ (суратҷаласаи №10 аз 25 – уми майи соли 2024) муҳокима ва ба ҳимоя тавсия дода шудааст.

Аз рӯи мавзӯи диссертатсия 11 мақола нашр гардидааст, 4 - тои он ба ҚОА ФР ва ҚОА назди Президенти ҚТ мансуб буда, рӯйхати онҳо дар охири автореферат оварда шудааст. Қисматҳои асосии диссертатсия дар конференсияҳои забоншиносие, ки дар ДДОТ ба номи Садриддин Айнӣ баргузор гардидаанд, (2021-2024) муаррифӣ ва муҳокима шудаанд.

Сохтор ва ҳаҷми диссертатсия. Диссертатсия аз муқаддима, ду боб, хулоса ва рӯйхати адабиёт, ки 173 саҳифаи ҷопи компютериеро дар бар мегирад, иборат мебошад.

Боби якум перомуни «Асосҳои назариявии масъалаи омӯзиши ҷумлаи пайрави пурқунанда дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ» унвон дошта, он аз чор зерфаёл иборат мебошад. Ҳар як зербоби он бо натиҷагирӣҳо ва тавсияҳои муҳаққиқ ба риштаи таҳқиқ ва муқоисаи ду забон кашида шудааст.

Боби дуюм диссертатсия бошад, роҷеъ ба «Хусусиятҳои типологияи ҷумлаи пайрави пурқунанда дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ» номгузорӣ карда шудааст, ки он ҳам бо тавсияҳо ва хулосабарорӣҳои унвонҷӯ дар асоси асари «Ёддоштҳо»-и Садриддин Айнӣ мавриди таҳлил ва пажӯҳиши дучониба қарор гирифтааст.

Дар **хулоса** перомуни масъалаи омӯзиши ҷумлаи пайрави пурқунандаи забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ хулосабарорӣ шудааст, ки асоси дарки фарқияти ҷумлаи пайрави пурқунандаро бар асоси муқоисаи ҳар ду забон ташкил медиҳад, натиҷагирӣ гардидааст. Ҳамчунин, маълумотҳои бадастомада дар ин замина ҷамъбаст ва натиҷагирӣ карда шудаанд.

Дар феҳристи **адабиёти** истифодашуда ҳаминро бояд қайд кард, ки Ҳангоми таҳқиқ намудани диссертатсия аз сарчашмаҳои илмӣ ва бадеӣ қорбаст шудааст. Аз рӯи мақолаҳои илмӣ ва китобҳои забоншиносӣ вобаста ба мавзӯ, аз рӯи фарҳангу энсиклопедияҳо ва ҳамчунин аз яқанд

манбаъҳои шабакаи интернетӣ кордбурд карда шудааст. Аз осори бадеӣ низ бештар корбурд гардидааст.

МУҲТАВОИ АСОСИИ ДИССЕРТАТСИЯ

Дар муқаддимаи диссертатсия оид ба аҳамияти мавзӯ, дараҷаи омӯзиши мавзӯ, мақсад ва вазифаҳои таҳқиқот, навгонии илмӣ таҳқиқот, аҳамияти назариявии таҳқиқот, методология ва методҳои таҳқиқот, усулҳои таҳқиқот, моҳияти илмӣ-назариявии таҳқиқот, моҳияти амалии таҳқиқот масоили ба ҳимоя пешниҳодшаванда, коркарди мавзӯ, ҳаҷм ва сохтори диссертатсия маълумот дода мешавад.

Боби якум - «*Асосҳои назариявии таҳқиқи ҷумлаҳои пайрави пуркунанда дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ*» унвон дошта, аз чор фасл иборат аст.

Фасли якум «*Мафҳуми «ҷумлаи пайрави пуркунанда - object clause» аз нигоҳи забоншиносони тоҷик ва англисӣ*» ном дорад. Ҷумлаҳои пайрави пуркунанда дар ҳар ду забон ҳам як ҷузъи таркибии ҷумлаи мураккаби тобеъ (ҶМТ) аст, ки барои тафсил ва муайян намудани хабари сарҷумла нақши созгор дорад. Забоншиноси маъруфи тоҷик Ф.Зикриёев дар куллиёти худ менигорад, ки «Ҷумлаи пайрав ба сарҷумла тавассути пайвандаҳои тобеъкунанда ва пайваस्तкунанда ба кор бурда мешавад. Воситаҳои грамматикӣ тобеъ шуда, хусусияти вай танҳо дар алоқамандӣ ва ягонагии он бо сарҷумла муайян мегардад. Ҷумлаҳои пайрави забони тоҷикӣ аз рӯи маънидодӣ сарҷумла ба ду гурӯҳ ҷудо мешаванд: Ҷумлаҳои пайрави эзоҳдиҳандаи аъзоҳои

ҷ
у Забоншиносон М.Белинитский ва С.Ҳочизода дар асари худ «Наҳви забони тоҷикӣ», ки соли 1936 ба нашр расидааст, чунин менигоранд: «Ҷумлаи тобеъ ба вазифаи пур кардани хабари

о
я Дар китобҳои дарсии минбаъдаи грамматикаи забони тоҷикӣ барои мактабҳои миёна ҳамин таърифу таҳлил бо тарзҳои гуногун такрор ёфтааст. Дар грамматикаи забони тоҷикӣ барои мактабҳои олии ҳам ҳамин таъриф дида мешавад, ки чунин шарҳ ёфтааст: «Ҷумлаи пайрави пуркунанда мазмуни амали сарҷумларо пурра ва эзоҳ намуда, ба сарҷумла ба воситаи пайвандаки

м
к Дар бораи нақш ва ҷойгоҳи ҷумлаи пайрави пуркунанда китоби дастурии забони тоҷикӣ чунин таъриф дода шудааст: «Ҷумлаҳои пайрави пуркунанда асосан баъд аз сарҷумлаҳо, яъне дар

я
р Забоншинос Ш.Рустамов дар мақолаи худ «Ҷумлаи пайрави пуркунанда дар забони адабии тоҷиризи тоҷик» менависад, ки: «Мо дар бораи ҷӣ тарз ва ба кадом дараҷа маълумот дода шудани ҷумлаи пайрави пуркунанда дар «Очеркҳо...», ки ба қалами академик Б.Н.Ниёзмухаммадов тааллуқ дорад, чизе нагуфтаем, чунки ҳамаи он чи, ки дар китоби дарсии мактаби олии дарҷ ёфтааст, бо

ш
ю Чи хеле ки аз сарчашмаҳои ғавқ аён мегардад, забоншиносон ва наҳвшиносон вижагиҳои зерини ҷумлаҳои пайрави пуркунандаро шарҳу тавзеҳ додаанд:

ш
ш 1. Ҷумлаҳои пайрави пуркунанда барои шарҳу эзоҳ додан ва пурра намудани амали (хабари) сарҷумла корбаст мегардад.

ш
ш 2. Ҷумлаҳои пайрави пуркунанда ба сарҷумла тавассути пайвандаки «ки» пайваст мешавад, вале В.С.Расторгуева бидуни пайвандак омадани онро низ ҳисобидааст. Забоншинос Н.Маъсумӣ бошад ин вазъиятро маҳз барои такрор наомадани пайвандаки «ки» дар сохтани ҷумлаи пайрави пуркунанда маънидод мекунад.

ш
ш 3. Ҷумлаҳои пайрави пуркунанда ба иборати масдарӣ тағйир меёбад, вале нигошта нашудааст, ки кадом ҷумлаҳои пайрави пуркунандаро ба иборати муродифӣ табдил намудан зарур аст. Бояд

ш
ш Зикриёев Ф., Куллиёти осор. / Зикриёев Ф., ҷилди якум. – Душанбе: Маориф, 2021. 592 с., с. 290.

ш
ш Белнитский А.М. ва Ҳочизода. Наҳви забони тоҷикӣ, барои синфҳои vi-vii. / Белнитский А.М. ва Ҳочизода, Ҷисми дувум, Нашр. давл. Тоҷикистон, 1936, саҳ. 26.

ш
ш Грамматикаи забони тоҷикӣ. Синтаксис. Китоби дарсӣ барои мактабҳои олии. Дар зери таҳрири Б.Ниёзмухаммадов ва М.Исматуллоев. Душанбе, 1963, с. 148.

ш
ш Грамматикаи забони тоҷикӣ. Синтаксис. Китоби дарсӣ барои мактабҳои олии. Дар зери таҳрири В.Ниёзмухаммадов ва М.Исматуллоев. Душанбе, 1963, с. 165.

ш
ш Масъалаҳои забоншиносии тоҷик. (Маҷмуи мақолаҳо). / Ш. Рустамов. - Душанбе: Нашриёти «Дониш», 1967. с. 65-66.

ш
ш Ниёзмухаммадов Б., Очеркҳо оид ба баъзе масъалаҳои забоншиносии тоҷик. / Ниёзмухаммадов Б., - Сталинобод: 1960, саҳ. 48-65.

илова намуд, ки аксарияти чумлаҳои пайравӣ пуркунанда бемаврид ва ё нодуруст ба ибора иваз карда шудаанд.

Фасли дуюм «Таҳлили муқоисавии чумлаҳои пайрав дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ» унвон дорад. Чумлаи пайрав дар ҳар ду забон ҳам як ҷузъи таркибии чумлаи мураккаби тобеъ аст, ки барои тафсил ва муайян намудани сарҷумла нақши созгор мебозад. Чумлаи пайрав ба сарҷумла тавассути пайвандҳои тобеъкунанда тобеъ мешавад. Воситаҳои грамматикӣ тобеъ шуда, вижагии он танҳо дар алоқамандӣ ва ягонагии он бо сарҷумла мушоҳида мегардад. Чумлаҳои пайрави забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ аз рӯйи вазифаи сарҷумла ба ду навъ қорбаст мешаванд: чумлаҳои пайрави шарҳдиҳандаи аъзоҳои ҷудогонаи сарҷумла ва чумлаҳои пайраве, ки бо маънои асосии сарҷумла вобаста мебошад.

Чумлаи пайрави гурӯҳи якум ба хелҳои зерин ҷудо мешаванд: Чумлаи пайраве, ки ҳамчун ҷузъи тафсилдиҳандаи ин ё он аъзои сарҷумла аст (*Гулбибӣ як гунҷаи ношукуфтае буд, ки умеди як шукуфтанҳо дар дил дошт С.Айнӣ*); б) Чумлаи пайраве, ки нисбат ба сарҷумла ба вазифаи ягон аъзои ифоданаёфтаи он хизмат мекунад («*Дар дасти онҳо ба қадре ки худашонро ниғаҳдорӣ карда тавонанд, қувват ҳаст*» С.Айнӣ); в) Чумлаи пайраве, ки барои шарҳи калимаҳои ҳамнисбат истифода мешавад («*Садуқи дили модар ба сари синаи васеъ ва баланди ҷавон ба ҳадде зич шуд, ки ба ибораро «мӯе аз онҳо гузашта наметавонист» Р.Ҷалил*).

Гурӯҳи дуюми чумлаи пайрав моҳиятан ба ташкили тамоми сарҷумла вобаста буда, ҳамчун эзоҳдиҳандаи умумӣ хизмат менамояд (*Ба манқал ва сандалиҳо уду анбар месӯхтанд, ки ҳама ҷо муаттар мегашт. С.Айнӣ*). Ҳамин тавр, ба гурӯҳи якум чумлаи пайрави мубтадо, хабар, муайянкунанда, пуркунанда, тарзи амал, монандӣ, миқдору дараҷа, сабаб, мақсад, замон ва ба гурӯҳи дуюм чумлаҳои пайрави хилоф, шарт ва натиҷа дохил мешаванд.

Фасли сеюм «Назар ба таърихи пайдоиши мафҳуми «ҷумла» дар илми забоншиносӣ» номгузорӣ шудааст. Ҳар як забон дорои тартиби махсуси ҷумласозӣ буда, вижагиҳои махсуси худро соҳиб мебошад. Агар инверсия як бахши грамматика бошад, пас, дар атрофи тартиби калима маълумот диҳад, ки чӣ будани худ чумларо дар канор гузоштан номумкин аст. Гуфтан зарур аст, ки истилоҳи инверсия ва ё ворунасозӣ бо мақсади пурзӯртар кардани фасоҳат ва мутаассирии нутқ тағйир додани ҷойи муқаррарии аъзоҳои ҷумла ба қор бурда мешавад.

Забоншиноси шинохтаи тоҷик Б.Қамолиддинов дар китоби худ «Наҳви забони тоҷикӣ», ки соли 2010 нашр шудааст, ба ҷумла чунин маъниро муносиб медонад: «Ҷумла ҳамчун воҳиди а

с М.Маҳмадсодиқ дар рисолаи худ «Таҳлили муқоисавии воситаҳои алоқаи наҳвӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ» менигорад, ки: «Ҷумлаи мураккаб воҳиди олиташаққули наҳв аст, ки а

в Бояд тазаккур дод, ки муҳаққиқ М.Маҳмадсодиқ дар рисолаи худ аз осори мондагори забоншинос К.Баҳриддинов хело фаровон истифода намудааст, ки дар он ба мафҳуми ҷумла чунин шарҳ муносиб доништа шудааст: «Ҷумла чунин воҳиди муҳимтарини забон аст, ки фикрро ифода мекунад. Ҷумла аз калима ва ибора ташкил меёбад. Калимаҳои мустақилмаъно дар сохтори ҷумла ва ифодаи фикр нақши бузург доранд, зеро онҳо ба вазифаи аъзоҳои ҷумла меоянд. Калимаҳо бо қамдигар алоқаманд шуда ибора месозанд, дар айни ҳол калимаю ибораҳо дар алоқамандӣ в

й Ҷумла - ин воҳиди томи аз ҷиҳати грамматикӣ ташаққулёфтаи нутқ мебошад. Ҷумлаи сода категорияи ҷудогонаи наҳв буда, аломати ҳоси грамматикӣ дорад, ки он аз дигар категорияҳои наҳвӣ фарқият ва ё тафовут дорад. Аломати асосии ҷумла хусусияти иртиботии вай ба ҳисоб меравад. Аз воҳидҳои наҳвӣ танҳо ҷумла дорои вазифаи хабаррасонӣ мешавад. Хусусияти хабарӣ ра интонатсия ё ин ки оҳанги хабарӣ нишонаҳои ҳоси ҷумла ба ҳисоб меравад.

ө **Фасли чорум «Таҳқиқи таснифи ҷумлаи пайрав аз нигоҳи забоншиносони рус»** номгузорӣ шудааст. Дар забони англисӣ намудҳои зерини чумлаҳои пайравро ҷудо мекунад:

у

м

ш

қ

ғ

д

н

и

р

к

л

ч

х

ш

п

⁹Қамолиддинов, Б. Наҳви забони тоҷикӣ. // Б.Қамолиддинов, - Нашри аввал. - Душанбе: Собириён, 2010. с.17.

¹⁰Маҳмадсолеҳи М. Таҳлили муқоисавии воситаҳои алоқаи наҳвӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ. Монография. Душанбе: «Матбааи ДДОТ ба номи С.Айнӣ», 2022, - 150 с., с. 20.

¹¹Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. - Душанбе: Дониш, 1989, ҷ.3. - 224 с., с.5.

¹²Маҳмадсолеҳи М. Таҳлили муқоисавии воситаҳои алоқаи наҳвӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ. Монография. - Душанбе: «Матбааи ДДОТ ба номи С.Айнӣ», 2022, - 150 с., с.18.

¹³Қамолиддинов, Б. Наҳви забони тоҷикӣ. // Б.Қамолиддинов, - Нашри аввал. - Душанбе: Собириён, 2010. - 208 с., с. 17.

пайрави пуркунанда» - object clause, «чумлаи пайрави муайянкунанда» - attribute clause ва «чумлаи пайрави ҳол» - adverbial clause.

Боби дуюм «Хусусиятҳои типологии чумлаи пайрави пуркунанда дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ» ном дошта, аз чор фасл иборат аст. Дар нимаи дуюми қарни пешина масоили таҳқиқ ва омӯзиши чумлаҳои мураккаб дар забонҳои гуногунном дикқати махсуси қисми зиёди забоншиносон ва типологҳоро ба худ ҷазб намуд. Ҳаминро бояд тазаккур дод, ки муаммои мазкур яке аз масъалаҳои норавшани бахши наҳв бада, ҳоло ҳам ба пажӯҳишоти амиқ ниёз дорад, ки дар он ҷойи муҳиму асосиро масъалаи чумлаҳои мураккаб чун воҳиди махсуси наҳви ва алоқаи мавҷудбудаи байни ҷузъҳои он ишғол менамояд.

Илми забоншиносии тоҷик дар ду даҳсолаи охир ҳам аз лиҳози пробематика (масъалагузорӣ) ва ҳам аз диди баррасии масъалаҳо сифатан тағйир ёфтааст. Ин ҳодиса аз ибтидои давраи нав дар таърихи забоншиносии мо гувоҳи медиҳад. Агар дар давраҳои пешина дикқати забоншиносонро бештар масъалаҳои алоҳидаи шоҳаҳои гуногуни забони адабӣ ҷалб карда бошанд, имрӯз забоншиносон ба таҳқиқи масъалаҳои фундаменталию назарӣ тавачҷуҳ зоҳир намуда истодаанд. Методи таҳқиқот низ такмил ёфтааст. Маҳз дар ҳамин давра ба вучуд омадани чанд асари ҷамъбастанкунандаи соҳаи забоншиносӣ далели фикр аст. Ин асарҳо, аз як тараф, барои назарияи забон маводи фаровону муфид диҳанд, аз тарафи дигар, ба таълифи грамматикаҳои гуногун ва наشري дастурҳои таълимӣ мусоидат мекунад.

Дар забоншиносии тоҷик оид ба чумлаҳои мураккаби тобеъ асару мақолаҳои зиёде ба таъби расидаанд. Дар ин самт хизмати олимони маъруфу шинохтаи тоҷик, ба монанди Б.Ниёзмӯхаммадов, Д.Тоҷиев, Ш.Рустамов, М.Қосимова, Х.Ҳусейнов, С.Атобуллоев, Ф.Зикриёев, хеле калон аст. Вале то ҳамин қарибҳо омӯзиши чумлаи пайрави пуркунанда аз назари муҳаққиқони соҳа дур монда буд. Доир ба ин нави чумла фақат дар китобҳои дарсӣ ва баъзе мақолаҳо гузоришоти мухтасаре ба назар мерасиду халос, вале ба тариқи рисолаи илмӣ мавриди таҳқиқот қарор дода нашудааст, аммо ин пажӯҳишоти мо дар ин самт нахустакк мебошад. Табиист, ки ин маълумотҳо вижагиҳои гуногуни чумлаи пайрави пуркунандаро комилан дар бар намегирифтанд. Инак, чунин ҷои холиро дар забоншиносии тоҷик таҳқиқоти муфиди Ш.Рустамов ҷ

у Масъалаи таҳқиқи чумлаҳои мураккаб дар радифи самтҳои нави илми забоншиносии муқоисавӣ таҳқиқу таҳрир карда мешавад. Омӯзиши ин зухурот дар солҳои 40-уми қарни ХХ шуруъ шудааст. Муассиси омӯзиш ва пажӯҳиши чумлаҳои мураккаби забони англисӣ аз рӯи маълумоти мо аъзои муҳбирони академияи илмҳои собиқ ИҶШС В.Н.Яртсева мебошад, ки ҳанӯз қариб илмӣ худро дар соли 1940 ба ин мавзӯ бахшида буд. Дар забоншиносии тоҷик аввалин масъалаи таҳқиқоти чумлаҳои мураккаб ба таълифоти забоншиносони машҳури тоҷик Д.Тоҷиев ва Ф.Зикриёев вобаста мебошад.

а Ахири солҳои 60-уми қарни гузашта ду мақолаи Ҳ.Қаҳҳорова роҷеъ ба чумлаҳои мураккаби пайваст аз нашр бароманд. Аксарияти маълумотҳо роҷеъ ба чумлаҳои мураккаби пайваст ва тобеъ дар қисмати дуввуми китоби дарсии забони тоҷикӣ барои муассисаҳои таҳсилоти олии оварда шудааст, ки соли 1963 аз нашр баромадааст. Дар давоми ҳамин солҳо муаммои марбутаро забоншиносони тоҷик, амсоли А.Эшонҷонов, Ш.Рустамов, Ф.Зикриёев таҳти омӯзиш ва таҳқиқ қарор додаанд. Инчунин, яқинд маълумотҳои дигар оид ба чумлаҳои мураккаби забони тоҷикӣ дар грамматикаи академии муассисаҳои олии низ оварда шудааст, ки дар он ҳам перомони масъалаи фавқ ба таври иҷмолӣ таҳқиқот анҷом ёфтааст, он ҳам бошад, ба омӯзиши жарфтар ниёз дорад.

р Вобаста ба тобишҳои модалии чумлаи пайрави пуркунанда феълҳои таркибӣ дар созиши чумлаи пайрав нақши босазо доранд, ки хабари чумлаи пайрави пуркунандаи забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ музайян мекунад, маълумот дода шуда шуданд.

н Воситаи асосии алоқаи чумлаи пайрави пуркунанда ба сарчумла бо пайвандаки ки – that мебошад. Ин пайвандак на танҳо нутқи мазмунан, балки айнан нақлшударо ҳам ба сарчумла тобеъ менамояд: Дар рӯзе, ки ман аввалинбор ин ҳавлиро ба ёди худ гирифтаам, хонаи ҷанубӣ ва рӯи дуфа пур аз меҳмонони мардина буда, хонаи шимолӣ пур аз меҳмонзанон буд [С.Аинӣ, 17-18]. - The first memory I have of this yard was on a day when the south building and sufa were full of men and the north building was full of women [S.Aini, 38].

д

а

р

¹⁴ Масъалаҳои забоншиносии тоҷик. (Маҷмуи мақолаҳо). / Ш. Рустамов. - Душанбе: Нашриёти «Дониш», 1967. - 169 с.

з

а

б

о

н

Чумлаҳои пайрави пуркунандае, ки калимаҳои хамнисбати сарчумларо эзоҳ медиҳад, ба сарчумла одатан бо пайвандаки ки – that тобеъ мешавад: Ман худро аз бачагони дигар ҳам хурсандтар ҳис мекардам, чунки дар он рӯз дар тани ман чунон либосҳои буд, ки ман пеш аз он монанди онҳоро напӯшида будам, ё ин ки пӯшида бошам ҳам, дар ёд надоштам: дар барам курта-лозимии сафеди суфта буд ва аз рӯи вай чомае пӯшида будам, ки гулҳои порча-порча дошт ва дар сарам каллапӯши нав буд, ки модарам гулдӯзи карда буд [С.Айнӣ, 18]. – I was standing with the other boys in front of the musicians, watching and listening to them, I felt doubly happy because I was wearing such fine new clothes as I had never worn before: a smooth white tunic and matching pants, and over this an embroidered jama, as well as a new cap, which my mother had embroidered with flowers [S.Aini, 38].

Бо пайвандаки **дар бораи он ки** ба сарчумла чумлаҳои пайрави пуркунандае тобеъ мешаванд, ки объекти муҳокимаро мефаҳмонад: Модарам қадре мунтазир шуда истод, дид ки ӯ дар бораи он кор чизе намегӯяд, аз вай пурсид [С.Айнӣ, 98]. - My mother waited a little, then, seeing that he was not about to volunteer anything further, asked [S.Aini, 91].

Нахвишинос Ш.Рустамов дар мақолаи худ «Чумлаи пайрави пуркунанда дар забони адабии ҳозираи тоҷик» менависад, ки: «Калимаҳои «гуфта» ва «гӯён» асосан феъли ҳол мебошанд, вале онҳо барои ба ҳам тобеъ намудани сарчумла ва як қатор чумлаҳои пайрав низ истифода меёбанд. Дар чунин вазифа аз хусусиятҳои феъли ва ҳолии онҳо қариб ҳеҷ чиз боқӣ наместонад, онҳо вазифаи пайвандакиро адо мекунанд. Аз ин рӯ, мо инҳоро калимаҳои пайвандакӣ ном бурдем»¹⁵.

Масалан: Дар ариза рафти корро ба тарзе ки ҳозир гуфта гузаштам, шарҳ додам. Ва талаб кардам, ки барои пеш бурдани кори ҳашар ягон каси худотарсро фармояд, ки ин кор зудтар тамом шавад. Дер мондани ин кор ҳам ба халқ зарар дорад, ҳам ба давлат. Зеро вақте ки руд кофта нашавад ва об қорӣ нагардад, албатта заминҳо аз кишт мемонанд, дар он сурат подшоҳ хироч ва молиётро аз кучо мегирад? - Аризаро аз номи кӣ навиштед? - гуфта модарам пурсид [С.Айнӣ, 98-99]. In it I described the way the work was proceeding, as I told you just now. And I requested that he appoint an honest man to see that the work is finished sooner. I pointed out that the delay harms both the people and the government; for if the channel is not dug, and the water does not flow, the fields must remain unsown, and then where will His Highness get his taxes and revenue?». «In whose name did you write the petition?» asked Mother [S.Aini, 88].

Калимаҳои «гуфта» ва «гӯён» бо пайвандаки «ки – that» ҳам умумият доранд ва ҳам аз якдигар фарқ мекунанд. Умумият дар он зухур меёбад, ки: 1) ҳам «гуфта» ва ҳам «гӯён» муштараквазифа мебошанд, онҳо сарчумла, чумлаҳои пайравии гуногун пуркунанда, мақсад, сабаб ва ғайраро тобеъ менамоянд; 2) ба феълҳои гуногун, ки тобишҳои маъноии муносибат, гуфтугӯ, амру фармон, фикркуни ва ҳолатҳои гуногунро мефаҳмонанд, чумлаи пайравро ба сарчумла тобеъ менамоянд; 3) онҳо инчунин алоқаи сарчумлаю нутқи айнан ва ё мазмунан нақл шуда - чумлаи пайрави пуркунандаро барқарор менамоянд.

Аммо онҳо аз якдигар бо хусусиятҳои зерин фарқ мекунанд:

а) доираи истеъмоли «гуфта» ва «гӯён» он қадар фарох набуда, балки онҳо сарчумларо, асосан, нақлҳоро алоқаманд менамоянд, ки он ё аз қониби шахсе баён карда шуда аст ва ё худи гӯйянда аз фикр гузаронидааст: Тағоиям ба таъзими шогирдона ҳам шуда бо ӯ вохӯрдӣ кард ва падарамро ҳам «язнамулло» ва «барои зиёрати шумо омаданд» гуфта шиносо кунонид [С.Айнӣ, 102]. - My uncle bowed deferentially to his teacher, exchanged greetings, then introduced my father as «my brother-in-law, who has come to pay his respects» [S.Aini, 93].

- Шояд ба шумо ҳамин хуш ояд гуфта фикр кардам, - гуфтам дар ҷавоб [С.Айнӣ, 118]. - «I thought you might like them too,» I answered [S.Aini, 111].

б) чумлаҳои пайрави пуркунанда бо калимаҳои пайвандакии «гуфта» ва «гӯён» бар хилофи чумлаҳои пайрави пуркунанда бо пайвандаки «ки - that» пеш аз сарчумла қорбаст мешаванд: Ман аввал таачҷуб кардам, баъд оташин шудам ва баъд аз он хандаам гирифт: таачҷуб кардам барои ин ки ман ба бадали хизмати хатбардорӣ худ ин гуна «музд» мегирам гуфта ҳеҷ наандешида будам; оташин шудам - чунки он чазо тамоман ноҳақона буд; хандаам омад - чунки ӯ дар сухани худ «...ҳар фалоне ки ӯ хӯрдааст, ту шарм накарда-начакконда оварда ба рӯи ман мезанӣ» гӯён худаш-худашро ҳақорат карда буд [С.Айнӣ, 122]. - I was first of all surprised, then angry, and finally I burst out laughing-surprised, because I never expected this kind of reward for my errand; angry, because it was

¹⁵ Масъалаҳои забоншиносии тоҷик. (Маҷмуи мақолаҳо). / Ш. Рустамов. - Душанбе: Нашриёти «Дониш», 1967. - 169 с., с. 93.

utterly undeserved; and amused, because with his own words he had made himself ridiculous" [S.Aini, 114].

в) пайвандаки «ки - that» одатан дар аввали чумлаи пайрави пуркунанда меояд, пайвандакҳои «гуфта» ва «гӯён» бошанд, баъди чумлаи пайрави пуркунанда меоянд: Нимишабӣ "дузд омад" гӯён ғалогӯла шуда зуд хомӯш гардид» [С.Айнӣ,113]. - In the middle of the night there was a disturbance and cries of alarm, as if thieves had been discovered, which however soon subsided [S.Aini,74]. Ҳама «духтари гуреза, никоҳи қозихонагӣ» гӯён бо якдигар завқунон гап мезаданд [С.Айнӣ,128]. - The kadi's house-hold staff and onlookers from the street crowded into the courtyard, talking excitedly to one another; I heard the words «eloped» and «runaway wedding [S.Aini,113]. «Агар ҳол ҳамин бошад, инҳо бе он ки қореро бароранд ғаллаҳои дар анбор ва қанор мондари хурда тамоми мекунад, гӯён изҳори дилтангӣ намуд» [С.Айнӣ,35]. Гузашта аз ин, пайвандаки дар забонҳои таҳқиқшаванда «ки - that» ба сабку услуби адабӣ-китобӣ, «гуфта» ё «гӯён» ба гуфтугӯи фақат хос мебошанд. Сабаби дар асарҳои бадеӣ бо нутқи айнан нақлшуда омадани онҳо низ дар ҳамин зоҳир мешавад: Он ҳодиса ба ин тариқа рӯй дода буд: рӯзе падарам барои намози пешин ба масҷид рафт ва зуд баргашта омада дар роҳрави ҳавлӣ истода маро чеғ зад ва «зуд биё» гӯён шитобқорона баргашта рафт. Ман ҳам аз дунболи ӯ давидам [С.Айнӣ,134]. - It came about as follows. One day my father had gone prayer, but suddenly came back and called to me for to come quickly, then he hurried out again, with me running after him [S.Aini,76].

Бояд тазаккур дод, ки дар ташаккули чумлаи мураккаби тобеи бепайвандак бо чумлаи пайрави пуркунанда, аслан ду навъи оҳанг мушоҳида карда мешавад:

1) Оҳанги эзоҳӣ. Дар ин сурат дар охири сарчумла оҳанги талаффуз каме заиф шуда, тансифи (пауза)- и лаҳзагӣ ба вуқӯ меояд ва сарчумла бо ҳамон оҳанг ифода меёбад.

Дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ аз ҳама феълҳои дида феълҳои модальӣ «хостан - to want» дар таркиби сарчумла меояд. Чумлаҳои пайраве, ки бо оҳанг ва ё интонатсияи эзоҳӣ ба сарчумла алоқаманд шудаанд, зиёдтарин ҳамин феълҳои «хостан - to want» - ро шарҳ медиҳанд: Ман мехостам чӣ гуна шеър гуфтани он қасро пурсам, лекин ин муяссар нашуд - магар вақти намози пешин расида будааст, ки падарам маро аз девор фароварда монд ва шояд ӯ саволи дар дили ман омадаро хис карда бошад, ки:

- Ҳоло хона рав. Ман баъди аз намоз омаданам шеърҳои он қасро ба ту хонда медиҳам, – гуфт ва худ ба тарафи масҷид нигоҳ карда давон рафт [С.Айнӣ,135]. I was about to ask what sort of poetry he composed, but missed my chance; it must have been time for prayers to start, for my father lifted me down from the wall and-perhaps guessing the question I had in mind said. «Go back home now. When I get back from prayers, I'll read you some of his poetry.» And he ran toward the mosque [S.Aini,120].

2) Оҳанги баёнӣ. Дар оҳанги баёнӣ сарчумла бо оҳанги қатъӣ ва андаке баланд яку якбора бурида мешавад ва чумлаи пайрав бо оҳанги каме пасттар оғоз меёбад.

Фасли якум «Таҳлили муқоисавии чумлаи пайрави пуркунанда (object clause) дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ» ном дорад.

Инсон тамоми фикри андешаҳои худро ба воситаи чумла баён мекунад. Ба воситаи чумла эҳсосоти инсон ифода меёбад: аз шунидани хабари тоза ба вачд меояд ва ё ғамгин мегардад, ақидаеро тасдиқ ва ё инкор мекунад. Хушбаёнӣ, равонӣ, аз чихати бадеӣ пуробуранг навишта шудани асари бадеӣ ва ё фасоҳати баёни сухани гӯянда ва ё нотик аз донишмандони хуби забон ва қонуну қоидаҳои он вобастагии қалон дорад.

Наҳв яке аз қисматҳои асосии грамматика ба шумор меравад. Дар миёни он мавзӯҳои, ки мавриди баҳси наҳв қарор мегиранд чумлаи пайрави пуркунанда, ба андешаи мо, ба таври зарурӣ таҳқиқ ва омӯзиш нашудааст. Ба риштаи таҳқиқ ва пажӯҳиш қашидани диссертатсияи мазкур, воқеан ҳам ба бисёре аз ҷанбаҳои падидаҳои мавзӯи «Чумлаи пайрави пуркунанда дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ» равшанӣ андохта, тамоми паҳлуҳои омӯхтанашудаи масоили ҷавобро пурра мекунад.

Таҳқиқ ва таҳрири пурра ва илмӣ чумлаи пайрави пуркунанда зарур аст. Азбаски забонҳои аз рӯйи пайдоишашон ба ҳамдигар ҳешӣ ва робитаи зич доранд, вале дар бораи дараҷаи шарҳу баён ёфтани мавзӯҳои грамматикӣ ба таври иҷмоли ҳам бошад, мулоҳиза баён қардан лозим мебошад. Чунин шева мумкин аст ба омӯзиши муқоисавии забонҳои боз ҳам мусоидат намояд.

Чумлаҳои пайрави пуркунандаи забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ дар дохили чумлаи мураккаби тобеӣ бар эзоҳи хабари сарчумла омада, онро қомил мекунад. Чумлаи пайрави пуркунанда бо сарчумла ва аъзоҳои пайрави чумла бештар мустақим мегардад. Дар баробари ин, бояд илова намуд, ки чумлаи пайрави пуркунанда то ҳол ба таври ҷудогона дар шакли рисолаи илмӣ ва ё

рисолаи докторӣ мавриди таҳқиқ қарор нагирифтааст. Ҳаминро метавон ишора намуд, ки масоили ғавқ дар забоншиносии дохиливу хориҷӣ яке аз мавзӯҳои серчӯзтарин ва мураккабтарин буда, айни ҳол ба риштаи омӯзиш кашидани он айни мудаост.

Ин навъи ҷумлаи пайрав ба саволҳои «чӣ» - what?, «бо чӣ» - for what? посух медиҳанд. Он бар шарҳу эзоҳи калимаю таркибҳои ҳамнисбате низ меояд, ки ба вазифаи пуркунандаи сарҷумла омадаанд.

Ҷумлаи пайрави пуркунанда, одатан, хабарҳои феълии сарҷумларо мефаҳмонад ва он доимо дар созмонёбии ҷумла мавқеи хосса дорад.

Маврид ба ёдоварист, ки дар забонҳои қиёсшаванда ҷумлаҳои пайрави пуркунанда барои шарҳу эзоҳи яке аз аъзоҳои сарҷумла омада, маъно ва ифодаи онро аз ҷиҳати объекти амал ба таври мушаххас комил мекунад. Илова бар ин, бояд гуфт, ки ҷумлаи пайрави пуркунанда аз рӯйи сохт ва таркиб ба ду гурӯҳи калон ҷудо карда шудааст: 1) таъйин ва муқаррар намудани ҷумлаҳои пайрави пуркунанда, ки барои пурра ва комил намудани хабари сарҷумла меояд. 2) таъхир ва ошкор намудани ҷумлаҳои пайрави пуркунанда барои шарҳу тавзеҳ додан ва ё ифодаи мазмуни асосии ҷумлаи пайрави пуркунанда бо ҷонишинҳои ишоратӣ, ки дар он ҷо сарҷумла нақши бориз дорад, мустаъмал мегардад.

Гуфтан ба маврид аст, ки дар ҳар ду забон ҳам ҷумлаи пайрави пуркунанда ба сарҷумла алоқаманд шуда меояд, вале хабари зикри онро объекти амал бароварда мегардонад: «Ман он неъматҳои алвонро дида худро дар миёнаи ҷаннаи ҳис кардам...». Маълум аст, ки дар ин ҷумла яке аз аъзоҳо намерасад ва бинобар ин ҷумла ҳам аз ҷиҳати таркиб ва ҳам аз ҷиҳати мазмун ноқис ва эзоҳгалаб мебошад. Дар мисоли мазкур хабари ҷумла “ҳис кард” нокомил ва шарҳгалаб мебошад, ки онро фақат аъзоҳои ҷумлаи пайрав ё ин ки ҷумлаҳои пайрави пуркунанда мукамал менамоянд. Масалан: Ман он неъматҳои алвонро дида худро дар миёнаи ҷаннаи ҳис кардам, ки дар даруни дӯзах бино ёфта бошад [С.Айнӣ,404].- When I saw those blessings of colour, I felt like I was in the middle of a paradise built in hell [S.Aini,396].

Ҷумлаи пайрави пуркунанда барои эзоҳ додани хабари сарҷумла меояд, ки объекти амали он зикр наёфта бошад:

Мударриси як мадраса, ба бошандагони он мадраса ба ғайр аз шариквақф будан, алоқаи дигаре надошт ва маҷбур карда наметавонист, ки талабаи он мадраса ба пеши худаш дарс хонад [С.Айнӣ, 10]. - "The teacher of a madrasa had no other relationship with the residents of that madrasa than being a partner in the endowment, and he could not force the students of that madrasa to study in front of him" [S.Aini, 8]. «Ҳоло мехоҳад, ки ин кампирро ҳам кушад...» [С.Айнӣ, 364]. - "Now he wants to kill this old woman too..." [S.Aini, 336]. (Ман баъдҳо фаҳмидам, ки ҳамаашон рост мегуфтаанд - ҳамаашон нодон ва бесавод будаанд ва саводнокон дар қатори онҳо наменишастаанд) [С.Айнӣ,200-201]. - ("I later found out that they were all telling the truth - they were all ignorant and illiterate, and literate people did not sit among them") [S.Aini,192-193]. Дар рӯзи дуюм дар ҷояш хеста нишаст, дар рӯзи сеюм асозанон ба пойи худ берун баромад, мо тамоман хурсанд шудем, ки ӯ халос шуд [С.Айнӣ,217].- "On the second day he sat up, on the third day he came out on his feet, we were completely happy that he was saved" [S.Aini, 202].

Ҷумлаҳои пайрави пуркунанда барои шарҳу эзоҳи феъле меояд, ки ба он дар айни замон аъзои пайрави пуркунанда бештар вақт пеш аз феъл ва ё баръакс, ҷумлаҳои пайрави пуркунанда, пас аз он омада бошад, дар ин ҳолатҳо ҷумлаҳои пайрави пуркунанда, пас аз он омада ҷумларо комил мекунад ва дар ин мавридҳо ҷумлаҳои пайрави пуркунанда ба иҷрои рисолати дуюм мегузарад ва ин гуна ҷумлаҳои пайрави пуркунанда корбаст нашавад ҳам, ҷумлаи нопурра шуморида намешавад.

Ҷасли дуюм «Таҳлили сохторӣ-маъноии ҷумлаи пайрави пуркунанда дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ» номгузорӣ шудааст.

Дар забоншиносии тоҷикӣ англис оид ба ҷумлаи пайрави пуркунанда асар ва ё мақолаи махсуси илмие рӯйи нашр наомадааст, вале ба таври бояду шояд дар баъзе аз китобҳои англисӣ перомунӣ ин масоил таҳқиқ гардидааст. Бояд гуфт, ки дар бораи ин ҷумлаи пайрав танҳо дар китобҳои дарсӣ маълумот дода шудааст. Дар ҳамаи китобҳои дарсӣ, агар тарзи ифода ва истилоҳоро ба инобат нагирем, таърифи ҷумлаи пайрави пуркунанда якҷайл дода шудааст. Ҷунончи, дар «Наҳви забони тоҷикӣ» ҷумлаи пайрави пуркунанда ба тариқи зайл таъриф дода шудааст:

«Ҷумлаи тобеъ (Ҷумлаи пайрав - Ш.Р.) ба вазифаи пур кардани хабари сарҷумла омада метавонад. Ҷунин ҷумлаи тобеъ ба воситаи пайвандҳои «ки» ба сарҷумлаи вобаста мешавад. Масалан: Сардор дид, ки ман кӣ будани худро маълум накардам, фармуд, ки нӯкчаи ҷӯбчаи латтаи

равгани печондашударо даргиронда ба пеши рӯи ман доштанд [С.Айнӣ,340]. Чумлаи тобеъ (пайрав - Ш.Р.) ба суоли чиро дид? ҷавоб дода хабарро пур мекунад»¹⁶.

Дар мисоли болозикр чумлаи тобеъ ба саволи чиро дид? ҷавоб дода, хабарро пур мекунад. Чи хеле ки дида мешавад, забоншиносон ҳангоми таърифи чумлаи пайрави пуркунанда ба таълимоти забоншиносӣ таъя намудаанд. Дар ин таърифот се вижагии чумлаи пайрави пуркунанда ба инобат гирифта шудааст: 1) чумлаи пайрав ба кадом аъзои сарҷумла мансуб аст; 2) чумлаи пайрав кадом вазифаро иҷро менамояд; 3) чумлаи пайрав ба сарҷумла чӣ тавр тобеъ гардидааст.

Воқеан ҳам, инҳо хусусият ва нишонаҳои асосии чумлаи пайрави пуркунанда буда, пеш аз ҳама зоҳир мешавад ва аксарияти чумлаҳои пайрави пуркунанда ба ин вижагиҳо моликанд.

Дар асари мазкур боз як нуктаи муҳим қайд ёфтааст, ки он ба иборати масдарӣ табдил ёфтани чумлаи пайрави пуркунанда дахл дорад:

«Чумлаи тобеи (пайрави-Ш.Р.) пуркунанда, замони, мақсади ва сабаби ба ибораҳои исмии феълӣ (масдари - Ш.Р.) иваз кардан мумкин аст; ивазкуни ба таври поён ба ҷо оварда мешавад. а) Бандаки (пайвандаки - Ш.Р.) чумлаи тобеъ (пайрав-Ш.Р.) бардошта мешавад; б) Ба ҷои хабари феълии чумлаи тобеъ (чумлаи пайрав - Ш.Р.) исми- феълӣ (масдар - Ш.Р.) оварда мешавад.

Чумлаи тобеи (пайрав - Ш.Р.) пуркунанда: Инро ҳам аз барои ҳамин талаб мекунам, ки баъд аз гурехта рафтани мон, то ягон қор ёфтани, ба мо пул дарқор мешавад [С.Айнӣ,54].

Мубаддал шудани чумлаи тобеъ (пайрав - Ш.Р.) ба иборати исми-феълӣ (масдари-Ш.Р.): «Аммо ин қорқоро қардан пули бисёр талаб мекард» [С.Айнӣ,219]»¹⁷.

Дар китоби мазкур вазифаҳои дигари чумлаи пайрави пуркунанда, воситаҳои дигари алоқии чумлаи пайрави пуркунанда бо сарҷумла баён қарда нашудаанд.

Норасоии асосии асари зикршуда дар он аст, ки чумлаи пайрав бо аъзои пайрави чумлаи сода баробар ва ё якҷайл доништа шудааст. Аз ин ҷост, ки дар ин китоби дарсӣ дар бораи тафовути ин ду категорияи наҳвӣ чизе гуфта нашудааст ва аз он ҷунин ҳулосаи якҷониба мебарояд, ки тамоми чумлаҳои пайрави пуркунанда ба иборати масдарӣ тағйир меёбанд.

Дар китобҳои дарсии минбаъдаи грамматикаи забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ барои мактабҳои миёна ҳамин таърифу таҳлил бо тарзҳои гуногун такрор ёфтааст. Дар грамматикаи забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ барои муассисаҳои таҳсилоти олии ҳам ҳамин таъриф дида мешавад:

«Чумлаи пайрави пуркунанда мазмуни амали сарҷумларо пурра ва эзоҳ намуда, ба сарҷумла ба воситаи пайвандаки ки тобеъ мегардад:

Аммо бовар намекардам, ки бобоям ба ман нақора ёфта диҳад ва ба ҳамин мулоҳиза ба ӯ гуфтам [С.Айнӣ,18]»¹⁸.

Дар асар якҷанд мисоли дигар оварда шудааст, ки ба алоқии байни сарҷумла ва чумлаи пайрав мешавад. Дар китобҳои дарсӣ барои мактабҳои миёна ба ин таъриф қаноат ҳосил қардан мумкин буд, ҷунки вай грамматикаи меъёрӣ буда, қоидаҳои асосии маълуми машхурро ба хонандагон пешкаш менамояд, аммо барои донишҷӯёни муассисаҳои макотиби олии ин таърифу тасниф нокифоя ва нопурра мебошад. Дар ин ҷо таърифи чумлаи пайрави пуркунанда тарзе додан лозим буд, ки ҳамаи вижагиҳои онро дар бар гирад.

Дар ин қоида танҳо бо пайвандаки *ки - that* ба сарҷумла тобеъ гардидани чумлаи пайрави пуркунанда дарҷ ёфтааст. Чумлаҳои мураккаби тобеи бепайвандак дар зери сарлавҳаи алоҳида дода шудааст, вале дар ин ҷо ҳам дар бораи чумлаи пайрави пуркунандаи бе пайвандак маълумоте дода нашудааст, вале ҳол он ки бе пайвандак омадани чумлаи пайрави пуркунанда аз ҳамаи чумлаҳои пайрави дигар дида бештар аст. Азбаски ба ин тарзи истифодаи чумлаи пайрави пуркунанда эътибор дода нашудааст, табиист, ки сабаби нисбатан серистеъмол будани ин ҳам номаълум мондааст. Дар бораи ба иборати масдарӣ табдил ёфтани чумлаҳои пайрав, аз чумлаи чумлаи пайрави пуркунанда ҷунин маълумот дода шудааст:

Дар ҳар ду забон ҳам, баъзе чумлаҳои пайрав (сабаб, мақсад, пуркунанда, тарзи амал ва ғайра) мувофиқи вазифа ва аҳаммияти худ ба ибораҳои масдарӣ наздиканд, бинобар ин, онҳо ба ибораҳои масдарӣ табдил ёфта метавонанд. Дар вақти ба иборати масдарӣ баргардонидани чумлаҳои пайрав: а) пайвандак намеояд, б) хабари чумлаи пайрав ба шакли масдар меояд.

Чумлаи мураккаби тобеъ бо пайвандакҳо.

¹⁶Белнитский А.М. ва Ҳочизода. Наҳви забони тоҷикӣ, барои синфҳои vi-vii. / Белнитский А.М. ва Ҳочизода, қисми дуввум, Нашр. давл. Тоҷикистон, 1936, саҳ. 26.

¹⁷Белнитский А.М. ва Ҳочизода. Наҳви забони тоҷикӣ, барои синфҳои vi-vii. / Белнитский А.М. ва Ҳочизода, қисми дуввум, Нашр. давл. Тоҷикистон, 1936, саҳ. 32.

¹⁸ Грамматикаи забони тоҷикӣ. Синтаксис. Китоби дарсӣ барои мактабҳои олии. Дар зери таҳрири Б.Ниёзмухаммадов ва М.Исматуллоев. Душанбе, 1963, с. 148.

Чумлаи пайрави пуркунанда:

а) Тамошобинон ҳаминро миданд, ки дар вақти бардошта шудани ҳар чӯб пӯстпораҳои пушти бандӣ ба он чӯб часпида аз ҷояш меҳест ва аз ҷойи ҷароҳат чакраҳои хун ба ҳар тараф пош меҳурданд [С.Айнӣ,354].

б) Ман дар ҳамин гуна фикру хаёл будам, ки Икромхоҷа омад [С.Айнӣ,197].

Аз мисолиҳои болозикр маълум гардид, ки оё ҳамаи чумлаҳои пайрави пуркунанда ба ибораи масдарӣ тағйир меёбанд ва ё нах. Агар тағйир наёбанд, пас, кадоме аз навъи онҳо ба ибораи масдарӣ иваз шаванда мебошад. Ин аз он гувоҳӣ медиҳад, ки масъалаи ҷавб дар дастурии муассисаҳои таҳсилоти олӣ то ба ҳол ҳам бечавоб мондааст. Зеро муҳаққиқон ва забоншиносон дар вақти ивазшавии чумлаи пайрави пуркунанда ба ибораи масдарӣ ягон муаммоеро нагузоштаанд, ба монанди чумлаи равону суфтаи «Ман дар ҳамин гуна фикру хаёл будам, ки Икромхоҷа омад» ба ибораи басташудаи зерин тағйир ёфта, боиси аз байн рафтани латофату фасоҳати чумлаи ҷавб мегардад. Масалан: - «Ғапҳои русӣ навишта гирифтани маро мабодо ба касе нагӯӣ» [С.Айнӣ,257]. - "Write down my Russian words in case you don't tell anyone" [S.Aini,249]. Аслан чумлаи болозикр аз нигоҳи сохт ва мазмун хатто буда, аксарияти чумлаи пайрави пуркунанда ба ибораи масдарӣ иваз ва ё ифода мегардад. Аз ин хотир, чумла аз ибора, хатто аз ибораҳои муродифӣ низ, ба тамоми тафовут дорад, ки ибораҳо (чӣ хеле ки набоянд) аз тавони ин вазифаи нахвӣ чумла барои наметавонанд.

Гуфтан ба маврид аст, ки дар ҳар ду забон ҳам, бештари чумлаҳои пайрави пуркунанда ва ибораи масдарӣ муродифӣ ҳамдигар бошанд ҳам, онҳоро дар ҳар ду тарз ҳам баён кардан лозим аст, вале аксарияти чумлаҳои пайравро ба ибора тағйир додан зарур нест, чунки тамоми нозуқиҳои маънӣ ва тобишҳои чумларо бо ибора баён кардан номумкин мебошад. Агар хабари сарчумла замони гузашта ва ҳозирро шарҳ диҳад хабари чумлаи пайрав замони оянда ба ибора тағйир додан имконнопазир мебошад.

Дар баробари ин, бояд ишора намоям, ки ифодаи хабар бо сифаи хабарӣ ҳамтавҷам гашта, тобиши маъноии замони феълӣ муайян мегардад, зеро чунин навъи чумлаҳои пайрави пуркунанда дар алоҳидагӣ ягон хел тобишҳои маъноӣ надоранд, балки дар онҳо ҳақиқати воқеӣ зоҳир мегардад ва дар ин маврид яке аз замониҳо ба қор бурда мешавад. Аз рӯи замониҳои зерин бо мисолҳои муътамад чунин гурӯҳбандӣ карда мешавад:

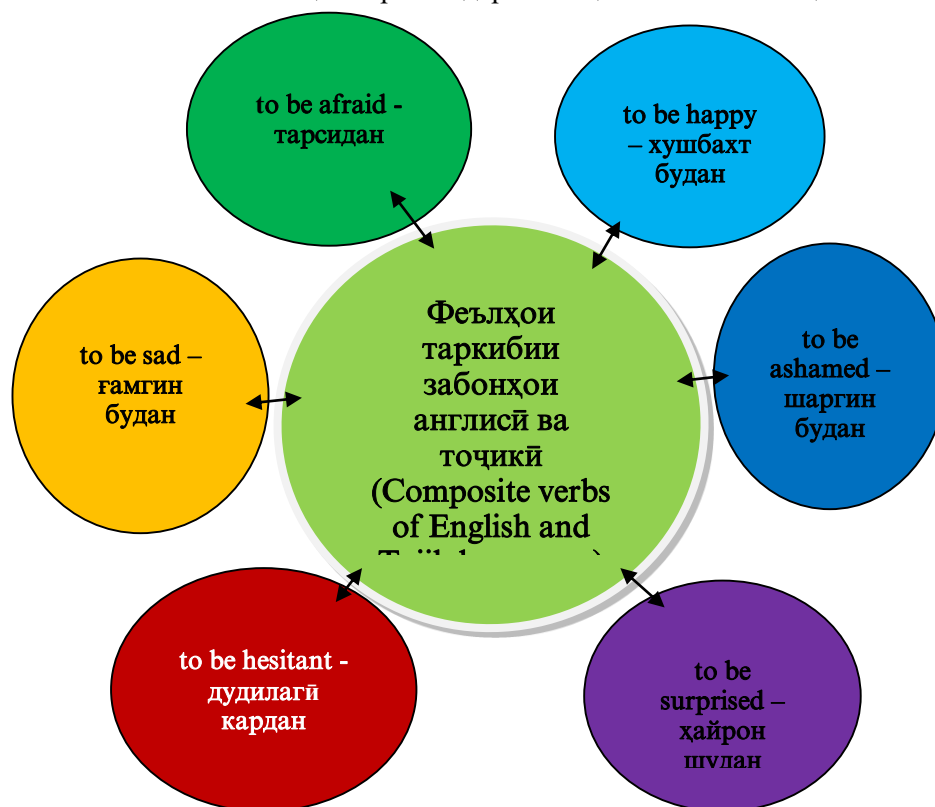
1) ЗҲ (замони ҳозира): Ман пай бурдам, ки Пирак бо он ҷуссаи назарногир ва чеҳраи бемормонандаш шавки чизомӯзӣ дорад [С.Айнӣ,46]. - "I noticed that Pirak, with his unattractive face and sickly face, is interested in learning" [S.Aini,46]. Ман рост истода фикр мекардам, ки ба назди кадом гурӯҳ рафта нишинам [С.Айнӣ,57]. - "I was standing and thinking about which group to sit next to" [S.Aini,53].

2) ЗГ (замони гузашта): Ман аз ин байти амир пай бурдам, ки ӯ мақсади маро фаҳмидааст ва тир ба нишон расидааст [С.Айнӣ,535].- I noticed from this verse of Amir that he understood my purpose and the bullet hit the mark [S.Aini,,531].

3) ЗО (замони оянда): Ман дидам, ки мушон китобҳоро нобуд хоҳанд кард [С.Айнӣ, 519]. - I saw that the mice destroy such books [S.Aini,342].

4) ЗҲО (замони ҳозира-оянда): – Боз чанд гап медонам, ки ҳоло дар ёдам нест, - гуфт ӯ, - дар қоғаз навишта мондаам [С.Айнӣ, 42]. - - I know a few more things that I don't remember now, - he said, - I wrote them down on paper [S.Aini,32].

Расми №1. Феълҳои таркибӣ дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ.

Фасли сеюм «Нақш ва ҷойгоҳи тобишҳои маъноии ҷумлаи пайрави пурқунанда дар забонҳои муқоисашаванда» унвон дорад.

Ҷумлаи пайрави пурқунанда яке аз он ҷумлаҳои пайрав махсуб меёбад, ки тобишҳои зиёди маъноиро соҳиб аст. Тобишҳои бисёри маъноӣ пайдо кардани ҷумлаи пайрави пурқунанда ба се чиз вобаста аст. Хабарӣ ҷумлаи пайравии пурқунанда бо хамаи сифаҳои феъли ифода ёфта метавонад ва ин имконият медиҳад, ки ҷумлаи пайрав тобишҳои зиёдеро ифода намояд.

Ҷумлаи пайравии пурқунанда хабархоеро эзоҳ медиҳад, ки онҳо маъноҳои басо гуногунро дар бар мегиранд ва вобаста ба онҳо ҷумлаи пайрав бо сифаҳои матлуб омада, тобишҳои зиёд пайдо мекунад.

Дар таркиби ҷумлаи пайрав калимаҳои модалӣ ва ҳиссаҷоҳо омада боиси ифодаи тобишҳои гуногуни маъно мегарданд. Ҷумлаи пайрави пурқунанда тобишҳои зерини маъноӣ дошта метавонад:

1. Тобиши мақсад. Ҷумлаҳои пайравии пурқунанда, ки феълҳои талаб кардан, розӣ шудан, нишон додан, фармудан, хоҳиш кардан, илтимос кардан, кӯшиш кардан, гуфтан, хоستانро эзоҳ медиҳанд ва хабарӣ онҳо бо аорист ифода мешавад, тобиши мақсад доранд: «*Ў ба ман фармуд, ки аз лой ба шакли ҷароғҳои сиёҳи қадимӣ чилиме созам*» [С.Айнӣ,507] - He ordered me to make a chilime out of clay in the shape of ancient black lamps [S.Aini,347]. «*Баъд аз як поси шаб соҳиби ҳавлӣ аз пушти хучра, ки равзани танге ба тарафи кӯча кушода мешуд, маро ҷеғ зада илтимос намуд, ки як сари қадам ба базми ӯ биравам*» [С.Айнӣ, 519] - After one night, the owner of the yard from the back of the room, where a narrow window opened to the street, called me and begged me to go to his party.

2.Тобиши сабаб. Ҷумлаҳои пайрави пурқунандае, ки бар эзоҳи хабарҳои ҳолии мисли афсус хӯрдан, тарсидан, ранҷидан, ҳайрон шудан, шарм доштан, маҷбур шудан меоянд, тобиши сабаб мегарданд. Хабарӣ ин гунна ҷумлаҳои пайрав ҳам боварист ва ҳам бо сифаи хабарӣ ифода мешаванд. Ман дар бораи Рустамча ва азими дехҷағӣ маълумоти кӯтоҳе ба гирдомадагон додам ва афсӯс хурдам, ки Азими дехҷағии номард гурехта рафтааст [С.Айнӣ, 43] - I gave a brief account of Rustamcha and the village giant to the crowd and I was sorry that the poor village giant had run away. Мо тарсидем, ки агар Босмаҷӣ ба деҳаи мо ояд, молҳои моро ҳам тороч хоҳад кард [С.Айнӣ, 43] - We were afraid that if Basmachi came to our village, he would also rob our goods.

3. Тобиши натиҷа. Ҳамаи ин камбуди ва норасоихо ба он оварда расониданд, ки дар нимсолаи якуми соли хониши 1965- 1966 як ҳазору 526 нафар хонандагон программаи таълимиро аз худ накарданд («Маориф ва маданият», 17.2-66) - All these shortcomings and shortcomings led to the fact that in the first half of the 1965-1966 academic year, one thousand 526 students did not master the curriculum.

Маврид ба зикр аст, ки дар ҳар ду забон ҳам ҷумлаи пайрави пуркунанда бо пайвандакҳои тобеҷунанда пайваст мешавад. Илова бар ин, нақши дигар ҳиссаҳои нутқ ҳам дар созмонёбии ҷумлаи пайрави пуркунанда нақши калидино мебошанд. Аз мисолҳои болозикр маълум аст, ки нақши тамоми ҳиссаҳои нутқ дар ташаккули ҷумлаи пайрави пуркунанда бориз мебошад. Дар ҷумлаи мураккаб, ки хабари ҷумлаи пайрави пуркунанда бо сиғаи хабари ифода ёфтааст, ҷумлаи пайрав амалеро ифода мекунад, ки вай ҳақиқатан воқеъ гардидааст ва ё воқеъ хоҳад шуд: ҳозир ман дидам, ки ҳама онро занани пухтааст.

Хабари ҷумлаи пайрав инчунин бо сиғаҳои эҳтимолӣ, хоҳишмандӣ, шартӣ ва амрӣ низ ифода меёбад. Масалан, дар мисолҳои зерин хабари ҷумлаи якум бо сиғаи эҳтимолӣ ифода ёфта, тобиши маъноии эҳтимолӣ ва хабари сарҷумла дуюм бо сиғаи хоҳишмандӣ ифода ёфта тобиши хоҳишмандиро мефаҳмонад:

1. Ман гумон мекунам, ки баъд аз тӯй аҳволи зиндагонии хонадони мо хеле танг шуда буд [С.Айнӣ, 89] - «It seems that after the circumcision our family's financial situation became very tight»].

2. «Таҷҷуби шунавандагон торафт зиёд мешуд ва ҳеҷ кас намефаҳмид, ки ин ҳикоят ба даъво чӣ дахл дошта бошад ва таҷҷуби ғазаболуди ман аз дигарон зиёдтар боло мегирифт» [С.Айнӣ, 319] - The astonishment of the audience was increasing, and no one understood what this story had to do with the lawsuit, and my furious astonishment was rising more than the others [S.Aini, 311].

Агар хабари ҷумлаи пайрави пуркунанда бо ифодаҳои лозим аст, даркор аст, зарур аст ё нест, мумкин аст ё нест ва амсоли инҳо ифода ёбад, ҷумлаи пайрав тобишҳои хоҳишмандӣ ва ё амрӣ пайдо мекунад:¹⁹. Суханро дароз накунад, чанд бор ба шумо гуфтам, ки ба хонаи ҳукуматдорон меҳмон шудани онҳо мумкин нест [С.Айнӣ, 563]. - Do not prolong the speech, I have told you several times that it is not possible for them to visit the government's house.

Хабари ҷумлаи пайрави пуркунанда аз ҳама зиёдтар ва асосан, бо ду сиға хабарӣ ва шартӣ ифода меёбад. Аорист шакли феълӣ, ки барои ифодаи ҳама гуна тобишҳои модалӣ қобилият дорад ва бо ин хусусияти худ ба сиғаи хабарӣ муқобил меистад.

Аз ин рӯ, ҷумлаи пайрави пуркунанда тобишҳои маъноии зеринро пайдо карда метавонад:

1. Хоҳиш, илтимос, талаб, арз, илтиҷо:

«Ман аз акаам хоҳиш кардам, ки ба ман осӣро нишон диҳад» [С.Айнӣ, 29].- "I asked my brother to show me the mill, which was twenty yards down from the stream crossing" [S.Aini, 22]. Ман хостам, ки шеърҳои дигари падарамро ҳам шунавам ва илтимос кардам, ки байтҳои дигарашро ҳам барои ман хонад [С.Айнӣ, 138]. - I wanted to hear my father's other poems and begged him to read his other verses for me [S.Aini, 138]. «Як рӯз аз дӯзах халос шуда чӣ қор мекунам, - гӯён ман дубора талаб кардам, ки барои рӯзахӯрӣ руҳсат диҳад» [С.Айнӣ, 130]. - "I didn't see how one day more or less could save me from the inferno, and again begged Mother to let me break my fast" [S.Aini, 82].

2. Даъват намудан, таклиф кардан:

- Ҳама чиз тайёр аст, аммо ман ба омадани Саидакбархоҷа нигаронам, ки он касро даъват кардам [С.Айнӣ, 175]. - "Everything was ready, but he was waiting for Sayid-Akbar, who after all was a guest-they would have to wait a little while longer" [S.Aini, 164]. «Ин таклиф ба ман маъқул шуд, гирям сусттар ва дилам кушодатар гардид: ба назари ман аз шунидани нағмаи нақора худ нақоранавоз шудан бехтар ва хуштар менамуд» [С.Айнӣ,18].- " I liked this suggestion so much that I stopped crying, playing the drum would be much more fun than just listening to it" [S.Aini,13].

3. Орзуву умед, интизорӣ:

«Умедворам, ки баъд аз ин он гуна қорхоро накуни!» [С.Айнӣ,167]. - "I hope you won't do that sort of thing again!" [S.Aini, 157]. «Дар ин сурат талабаҳои ҷамоаи дуюм маҷбур мешуданд, ки барои вақти дарси худ як соат интизорӣ кашанд» [С.Айнӣ, 16]. - "In this case, the students of the second group were forced to wait an hour for their lesson time" [S.Aini,12].

¹⁹ Масъалаҳои забоншиносии тоҷик. (Маҷмуи мақолаҳо). / Ш. Рустамов. - Душанбе: Нашриёти «Дониш», 1967. - 169 с., с. 87.

4. Ичозат додан, рухсат додан, роҳ додан ё надодан, имконият додан ё надодан, розӣ шудан:

- «Хуб, акнун маро дидед, ичозат ҳам гиред, видоъ ҳам кунед» [С.Айнӣ, 439].- "Well, now you have seen me, take permission and say goodbye" [S.Aini, 424]. - Рухсат диҳед, ака эшон, ки ман маънии дуои худро ба шумо фаҳмонам [С.Айнӣ, 90]. - "Permit me, dear eshon, to explain the meaning of my prayer" [S.Aini, 79]. - Зотан одамони донишманд аз байни қашшоқон мебароянд, афсӯс ки қашшоқзодагон барои хондан имконият надоранд, бойбачагон, хусусан махдумон (писарони муллоҳои калон) бештарин аҳмак, ё ин ки нобакор мешаванд, инҳо хонанд ҳам, бисёртаринашон ягон чиз намешаванд, агар шаванд ҳам аксарашон одамони бад мешаванд [С.Айнӣ, 136]. - But pity those bore poverty who have no opportunity to learn to read! The rich-especially the makhdumon, the sons of the important mullahs-are mostly fools or good-for-nothingy even though they can read almost of them never amount to much, or if they do they turn out bads [S.Aini, 121]. Оқубат як мӯйсафед, ки дар ҷавониаш харбоз буда, бинобар пириаш ҳоло ин бозиро тарк карда будааст, розӣ шуд ки бе харидани хар ба Рустам сад танга қарз диҳад ва ўро тасалли дода [С.Айнӣ, 170].- As a result, an old man, who was a soldier in his youth and has now left this game due to his old age, agreed to lend Rustam a hundred coins without buying a donkey and comforted him [S.Aini, 163].

5. Саъю кӯшиш ва ҳаракат кардан:

Аз рафтани модар чигуна мутаассир шудани бародаронамро намедонам, аммо дили худам бисёр вайрон шуд ва кӯшиш мекардам, ки овоз набарорам ва беморро азоб надиҳам [С.Айнӣ, 223].- I don't know how my brothers were affected by my mother's departure, but my heart was very broken and I tried not to raise my voice and not to torment the patient [S.Aini, 214].

6. Амру фармон, таъкид ва маслиҳату водоркунӣ:

«Ман ба қабзаи шамшер даст бурдам, ў ба ман фармон дод:

- Аз асп фуро!» [С.Айнӣ, 338].

- "I touched the hilt of the sword, he ordered me:

- "Get off the horse!" [S.Aini, 326].

«Насим таъкид кардааст, ки озод шудани Насим дар миёнаи мардум овоза нашавад, то шаш моҳ ў рӯй пинҳон карда гардад» [С.Айнӣ, 394]. - "Nasim emphasized that the release of Nasim should not be spread among the people, so that his face would be hidden for six months" [S.Aini, 383].

- Ҳар дуи инҳо маслиҳат кардаанд, ки ман имрӯз ба онҳо ҳалвои рағанӣ гирифта диҳам [С.Айнӣ, 31]. - Both of them have advised me to buy and give them ragani halwa today [S.Aini, 23].

7. Ҳаддоршавӣ, ваъдадихӣ, қасам, аҳд кардан:

Як рӯз камбағалони деҳаро дар пеши масҷид ғун карда, дар пеши имом аз занталоқӣ қасам хӯрдааст, ки агар қасе хизмати ўро қабул кунад, ҳақ медиҳад ва тӯҳмат намекунад [С.Айнӣ, 55]. - "One day, he called all the poor people of the village in front of the mosque and swore a solemn oath before the imam; that whoever agreed to work for him would be paid fully and without question" [S.Aini, 44]. Бо ҳамин сайри як шабурузии Дарвешобод тамом шуд ва ман аҳд кардам, ки дигар ба сайри Дарвешобод наравам, чунки дар он ҷо ягон тамошои дилхушкунанда набуд [С.Айнӣ, 172]. - With this, our stay at Darveshobod, which had lasted a day and a night, was over. I promised myself I would never again visit the Darveshobod fair, since it offered not a single enjoyable spectacle [S.Aini, 167]. Кампир маҷбур шуд, ки ягон ҳикоя гӯяд ва ваъда дода ошро аз дасти Икромхоҷа гирифта хӯрд ва ба ҳикоягӯй сар кард [С.Айнӣ, 64]. - The old woman was forced to promise us a story, she took the rice back from Ikrom Khoja, finished it, and began [S.Aini, 34].

8. Тавонистан:

Дар ҳамон вақт аз тарси «деву чин» маро бароварда тавонистанаш ба ман бисёр фоидаи калон дод [С.Айнӣ, 73]. - Thus it was that my father succeeded in dispelling my fear of supernatural beings, which was a considerable boon to me [S.Aini, 64]. «Ҳамчунин муҳаббати ман низ ба он ҷавон аввал як майли одии қалбӣ бошад ҳам, кам-кам ва бо диданҳои пайдарпай ба дараҷаи камол расид ва рафта-рафта ба андозаи бардошта партофта тавониستاني ҳамаи мониаҳо қувват гирифт"...» [С.Айнӣ, 429]. - "Also, my love for that young man, although at first it was a simple inclination of the heart, gradually and with successive visits it reached the level of perfection and gradually became stronger to the extent of being able to overcome all obstacles"..." [S.Aini,413].

9. Зарурият, маҷбурият, ҳатмӣ:

Агар ин мусибатнома аз ҳад зиёд андӯховар баромада хонандагони мӯхтарамро нохушнуд кунад, маъзарат мепурсам ва маро, ки маҷбурияти фарзанди худро қисман бошад ҳам, адо кардан хостам, умедворам, ки бубахшанд [С.Айнӣ, 231]. - If this catalogue of disaster seems excessive and offends my readers. I ask their pardon: I wished only to pay in part the dues of my childhood, and hope

they will be indulgent [S.Aini, 111]. - «Мо дар мадраса кам хонда бошем ҳам, шариатро медонем, - гуфт мутавваллӣ, - шариат ҳамеша дар вақтҳои зарурат аз қоидаҳои худ истисно мекунад» [С.Айнӣ, 434]. - "Even if we have studied little in the madrasa, we know the Sharia," said Mutawwalli, "the Sharia always makes exceptions from its rules when necessary" [S.Aini, 422].

10. Бим, тарсу ҳарос:

Дар ин ҷо беозор ва бетарсу бим тарфбозиро ба хубӣ тамошо мекунад, - гуфт ва аз кисааш як куттӣ гӯгирд бароварда ба ҷияни худ Ҳомидхоҷа дода илова намуд [С.Айнӣ, 160]. - He took a box of matches out of his purse and gave it to his nephew Homid Khoja, with the words [S.Aini, 89]. «Бо шунидани ин сухан аз тарсу ноумедӣ қариб буд дилам таркад, зеро ман "магар ваъда ба вақти дигар мондааст ва Ситора барои хабар додан омадааст, гуфта пиндоштам» [С.Айнӣ, 414]. - "When I heard these words, my heart almost burst out of fear and despair, because I thought that the promise was left for another time and the Sitora had come to inform" [S.Aini, 403].

Фасли чорум «Вижагиҳои қорбурди ҷумлаи пайрави пурқунанда дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ» ном дорад.

Ҷумлаҳои пайрави пурқунанда на ҳамеша бо сарҷумла алоқаманд шуда меояд, балки ҳамаи ин тарзи хабарҳо пурқунандаро ба худ қабул мекунад. Ҷумлаҳои пайрави пурқунанда ба чунин сарҷумлае алоқаманд мешаванд, ки хабари он ба яке аз зикри объекти амал ниёз дорад. Чунончи, дар ҷумлаи содаи «Аммо аз шармаш худро ба нодонӣ зада зимнан ба воситаи хостгор пешниҳод кардани матлабатонро талаб кард» [С.Айнӣ, 20] аъзоҳо намерасад ва хабари «пешниҳод кардан ва ё таклиф кард» аз хусусияти маъно нокомил ва шарҳталаб мебошад, онро қисм ва ё аъзои пайрави пурқунанда ё ин ки ҷумлаҳои пайрави пурқунанда комил менамоянд.

Масалан: «Баъд аз фурсате тағоиям - Қурбонниёз аз хона баромада ба пеши мо омада ба ман таклиф кард, ки ба хона даромада дар он ҷо нақоранавозӣ кунам» [С.Айнӣ, 22]. - After a while, Uncle Qurbon-Niyoz came out and invited us to come and play inside [S.Aini, 16].

Ҷумлаи пайрави пурқунанда бар эзоҳи хабари сарҷумла меояд, ки объекти амали он зикр наёфта бошад: «Баъд аз он аз шинниш тут, ки аз Соктаре нухта оварда буд, як коса барин дар дег андохта қиём гирифт» [С.Айнӣ, 29]. - "After that, he put a bowl of mulberry molasses, which he had cooked from Sokter, into a pot and got up" [S.Aini, 23]. - «Ман метарсам, ки «ин харҷ барои ту шуд» гуфта Бухоро рафтани маро дер намононад» [С.Айнӣ, 30]. - "Because I'm afraid that he'll charge it to my account and put off sending me to Bukhara" [S.Aini, 22].

Феълҳо аз рӯи бо ҳам нисбат доштанишон ба объект ба ду навъ чудо карда мешаванд: «гузаранда» ва «монда». Сохт ва таркиботи феълҳои монда ба объект вуруд намешавад, балки ба онҳо пурқунандаҳои бевосита алоқаманшуда ба қор намераванд, аммо дар феълҳои гузаранда омили ҳаракат ба объект бевосита қорбаст мегардад ва онҳо ҳамеша танҳо дорои пурқунандаи бевосита буда метавонанд. Феълҳои гуфтан - to speak, دیدан - to see, шунидан - to hear, фаҳмидан - to understand, пурсидан - to ask, навиштан - to write, гузоштан - to put, таклиф кардан - to propose, фаромӯш кардан - to forget аз ҳамин қабиланд. - «Қарзи падарамро ҳозир намедодед ҳам, мешуд, он кас ки «то вақти мурданам диҳед, мешавад» гуфта бошанд, аз ҳама пештар додан ҷӣ дарқор буд?» [С.Айнӣ, 24]. - "Even if you didn't pay my father's debt now, it would be fine, if the person who said "pay it until I die", what was the need to pay it first?" [S.Aini, 17]. - «Дар ҳамин муддати як сол, ки аз тӯй гузашт, аз қарзатон чи қадарашро қандед? - гуфта пурсид модарам» [С.Айнӣ, 24]. - "It's been a year now since the circumcision. How many of the loans have you paid back? my mother asked" [S.Aini, 16]. «Бинобар ин, ӯ ба ман таклиф кард, ки худам ҳам ҳаракат кунам, то ки барои харҷи таҳсилам ба дастам маблағе дарояд» [С.Айнӣ, 211-212]. - "Therefore, he suggested me to move myself, so that I could get money for my education" [S.Aini, 194]. «Қарабек шаҳсан худаш омада ба соҳибони он заминҳо ҳам хортулӣ андохт ва ӯ дид, ки дар дарёбод гову гӯсфанди бисёреро чаронда гаштаанд, хост ки ба соҳибони он молҳо «чароғулӣ» андозад ва ба ин мақсад подабонон ва ҷўнононро ба ҳузури худ ҷег зад» [С.Айнӣ, 240]. - "Qarabek came in person to the land by the river to collect his briar tax, and saw all the cows and sheep grazing there. He decided to impose pasturage dues as well, and summoned all the cowherds and shepherds before him" [S.Aini, 231].

Ҷумлаи пайрави пурқунанда на фақат барои қорбасти комил намудани феълҳои гузаранда истифода мекунад, балки барои муқаммал намудани феълҳои монда ҳам мустаъмал мешаванд: «Худам мерафтам, аммо метарсам ки дар пеши муллоҳо ӯро зада ҳам худамро ва ҳам ӯро беобрӯӣ кунам» [С.Айнӣ, 181]. - "I'd go myself, but I'm afraid I might hit him in front of the mullahs and shame both of us" [S.Aini, 97]. «Акнун ним ҷувол ангишти қазоқӣ монда буд, ки бурдани вай душвор менамуд» [С.Айнӣ, 201]. - "Now half a bushel of Kazakh coal was left, which seemed difficult to carry" [S.Aini, 173]. «Баъд аз фикри бисёре акаам дарёфт, ки ангиштро ба хуми об андохта бурдан мумкин аст»

[С.Айнӣ, 201-202]. - "After thinking about many things, my brother found that it is possible to put coal in water" [S.Aini, 192].

Дар забонҳои матраҳшаванда ба феълҳои сода алоқаманд шуда омадани ҷумлаи пайрав бағоят кам ба ҷашм назаррас мебошанд. Феълҳои содае, ки ҷумлаи пайрави пуркунанда барои шарҳ додани онҳо ба амал меояд, онқадар бисёр нестанд: «Як дари даромад дошт, ки рӯшноӣ ҳам аз ҳамон ҷо мебаромад» [С.Айнӣ, 203]. - "It had one entrance door from which light entered" [S.Aini, 195]. «Аҷаб нест, ки дуде ба он ҷо даромада сақфи дӯкони сӯроҳ карда ҳамаи чизҳои маро рӯфта барад» [С.Айнӣ, 204]. - "It's not surprising that a thief entered there and broke through the roof of the shop and took all my things" [S.Aini, 182].

Бештари феълҳои шарҳталаби сарҷумла, ки ҷумлаи пайрави пуркунанда дархост мекунад, феълҳои таркибӣ ва ё сода мебошанд. Феълҳои таркибӣ зиёдтар бо феъли ёвар (ёридоханда)-и қардан мустаъмал мегардад.

Хулоса. Дар диссертатсия сухан асосан перомунӣ масоили таҳлили муқоисавии ҷумлаи пайрави пуркунанда дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ, вижагии сохтори он, андешаи забоншиносон ва мутафаккирон оид ба ҷумлаи пайрави пуркунанда, таҳқиқ намудани мафҳуми «ҷумла» аз нигоҳи забоншиносони ватаниву хориҷӣ, таҳлилу муқоисаи ҷумлаи пайрави пуркунанда дар забонҳои муқоисашаванда ва ҳадафи қорбасти онҳо дар забон, ҷумлаи пайрави пуркунанда ва навъҳои онҳо аз ҷиҳати грамматикӣ фонетикӣ ва услубӣ, умуман, доир сохти таркибии ҷумлаи пайрави пуркунанда мавриди таҳқиқ тасниф қарор дода шудааст.

Дар диссертатсияи ҷавоб муаммоҳо ва масъалаҳои марбут ба таркиби зайл гурӯҳбандӣ ва хулосабарорӣ қарор дода шудаанд:

1. Таҳқиқ ва тасниф намудани ҷумлаҳои пайрави пуркунанда дар забонҳои муқоисашаванда, аз нигоҳи сохт ва қорбасти он. Бавижа, дар алоҳидагӣ ва ба таври ҷудогона таҳқиқ намудани маъноӣ ибораҳо, таҳқиқ тасниф намудани воситаҳои алоқии грамматикӣ ҷумлаҳои пайрави пуркунанда бо сарҷумла дар забонҳои муқоисашаванда, муайян ва ошкор намудани ҷойгоҳи ҷумлаҳои пайрави пуркунанда аз дидгоҳҳои забоншиносон ва дастандаркорони соҳаи мазкур, комилтар таҳқиқ таҳлил намудани зуҳуротҳо ва падидаҳои ин мафҳум, ба ибораи масдарӣ табдил ва тағйир ёфтани дигар ҳиссаҳои нутқ, робитаи ҷумлаи пайрави пуркунанда бо дигар навъи ҷумлаҳо, возеҳтар ва жарфтар омӯхтани вазифаҳои услубии ҷумлаҳои пайрави пуркунанда ва амсоли инҳо, ҳанӯз ҳам ба таҳқиқот ва пажӯҳишоти амиқтар ниёз доранд [М.1].

2. Тавре ки дар ҷавоб ишора намудем, ҷумлаи пайрави пуркунанда дар забонҳои матраҳшаванда дар рафти ҷумлаҳои пайрави ҳол махсус меёбад. Ҷумлаи пайрави пуркунанда дар навбати худ бо дигар ҳиссаҳои номии нутқ, ба вижа, бо исми сифат, шумораи ҷонишин қорбасти гардида, ба сохтани ҷумлаҳои пайрави пуркунанда бо исм, ҷумлаҳои пайрави пуркунанда бо сифат, ҷумлаҳои пайрави пуркунанда бо шумора ва ҷумлаҳои пайрави пуркунанда бо ҷонишинро созмон медиҳанд [М.2].

3. Инчунин, ҷумлаҳои пайрави пуркунанда бо сифати феълӣ ва масдар низ якҷоя омада, ҷумлаҳои пайрави пуркунанда бо сифати феълӣ ва ҷумлаҳои пайрави пуркунанда бо масдарро созмон медиҳанд. Ҷумлаи пайрави пуркунанда аслан бо пайвандҳои тобеъкунанда созмон меёбад.

4. Дар забони тоҷикӣ бошад гурӯҳи қалони ҷумлаҳо ҷумлаи пайрави ҳол ташкил диҳанд, лекин дар забони англисии кунунӣ бошад, гурӯҳи қалони ҷумлаҳо фақат ҷумлаи пайрави пуркунанда ташкил медиҳанду ҳалос. Аз ин бар меояд, ки таркиби луғавии забони адабии ҳозираи тоҷик бо ғайр мебошад, нисбат ба забони пешрафтаи олам, ки он ҳам забони байналмилалӣ забони англисӣ ном дорад [М.3].

5. Бояд таваққуф дод, ки дар боби дуҷумла диссертатсияи худ роҷеъ ба масоили мавқеъ ва қорбурди қолабҳои маъмули ҷумлаи пайрави пуркунанда дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ, роҷеъ сохта шудани ҷумлаҳои пайрави пуркунандаи забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ, таснифот ва гурӯҳбандии ҷумла аз рӯи тарзу равиши воситаҳои алоқии нахвӣ (ВАН) дар забони англисӣ, ифодаи ҷумлаи пайрави пуркунанда бо пайвандҳои дар забони англисӣ ва экваленти онҳо дар забони тоҷикӣ, ҷойгоҳ ва мавқеи ҷумлаҳои пайрави пуркунанда дар забонҳои таҳқиқшаванда ва инчунин роҷеъи ифода ёфтани воситаҳои алоқии грамматикӣ дар забонҳои қиёсшаванда мавриди таҳлилу баррасиҳо қарор дода шудааст [М.4].

6. Зимни ин гуфтаҳои дар боло таҳқиқ тасниф шуда як қизро бояд ишора намуд, ки дар забони англисии муосир нақши ҷумлаи пайрави пуркунанда дар сохтори дигар навъи ҷумлаҳо бо ёрии пайвандҳои ва қалмаҳои ҳамнисбат хело ҳам қалон буда, дар як доираи васеъ мавриди

коркард ва омӯзиш қарор мегиранд. Зеро ҷумлаи пайрави пурқунанда дар сохтани навъҳои ҷумлаҳои пайрав нақши калонро мебозад [М.1].

7. Қолабҳои матраҳгардида дар сохтани ҷумлаи пайрави пурқунандаи забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ хеле сермаҳсул буда, қорбурди васеъ доранд. Аз мисолҳои қолабҳои ғавқ маълум гардид, ки дар ташаккули ин қолабҳо пеш аз ҳама феъл саҳм дорад ва аз ин ҷиҳат онҳоро ҷумлаи пайрави пурқунанда меноманд.

8. Ҷумлаи пайрави пурқунанда дар низоми наҳви забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ нақши муҳим дорад. Ба таври ҳамаҷониба таҳқиқу тасниф намудани онҳо ба бисёре аз масъалаҳои наҳвӣ замина хоҳад гузошт. Яке аз хусусиятҳои ҷумлаи пайрави пурқунанда ин аст, ки дар таркиби ибораҳои масдарӣ сурат мегирад. Ибораҳои масдарӣ ба воситаи феълҳои сода ва таркиби ташаккул меёбанд [М.2].

9. Мебоҷид ишора намуд, ки дар ташаккули ҷумлаҳои пайрави пурқунанда пешояндҳои сода, сохта, мураккаб ва таркибӣ фаровон истифода мешаванд ва барои ифодаи муносибатҳои мухталифи наҳвӣ низ кӯмак мерасонанд. Дар ин пешояндҳо муносибати пурқунандагӣ, инчунин, муносибатҳои гуногунии ҳоли: монандӣ, маконӣ, замонӣ, сабаби мушоҳида мешавад. Бавижа, пешояндҳои ба, бар, дар, аз, дар бораи, дар болои дар ташаккули ҷумлаи пайрави пурқунанда нақши бориз доранд [М.4].

10. Маврид ба ёдоварист, ки дар ин ибораҳои масдарӣ ҷузъи асосӣ сифати феълӣ ва ва феълҳои таркибӣ мебошанд, инчунин, бо пешояндҳои содаву сохта ва таркибӣ ба қор бурда мешаванд. Ин ибораҳои масдарӣ муносибати дигар ҳиссаҳои нутқро дар сохтани ҷумлаи пайрави пурқунанда такмил медиҳад.

11. Ҳамин тавр, пурқунандаҳои бевоситаи суратёфта ва суратнаёфта бо дарназардошти бо ҳиссаҳои нутқ ифода ёфтани аз ҳам тафовут доранд. Пурқунандаи бевоситаи суратёфта бо исм, ҷонишинҳои шахсӣ ва дигар ҳиссаҳои нутқ омада, мафҳуми предметӣ пайдокардари ифода мекунад. Бояд тазаккур дод, ки пурқунандаи бевоситаи суратнаёфта танҳо бо исмҳои ҷинс ва пайвандҷонишини «ҷӣ, барои ҷӣ» мустаъмал мегардад [М.2].

12. Тибқи таҳлилҳои гузаронидашуда муайян карда шуд, ки ҷумлаи пайрави пурқунанда ҷӣ дар забони англисӣ ва ҷӣ дар забони тоҷикӣ бо ҳиссаҳои гуногуни нутқ, аз ҷумла, бо исм, ҷонишин, шумора, масдар, сифати феълӣ ва ғайра ифода ёфта метавонад.

13. Бояд гуфт, ки ҳар як аъзои ҷумла дар сохтори ҷумла нақши муҳим ва асосиро мебозад. Яъне мо дар ҷумла ба кӣ гуфтан, ба кӣ чизро додан, аз кӣ шундан, чизро аз касе гирифтани, барои кӣ ё ҷӣ иҷрошавии амали хеш, ҳамроҳ ё бе касе ба ҷое рафтани мон ва ғайра ба воситаи пурқунанда ифода менамоем.

14. Ҳамчунин, феълҳои гузаранда ва монда мумкин аст дар баробари бо пурқунандаи бевосита омадан боз бо пурқунандаи бавосита низ оянд. Пурқунандаи бавоситаи бепешоянд шахсеро ифода мекунад, ки амал ба хотири он иҷро шудааст. Инчунин, калимаҳои «гуфта» ва «гӯён» низ дар ташаккули ҷумлаи пайрави пурқунанда нақши бориз дорад [М.3].

15. Гузашта аз ин, дар соҳмони ҷумлаи пайрави пурқунанда нақши ҷонишинҳои ишоратӣ, интонатсия ва ё оҳанг, ибораҳои масдарӣ, калимаҳои ҳамнисбат, пешояндҳо бисёр калон мебошанд. Дар баробари ин, диссертатсияи мавриди таҳқиқ қарор дода шуда, бар пояи осори мондагори «Ёддоштҳо»-и Садриддин Айни бо мисолҳои муътамад ба риштаи таҳлил ва муқоиса кашида шудааст.

ТАВСИЯҲО ПЕРОМУНИ ҚОРБУРДИ АМАЛИИ НАТИҶАҲОИ ТАҲҚИҚ

1. Асосҳои амалӣ ва назариявии таҳқиқот дар он ошқор мегардад, ки масъалаи марбута ба ҳаллу фасли вижаҳои сохториву маъноии ҷумлаҳои пайрави пурқунандаи забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ бар пояи маводҳои таҳлилшуда замина гузошта метавонад.

2. Дар заминаи диссертатсияи мазкур ба таъб расонидани дастур ва васитаҳои таълимӣ аз ҷанҳои «Типологияи муқоисавии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ», «Грамматикаи амалии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ» ва «Назарияи грамматикаи забони англисӣ» дар оянда ба инобат гирифта шудааст.

3. Зимни таҳқиқ ва пажӯҳиши маводи диссертатсия аз осори мондагори забоншиносони ватаниву хориҷӣ бар пояи маводи ғуновардаи худ таҳлилу баррасиро перомуни ҷумлаҳои пайрави пурқунандаи забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ анҷом додаем, ки маводи ғавқ ҷиҳати омӯхтани ҷумлаи

пайрави пуркунанда ҳамчун маводи боварибахш ва муътамади илмӣ барои наслҳои минбаъда дар назар гирифта шавад.

4. Дар диссертатсия ҳангоми таҳқику тасниф намудани ҷумлаҳои пайрави пуркунандаи забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ бар асоси асари «Ёддоштҳо»-и С.Айнӣ бо мисолҳои муътамад таъяс намудаем, ки масоили марбута метавонад, ба омӯхтани дигар намуди ҷумлаҳои пайрав аз нигоҳи муқоиса чун маводи зарурӣ қўмак расонад.

5. Таҳқиқоти ғавқ дар асоси сарчашмаҳо ва манбаъҳои муътамади дастурии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ анҷом дода шудааст, ки маводи мазкур ба омӯзиши ҷумлаҳои пайрави пуркунандаи забонҳои муқоисашаванда мусоидат карда метавонад.

НАТИҶАҶОИ АСОСИИ ДИССЕРТАТСИЯ ДАР ТАЪЛИФОТИ ЗЕРИНИ МУАЛЛИФ ИНЪИКОС ЁФТААНД:

а) мақолаҳои интишорёфта дар маҷаллаҳои тақризшаванда:

[1-М] Ҳақимов Ф.И. Таҳлили муқоисавии ҷумлаи пайрави пурқунанда дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ // Паёми ДДОТ ба номи С. Айнӣ. - Душанбе: Матбааи ДДОТ ба номи С. Айнӣ – № 2023, с. 67-74.

[2-М] Ҳақимов Ф.И., Ҷураев Х.А. Таҳлили сохторӣ-маъноии ҷумлаи пайрави пурқунанда дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ// Паёми ДДОТ ба номи С. Айнӣ. - Душанбе: Матбааи ДДОТ ба номи С. Айнӣ - № 6.(107) 2023, с. 83-91.

[3-М] Ҳақимов Ф.И. Нақши воситаҳои грамматикӣ дар ташаккули ҷумлаҳои пайрави пурқунандаи забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ// Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон №3 2024, с. 150-156.

[4-М] Ҳақимов Ф.И.Таҳқиқи ҷумлаи пайрав аз нигоҳи забоншиносони рус // Ахбори Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон. Шӯъбаи илмҳои ҷамъиятшиносӣ. №2, 2024, с. 158-162.

б) мақолаҳо ва фишурдаи мавод дар дигар маҷаллаҳо ва маҷмуаҳои конференсияҳои илмию амалӣ:

[5-М] Ҳақимов Ф.И. Бо сарҷумла дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ таҳлили муқоисавии воситаҳои грамматикӣ алоқаи ҷумлаи пайрави пурқунанда. // Маводи конференсияи илмӣ-амалӣ ҷумҳуриявӣ дар мавзӯи “Масъалаҳои мубрами забоншиносӣ, ва методикаи ташаккули салоҳиятмандии ва методикаи ташаккули салоҳиятмандии донишҷӯён дар раванди омӯзиши забонҳои хориҷӣ” – Душанбе: Матбааи ДДОТ ба номи С. Айнӣ, 2023, с. 102-105.

[6-М] Ҳақимов Ф.И. Тобишҳои маъноии ҷумлаи пайрави пурқунанда дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ // Масъалаҳои мубрами омӯзиши забонҳои хориҷӣ ва проблемаҳои забоншиносии муосир Душанбе: Матбааи ДДОТ ба номи С. Айнӣ, 2023, с. 198-202.

[7-М] Ҳақимов Ф.И. Таҳлили муқоисавии ҷумлаҳои пайрав ва мавқеи он дар забоншиносии англисӣ // Масъалаҳои назария ва амалияи тарҷума ва забоншиносӣ дар мактабҳои таҳсилоти олии касбӣ - Душанбе: Матбааи ДДОТ ба номи С. Айнӣ, 2023, с. 187-191.

[8-М] Ҳақимов Ф.И. Вижагиҳои ифодаёбии ҷумлаҳои мураккаб дар забони англисӣ ва муодили онҳо ба забони тоҷикӣ // Масъалаҳои назария ва амалияи тарҷума ва забоншиносӣ дар мактабҳои таҳсилоти олии касбӣ – Душанбе: Матбааи ДДОТ ба номи С. Айнӣ, 2023, с. 198-200.

[9-М] Ҳақимов Ф.И. Ҷумлаи пайрави пурқунанда дар забони тоҷикӣ // Маводи конференсияи илмӣ-амалии байналмилалӣ, дар заминаи Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 ва бахшида ба 115 солагии аввалин омӯзгори тоҷик аз забони олмонӣ дар Тоҷикистон, яке аз чекистони тоҷик дар Олмон дар солҳои Ҷанги Бузурги Ватанӣ, дорандаи ордени Спитамен дараҷаи аввал - Раҳим Бурҳонов (18 майи 2024), Душанбе: 2024, с. 140-142. (дар ҳаммуаллифӣ).

[10-М] Ҳақимов Ф.И. Роҳҳои қорбасти муносибатҳои ҳамзамонӣ дар ҷумлаи мураккаби тобӣ бо ҷумлаи пайрави пурқунанда дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ. // Масъалаҳои мубрами забоншиносӣ, тарҷумашиносӣ ва усулҳои таълими забонҳои хориҷӣ дар шароити муосир, Бахшида ба амалигардонии « Барномаи давлатии тақмили таълим ва омӯзиши забонҳои русӣ ва англисӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030» ва эълон гардидани соли 2024 ҳамчун «Соли маърифати ҳуқуқӣ», - Душанбе: Матбааи ДДОТ ба номи С. Айнӣ, 2024 с. 168-170.

Воситаҳои таълимие, ки ба таъб расидаанд:

1. Ҷураев Х.А., Маҳмадов Н., Ҳақимов Ф.И. Муқаддимаи забоншиносӣ. Матбааи ДДОТ ба номи С. Айнӣ, - Душанбе: 2023, с.184.

**МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ И НАУКИ РЕСПУБЛИКИ
ТАДЖИКИСТАН
ТАДЖИКСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ
УНИВЕРСИТЕТ ИМ. САДРИДИНА АЙНИ**

На правах рукописи

**ТДУ 809.155.0.+802.0
ТКБ 81.81.2
X - 27**

ХАКИМЗОДА ФАЙЗАЛИ ИСМАТУЛЛО

**СОПОСТАВИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ПРИДАТОЧНОГО ДОПОЛНЕНИЯ
В ТАДЖИКСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ (НА ОСНОВЕ
ПРОИЗВЕДЕНИЯ САДРИДИНА АЙНИ «ВОСПОМИНАНИЯ»)**

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.20 – сравнительно – историческое, типологическое и сопоставительное языкознание

Душанбе - 2025

Диссертация выполнена на кафедре лингвистики и сопоставительной типологии Таджикского государственного педагогического университета им. Садриддина Айни.

Научный руководитель:

Джураев Хайём Акрамович

заведующий кафедрой английского языка как второй специальности на факультете английского языка и восточных языков ТГПУ им. Садриддина Айни, кандидат филологических наук, доцент

Официальные оппоненты:

Тагаева Табассум Музаффаровна - доктор филологических наук, профессор кафедры теории и типологии английского языка Бахтарского государственного университета имени Носира Хусрава

Азизова Мастона Хамидовна - доцент кафедры иностранных языков факультета дипломатии и политики Академии государственное управление при Президенте Республики Таджикистан

Ведущее учреждение:

Кулябский государственный университет имени Абуабдуллох Рудаки

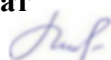
Защита диссертации состоится «15» марта 2025 года, в 13:00 часов на заседании диссертационного совета 6D.KOA-036 при Таджикском международном университете иностранных языков имени Сотима Улугзаде (734019, Республика Таджикистан, город Душанбе, ул. Ф. Мухаммадиев, 17/6).

С содержанием диссертации можно ознакомиться на сайте www.ddzt.tj и научной библиотеке Таджикского международного университета иностранных языков имени Сотима Улугзаде.

Автореферат разослан « ____ » _____ 2025 г.

Ученый секретарь

диссертационного совета, кандидат филологических наук, доцент

Хасанова Ш.Р.

ВВЕДЕНИЕ

Диссертационная работа посвящена сопоставительному анализу придаточного дополнения в таджикском и английском языках на материале произведения “Воспоминания” Садриддина Айни, в ней подвергнуты глубокому анализу структурно-семантические особенности этого вида предложений.

Необходимость и важность исследования. Задачи языка свидетельствуют о том, что язык является общественным, а не классовым, биологическим или психологическим явлением. Известно, что в речи нуждаются все – дети, молодёжь и старшее поколение, богатые и бедные, мужчины и женщины. Ясно, что в обществе противоположные классы (рабы, трудящиеся, феодалы, пролетариат и капиталисты) также должны разговаривать между собой, то есть без языка невозможно поступательное развитие общественного производства. Для непрерывного использования заводов и фабрик необходимо общение между их работниками на одном языке. Язык одинаково даёт названия предметам и явлениям общества, которые едины для всех членов общества, несмотря на их должности и классы. Жизненно важные слова языка одинаково используются членами общества. Способы образования слов, словосочетаний и предложений так же относятся ко всем языковым проявлениям в равной степени. Язык по своим свойствам носит всемирный характер, для него не имеет серьёзного значения классификация общества на классы, группы или социально-профессиональные слои. Но в лексическом составе языка существует ряд слов и элементов языка, которые употребляются определёнными группами людей: гласные и согласные звуки, их диссимилиция, предлоги и союзы, метафоры и аллегории, изучение которых входит в круг интересов лексикологов, при этом данное обстоятельство не отрицает общественного характера языка. Конечно, классы, группы или социально-профессиональные слои общества оказывают на язык своё определённое воздействие, поскольку эти группы людей по специфике своей жизни и деятельности отличаются друг от друга.

Актуальность темы исследования заключается в том, что, исследованием и изучением данного вопроса в таджикском и английском языкознании в разное время занимались такие известные отечественные и зарубежные учёные и исследователи, как Х. Суит, Л. Щерба, В. Виноградов, В.Д.Аракин, И.П. Иванова, А.И. Смирницкий, Б.Н. Ниёзмухаммадов, Ш. Рустамов, С. Атобуллоев, А. Мирзоев, Б. Камолитдинов, Ф. Зикриёев, П. Джамшедов, М. Акрамов, С. Джоматов и др. В их трудах рассмотрены различные аспекты сходств и отличий придаточных дополнения исследуемых языков, освещены произошедшие в сравниваемых языках изменения, и в зависимости от исторических реалий подвергнуты самому тщательному анализу и изучению. Можно сказать, что вопрос изучения придаточных дополнения в таджикском и английском языках привлёк к себе внимание отечественных и зарубежных лингвистов со второй половине прошлого столетия.

Среди вопросов, нуждающихся в дополнительных научных исследованиях особое место занимает вопрос изучения придаточного дополнения как специфической синтаксической единицы и связи между его компонентами. Предложение является основной единицей синтаксиса, в нем слова и словосочетания подчиняются между собой и применяются в составе предложения. Построение предложений фундаментальную роль играет синтаксическая система. Исконная функция языка состоит в обеспечении обмена мнением и информацией, что достигается способом построения предложений. Благодаря объединению слов и словосочетаний формируются различные виды предложений.

Степень исследованности научной темы проявляется в том, что вопросу изучения придаточного дополнения в таджикском и английском языках отдельное и пристальное внимание уделено известными учёными-языковедами, такими как Д. Тоджиев, М. Косимова, Ш. Рустамов, С. Атобуллоев, Ф. Зикриёев, А. Мирзоев, М. Акрамов, У. Абдурахмонов, П. Джамшедов, К. Усмонов, С. Джоматов ва С. Ходжаева, Н. Рахмонова, Тагаева Т., Н. Давлатов, которые завершили ряд достойных исследований о предложении и его разновидностях, которые мы постарались уместно использовать в ходе выполнения нашего диссертационного исследования. Более того, английскими исследователями Барбер С.Л., Моррис М., Илиш Б.А., Баф А.С., Брук Дж.Л., Эквол Е., Эриксон Б., Фисаик Б. и Джейсик Е. В их исследованиях охвачены анализом и сравнением различные особенности и сходства придаточного дополнения английского и таджикского языков в различные периоды, выявлены произошедшие изменения, которые исследованы и изучены в связи с историческими явлениями. Во второй половине прошлого века вопрос сложных предложений в составе английского и таджикского языков привлекал к себе особое внимание многих лингвистов. В этом смысле отечественными учёными и исследователями Д.Тоджиевым, Н.Масуми,

Ш.Рустамовым, С.Атобуллоевым, Ф.Зикриёевым, М.Косимовой, М.Норматовым, Н.Рахмоновой, и зарубежными учёными и исследователями Бархударовым С.Г., Березиным Ф.М., Виноградовым В.В., Володиной М.Н., Реформатский А.А., Смирницким А.И., Уфимцевой А.А., Роговской И., Блох М.Я., Crump J., Plyish B., Ioffic L.L., Jespersen O. Keith Ellis, Murphy R., Pinker S., Saussure F., Thomason S.G. завершены плодотворные научные труды, которые приняты нами к сведению и своевременно использованы.

Среди вопросов, до сих пор нуждающихся в дальнейших научных исследованиях, важное место занимает вопрос о сложных предложениях как специфических синтаксических единицах и существующей связи между их компонентами. Предложение является основной синтаксической единицей, в которой слова и словосочетания связаны между собой и они изучаются именно внутри предложения. Предложение и его построение занимает главное место в синтаксической системе языка. Выполнение основной функции языка обеспечивается благодаря обмену мнениями посредством предложения, при этом информативная функция осуществляется именно в предложении и посредством предложения. Различные виды предложений образуются в силу соединения слов и словосочетаний.

Известно, что сопоставительное изучение языков, особенно их семантико-грамматической структуры, в современное время является одним из наиболее привлекательных путей и представляет собой актуальный вопрос лингвистической науки. Этот вопрос в наше время приобрёл не только теоретическое значение, но и играет огромную роль при переводе и анализе иностранных языков, что четко выявляется в ходе сравнения грамматики одного языка с другим.

Более того, язык охватывает определённую систему форм слов и словосочетаний, образующих грамматику. Основу каждого отдельного языка составляет его грамматика. Термин *грамматика* взят от греческого слова «*grammatike*», и понимается в значении «искусство чтения и письма, речи, написания». Уместно отметить, что для изучения какого-либо иностранного языка необходимо уделить особое внимание его грамматике. По этому вопросу, то есть признанию обязательности изучения грамматики свою точку зрения высказывал выдающиеся учёные-лингвисты, которыми по данной теме опубликованы многочисленные научные труды. Так, Х. Маджидов в одной из своих статей под названием «Несколько мыслей о некоторых вопросах грамматики таджикского литературного языка» пишет следующее: «... Многие языки обладают древней историей письменности и эта проблема изучается на протяжении нескольких столетий, её исследуют и сегодня, и в ходе изучения и освоения языка (поскольку язык относится к непрерывно развивающимся явлениям общества) развивается и его грамматика, и эти изменения

В именных двусоставных предложениях выражение времени становится возможным благодаря использованию в них вспомогательных глаголов, а в некоторых случаях они, в основном, обозначают настоящее синтаксическое время. Категория предикативности связана с категориями модальности, времени и лица, относится ко всем предложениям.

В образовании синтаксических конструкций свой определённый вклад вносит каждая единица языка. Слово участвует в составе предложения в соответствии со своим лексико-грамматическим значением. Это значение создаёт лексико-грамматическую возможность для объединения слов и закономерности образования словосочетаний и предложений.

Семантика словосочетания является результатом отношения между компонентами его состава. Эти отношения в предложении могут усложняться и изменяться под влиянием информационных факторов. Семантика предложения складывается из отношений между частями его состава. С этой позиции предикативность является грамматическим значением каждого предложения.

Кроме того, следует отметить, что по вопросу придаточных дополнения отечественным лингвистом Ш.Рустамовым в 1967 году опубликована статья на тему «Придаточные дополнения в современном литературном таджикском языке»²¹, но этой статьи явно недостаточно, и в наше время данный вопрос нуждается в дополнительном глубоком изучении.

Следует отметить, что Ш.Рустамов в своей статье в определённой степени раскрыл все стороны вопроса о придаточных дополнения, в частности, им в достаточной мере раскрыты неясные до того времени анализируемого вопроса.

Т

²⁰ Мачидов Х. Мулохизае чанд рочех ба баъзе масъалаҳои грамматикаи забони адабии тоҷик» чунин нигоштааст. // Садои Шарк. – 2010. - №2. с.6.

²¹ Масъалаҳои забоншиносии тоҷик. (Маҷмуи мақолаҳо). / Ш. Рустамов. - Душанбе: Нашриёти «Дониш», 1967. - 169 с.

М

О

Ж

Н

О

В последние годы осуществлён целый цикл научных трудов и исследований по отдельным вопросам грамматики. В 1959 году вышло в свет произведение Н.Маъсуми «Очерки о развитии литературного таджикского языка», в котором анализируются язык и стиль устода Айни на примере его бессмертного произведения «Смерть ростовщика». Этот труд является первой крупной научно-исследовательской работой по анализу языка художественного произведения и определению стиля написания Садриддина Айни.

В 1960 году были защищены кандидатские диссертации исследователем Эшонджоновым А. на тему «Именные сказуемые таджикского языка» и молодой исследователь Бозидов Н. на тему «Прямое дополнение в таджикском литературном языке», которые стали знаковыми для таджикского языкознания в аспекте решения вопросов синтаксиса таджикского языка.

Связь исследования с научными программами и темами исследований. Данная тема исследования связана с образовательными и научными программами филологического направления, а полученные результаты способствуют совершенствованию утверждённых учебных программ. Рассматриваемая тема исследования является частью научно-исследовательской работы кафедры языкознания и сопоставительной типологии Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни.

ОБЩЕЕ ОПИСАНИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ

В диссертационная работа посвящена сопоставительному анализу придаточного дополнения в таджикском и английском языках на материале произведения “Воспоминания” Садриддина Айни.

Исследование придаточных дополнения (ПД) по сегодняшний день не проводилось в сопоставительном плане и всё ещё нуждается во всестороннем анализе. Следует отметить, что глубокий и всесторонний анализ и сравнение придаточных обстоятельства (ПО) были проведены в научной диссертации Н.Давлатов в сопоставительном плане.

Основная цель данного исследования проявляется в том, что по вопросу изучения придаточных дополнения в исследуемых языках на материале широко известного произведения «Воспоминания» Садриддина Айни необходимо осуществить на базе достоверного фактологического материала. В нашей диссертации осуществлён сравнительный анализ придаточных дополнения в сравниваемых языках, что ставит целью привлечение к исследованию ПД, их разновидностей с грамматической точки зрения и в целом всей их структуры.

Цели и задачи исследования. В работе поясняются несколько основных аспектов придаточных дополнения в таджикском и английском языках, а также показано сопоставительное разъяснение сложных предложений сравниваемых языков. В соответствии с поставленной в работе целью сделана попытка решить ряд задач.

Каждое исследование имеет свои конкретные цели и задачи. Для достижения поставленных в диссертации задач в процессе проведения диссертационного исследования необходимо реализовать следующие задачи:

- определить исторические предпосылки формирования придаточных дополнения в таджикском и английском языках;
- группировать придаточные дополнительные предложения в таджикском и английском языках;
- выявить сходства придаточных дополнения в сравниваемых языках;
- найти эквивалентность придаточных дополнения в сравниваемых языках;
- определить роль и место придаточных дополнения в таджикском и английском языках;
- установить степень применения придаточных дополнения в таджикском и английском языках;
- установить семантические оттенки придаточных дополнения в таджикском и английском языках;
- определить роль грамматических средств в формировании придаточных дополнения в таджикском и английском языках;
- распределить компоненты придаточного дополнения (ПД) и выявить особенности придаточных дополнения в таджикском и английском языках;
- установить основные признаки ССП и СПП с придаточными дополнительными предложениями в таджикском и английском языках;

- охарактеризовать категорию предикативности в простых, сложносочинённых и сложноподчинённых предложениях;
- описать задачи подчинительных союзов в формировании придаточных дополнения в таджикском и английском языках;

Научная новизна исследования. Тема диссертации впервые исследуется в рамках сравнительно-типологического языкознания. Необходимо отметить, что в ней исследованы типологические и структурно-семантические особенности придаточного дополнения (ПД), представленные в виде диссертации, доступной для изучающих и специалистов в области английского и таджикского языков. Одним из новшеств диссертации является подробное исследование отличительных особенностей ПД таджикского и английского языков.

Методы исследования. В сопоставительном языкознании существует множество методов исследования, наиболее распространёнными из которых считаются сравнение и статистический подсчёт. Сравнительно-исторический метод изучает каждое фонетическое, грамматическое или лексическое явление в процессе его исторического формирования и такое конкретно научное отношение к языку позволяет лингвистам сделать достоверные и научно обоснованные выводы.

В диссертации использован критический анализ научных источников, сопоставительный анализ придаточного дополнения таджикского и английского языков, методы сравнительно-статистического анализа, сопоставительный и описательный методы.

В работе использованы сравнительный, типологический методы лингвистики. Поэтому материалы каждого из этих сравниваемых языков подвергнуты анализу по их структурам.

Наряду с этим, в диссертации при анализе ПД использован метод наблюдения, а также метод перевода.

Научная и практическая ценность исследования. В диссертации изучением и всесторонним анализом охвачены мысли и взгляды лингвистов по теме диссертационного исследования. Настоящее исследование написано на основе материалов таджикского и английского языков, примеров из художественных произведений, периодической печати, учебников, интернет-сайтов, и при его осуществлении приняты во внимание лингвистические научные достижения в области современного литературного таджикского и английского языков. Результаты диссертации могут быть использованы в качестве учебных пособий в процессе преподавания лингвистических и риторических дисциплин и послужат материалом для дальнейших исследований в данном направлении.

Теоретическое значение исследования. Теоретическая часть диссертации в сопоставительном аспекте посвящена исследованию придаточных дополнения в таджикском и английском языках.

Практическое значение исследования. Диссертация является важным завершённым исследованием, имеющим следующее практическое значение: может быть использовано как учебное пособие для студентов факультетов иностранных языков; как спецкурс для студентов с таджикским и английским языком обучения; как вспомогательный материал по дисциплинам “Практический курс грамматики английского языка” и “Сопоставительная типология таджикского и английского языков” на факультетах иностранных языков; составление двуязычных или многоязычных словарей лингвистических терминов; составление учебных и рабочих программ по дисциплинам “Практическая грамматика английского языка”.

Объект исследования. В объект исследования входит выявление отличительных особенностей придаточного дополнения в таджикском и английском языках.

Теоретические и методологические основы исследования. Произведения лингвистов Х.Суита, Л.Блумфилда, О.Есперсена, А.Крузина, В.Графа, А.Кеннеди, а также бывших советских англоведов А.И.Смирницкого, М. Блоха, О. Ахмановой, О. 9 Бархурдарова, А.М.Пешковского, А.Шахматова, В.В.Виноградова, В.Ярцевой, В.А.Белошапковой, В.П.Белянина, Е.Н.Ширяева, Л.Л. Иофика, Г.Г. Почепцова, В.К. Поржезинского, М.Н. Петерсона, А.М. Пешковского, Д.Таджиева, Ш.Ниёзи, Ш.Рустамова, Ф.Зикриёева, М.Н.Касимовой, В.Абдулазизова, С.Атобуллоева, Н.Рахмоновой, М.Махмадсодика, Н.Давлатова составляют методологическую основу исследования. Наряду с этим, в диссертации использованы методы сравнения, анализа научной, художественной литературы.

Методология и методы исследования. При написании диссертации с теоретической точки зрения и ввиду научных достижений широко использованы принципы и методы, с учётом которых отечественными и иностранными лингвистами по данной теме были завершены достойный внимания исследования. Для решения поставленных задач в основном были использованы

сравнительный и типологический методы лингвистического исследования. Более того, диссертант в процессе работы неоднократно обращался к путям и методам семантического, лексическо-морфологического и сопоставительного анализа придаточных дополнения на основе произведения «Воспоминания» С.Айни.

На защиту выносятся следующие положения:

- исследованы придаточные дополнительные предложения в таджикском и английском языках, в которых грамматические средства связи (ГСС) являются основным стержнем;
- союзы участвуют в формировании придаточного дополнения, а предлоги и артикли выступают в качестве средств синтаксической связи (ССС);
- осуществлено сравнительно-типологическое изучение и исследование роли средств синтаксической связи в формировании ПД двух аналитических языков;
- определена важность роли предлогов по сравнению с союзами в качестве средств синтаксической связи в формировании ПД;
- установлено наличие изофатной связи как обычного средства синтаксической связи в формировании ПД;
- ПД таджикского и английского языков исследованы в сопоставительном ключе;
- найдены сходства и отличия в ПД рассматриваемых языков;
- установлено, что круг применения средств синтаксической связи в формировании ПД обоих языков достаточно широк.

Соответствие диссертации паспорту научной специальности. Диссертация на тему «Сопоставительный анализ придаточного дополнения в таджикском и английском языках (на основе произведения Садриддина Айни «Воспоминания»)» на соискание научной степени кандидата филологических наук соответствует паспорту научной специальности 10.02.20. – Сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание.

Личный вклад исследователя проявляется в том, что эта тема впервые в сопоставительном языкознании охвачена научным исследованием и особенности применения придаточных дополнения таджикского и английского языков выявлены на основе материалов художественных произведений.

Апробация и применение результатов диссертационного исследования. Диссертация обсуждена на заседании кафедры лингвистики и сопоставительной типологии ТГПУ им. Садриддина Айни (протокол №10 от 25 мая) и рекомендована к защите.

По теме диссертации опубликовано 11 научных статей, 4 из которых относятся ВАК РФ и ВАК при Президенте РТ, список которых приведён в конце автореферата. Основные части диссертации презентованы и обсуждены на конференциях по лингвистическим проблемам, проходивших в 2021-2024 гг. в ТГПУ им. Садриддина Айни.

Структура и объём диссертации. Диссертация состоит из введения, двух глав, заключения и списка использованной литературы, составляющих 173 страниц компьютерного набора.

Первая глава называется «Теоретические основы исследования придаточных дополнения в таджикском и английском языках» и состоит из четырех параграфов. Каждый параграф содержит результаты, полученные исследователем в ходе анализа и сопоставления двух языков.

Вторая глава диссертации носит название «Типологические особенности придаточного дополнения в таджикском и английском языках», в которой приводятся научные умозаключения и выводы соискателя на материале произведения Садриддина Айни «Воспоминания», которые подвергнуты двухстороннему анализу и изучению.

В заключении изложены выводы по придаточным дополнениям в таджикском и английском языках, что позволяет понять отличия придаточных дополнения на основе сравнения двух языков. Кроме того, подведен итог полученных сведений и результатов.

В списке использованной **литературы** при проведении диссертационного исследования были задействованы научные и художественные источники. При выполнении работы также приняты к сведению материалы научных статей и книг в области лингвистики, связанные с темой исследования. Кроме того, в ходе выполнения работы приняты во внимание материалы словарей и энциклопедий, а также несколько источников из сети интернет. Использовано также большое количество художественных произведений.

ОСНОВНОЕ СОДЕРЖАНИЕ ДИССЕРТАЦИИ

Во введении диссертации раскрывается актуальность темы исследования, степень исследованности научной темы, цели и задачи исследования, объект исследования, предмет исследования, теоретические и методологические основы исследования, источники исследования, его научная новизна, основные положения, которые выносятся на защиту, теоретическое и практическое значение, личный вклад диссертанта, апробация и реализация результатов диссертации, структура и объём диссертации.

Первая глава диссертации названа «Теоретические основы исследования придаточных дополнения в таджикском и английском языках» и состоит из четырёх разделов.

Первый раздел главы именуется «Понятие «придаточное дополнение – object clause» с точки зрения таджикских и английских лингвистов». Придаточное предложение в обоих языках является составным компонентом сложноподчинённого предложения (СПП), играющим соответствующую роль в разъяснении и установлении главного предложения. Известный таджикский лингвист Ф.Зикриёев в своём собрании сочинений пишет, что «Придаточное предложение подчиняется главному предложению посредством подчинительных и соединительных союзов. Подчиняющимися средствами являются грамматические средства, особенности которых можно установить только в их взаимосвязи и единстве с главным предложением. Придаточные предложения таджикского языка по степени пояснения главного предложения разделяются на две группы: придаточные предложения, поясняющие отдельные члены главного предложения и придаточные предложения, связанные с общей с

Лингвисты М.Белиницкий и С. Хаджизаде в своём произведении «Синтаксис таджикского языка», изданном в 1936 году, пишут: «Подчинённое предложение может выполнять функцию восполнения сказуемого в главном предложении. Такое подчинённое предложение соединяется с

В учебниках по грамматике таджикского языка, написанных в дальнейшем для средних школ, это определение повторяется в различных вариациях. В грамматике таджикского языка для вузов также встречается данное определение в следующем виде: «Придаточное дополнение дополняет и поясняет практическое содержание главного предложения, и подчиняется главному

О роли и месте придаточного дополнения в учебном пособии по таджикскому языку приводится следующее определение: «Придаточные дополнения в основном находятся после

Необходимо отметить, что в диссертации ничего не сказано о способе и уровне сведений о придаточном дополнении, которые приводятся в «Очерках...», принадлежащих перу академика Б.Н.Ниёзмухаммадова, поскольку всё, что написано по данному вопросу в учебнике для высших

Как выясняется из рассмотрения вышеуказанной литературы, лингвистами отмечены следующие особенности придаточного дополнения:

1. Придаточное дополнение используется для пояснения и дополнения действия (сказуемого) главного предложения.

2. Придаточное дополнение подчиняется главному предложению посредством союза *ки*. Б.С.Расторгуева отмечает применение ПД без союза *ки*, а Н.Масуми разъясняет это явление целью избегания повтора союза *ки*.

3. Придаточное дополнение трансформируется в инфинитивное словосочетание, но не отмечается, какие придаточные дополнения можно заменять на синонимичные словосочетания.

Зикриёев Ф., Куллиёти осор. / Зикриёев Ф., чилди якум. – Душанбе: Маориф, 2021. 592 с., с. 290.

Белнитский А.М. ва Ҳочизода. Наҳви забони тоҷикӣ, барои синфҳои vi-vii. / Белнитский А.М. ва Ҳочизода, Исми дувум, Нашр. дawl. Тоҷикистон, 1936, сах. 26.

Грамматикаи забони тоҷикӣ. Синтаксис. Китоби дарсӣ барои мактабҳои олии. Дар зери таҳрири Б.Ниёзмухаммадов ва М.Исматуллоев. Душанбе, 1963, с. 148.

Грамматикаи забони тоҷикӣ. Синтаксис. Китоби дарсӣ барои мактабҳои олии. Дар зери таҳрири Б.Ниёзмухаммадов ва М.Исматуллоев. Душанбе, 1963, с. 165.

Масъалаҳои забоншиносии тоҷик. (Маҷмуи мақолаҳо). / Ш. Рустамов. - Душанбе: Нашриёти «Дониш», 1967. с. 65-66.

Ниёзмухаммадов Б., Очеркҳои оид ба баъзе масъалаҳои забоншиносии тоҷик. / Ниёзмухаммадов Б., - Сталинобод: 1960, сах. 48-65.

Отсюда, некоторые придаточные дополнения переведены в словосочетания неуместно и неправильно.

Во втором разделе - **“Сопоставительный анализ придаточных предложений в таджикском и английском языках”**, отмечается, что придаточное предложение в обоих языках является одним из компонентов в составе сложноподчинённого предложения, который играет подходящую роль для распространения и определения главного предложения. Придаточное предложение соединяется с главным предложением посредством подчинительных и соединительных союзов. Грамматические средства вступают в подчинение, их особенности определяются только в их взаимосвязи и единстве с главным предложением. Придаточные предложения - таджикского языка по степени пояснения главного предложения делятся на две группы: придаточные предложения, поясняющие отдельные члены главного предложения, и иридаточные предложения, связанные с общей семантикой главного предложения.

Придаточные дополнения первой группы, в свою очередь, делятся на следующие виды: Придаточные дополнения, которые используются как распространяющий компонент того или иного члена главного предложения (*Гулбиби як гунҷаи ношукуфтае буд, ки умеди як шукуфтанҳо дар дил дошт-С.Айнӣ* – Гульбиби была нерасцветшим бутоном, который лелеял в сердце надежду на цветение); б) Придаточные дополнения, которые по отношению к главному предложению выполняют функцию одного из его невыраженных членов (*Дар дасти онҳо ба қадре ки ҳудашонро ниғаҳдорӣ карда тавонанд, қувват ҳаст-С.Айнӣ* – В их руках есть достаточно силы, чтобы сохранять себя); в) Придаточные дополнения, используемые для описания соотносительных слов *Садуқи дили модар ба сари синаи васеъ ва баланди ҷавон ба ҳадде зич шуд, ки ба иборае «мӯе аз онҳо гузашта наметавонист»-Р.Джалил* – Сердце матери настолько плотно соприкасалось с широкой и высокой грудью молодого человека, что по выражению, “меж ними не помещался и волос”).

Вторая группа придаточных дополнения по сути, связана с образованием всего главного предложения, и служит для общего пояснения (*Ба манқал ва сандалиҳо уду анбар месӯхтанд, ки ҳама ҷо муаттар мегашт. С.Айнӣ* – На мангале и печках жгли благовония, аромат которых разносился повсюду). Таким образом, в первую группу входят придаточные подлежащные, сказуемые, определения, дополнения, образа действия, сходства, меры и степени, причины, цели, времени. Во вторую группу - придаточные противительные, условия и результата.

Третий раздел главы называется **“Взгляд на историю появления понятия «предложение» в лингвистической науке”**. Каждый язык имеет свой собственный особый порядок построения предложений, отличающийся своей спецификой. Если инверсия является частью грамматики и даёт представление о порядке слов, то нельзя оставлять без внимания и специфику предложения.

Известный таджикский лингвист Б.Камолиддинов в своей книге «Синтаксис таджикского языка», изданной в 2010 году, считает важным следующее определение: «Предложение как

о
с М.Махмадсодик в своей диссертации «Сопоставительный анализ средств синтаксической связи в таджикском и английском языках» отмечает следующее: «Сложное предложение является наивысшей формой синтаксического образования, которая состоит из двух и более простых

р
н Следует отметить, что исследователь М.Махмадсодик в своей диссертации активно использовал научные труды Б.Камолиддинова, где определение предложения дано в следующем виде: «Предложение – это такая наиважнейшая единица языка, которая выражает мысль. Предложение формируется из слов и словосочетаний. Слова с самостоятельным значением играют важную роль в построении предложения и выражении мысли, поскольку они употребляются в функции членов предложения. Вступая во взаимосвязь, слова образуют словосочетания, наряду с

н
п Предложение – это целостная речевая единица, сформированная в грамматическом отношении. Простое предложение является отдельной синтаксической категорией со своими

С
И Камолиддинов, Б. Нахви забони тоҷикӣ. // Б.Камолиддинов, - Нашри аввал. - Душанбе: Собириён, 2010. с.17.
И Махмадсолеҳи М. Таҳлили муқоисавии воситаҳои алоқаи нахвӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ. Монография. Душанбе: «Матбааи ДДОТ ба номи С.Айнӣ», 2022, - 150 с., с. 20.
И Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. - Душанбе: Дониш, 1989, ҷ.3. - 224 с., с.5.
О Махмадсолеҳи М. Таҳлили муқоисавии воситаҳои алоқаи нахвӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ. Монография. Душанбе: «Матбааи ДДОТ ба номи С.Айнӣ», 2022, - 150 с., с.18.
И Камолиддинов, Б. Нахви забони тоҷикӣ. // Б.Камолиддинов, - Нашри аввал. - Душанбе: Собириён, 2010. - 208 с., с. 17.

специфическими грамматическими признаками, показывающими его отличие от других синтаксических категорий. Основным признаком предложения считается его связывающая особенность. Среди синтаксических единиц только предложение обладает предикативной функцией. Предикативная особенность и предикативная интонация считаются специфическим признаком предложения.

Четвёртый раздел первой главы назван **“Исследование и классификация придаточного предложения с точки зрения русских лингвистов”**. В английском языке отличают следующие виды придаточных предложений: «придаточное подлежащее» - subject clause, «придаточное сказуемое» - predicate clause, «придаточное дополнения» - object clause, «придаточное определительное» - attribute clause и «придаточное обстоятельства» - adverbial clause.

Вторая глава носит название **“Типологические особенности придаточного дополнения в таджикском и английском языках”**, и состоит из четырёх разделов. Во второй половине прошлого века вопрос исследования и изучения сложных предложений в разноструктурных языках привлекал особое внимание лингвистов-типологов. Следует отметить, что этот вопрос относится к числу все еще не до конца раскрытых вопросов, и нуждается в дополнительном изучении, в котором важное место занимает вопрос сложного предложения как специфической синтаксической единицы, а также связи между её компонентами.

Таджикская лингвистика за два последних десятилетия в отношении проблематики и постановки вопросов качественно изменилась. Это явление свидетельствует о начале нового периода в истории языкознания. Если в прежние периоды внимание лингвистов в большей степени было привлечено к вопросам различных ветвей языка, то сегодня лингвисты уделяют больше внимания фундаментальным и теоретическим аспектам языкознания. Методы исследования также усовершенствовались. Подтверждение сказанного является тот факт, что именно в этот период вышло в свет несколько лингвистических трудов по рассматриваемым нами вопросам, которые с одной стороны, послужили богатым и благодатным материалом для дальнейших исследований, а с другой стороны, они способствовали публикации различных грамматик, учебников и учебных пособий.

В таджикском языкознании по вопросу сложноподчинённых предложений издано большое число научных трудов, принадлежащих перу известных учёных и исследователей, таких как Б.Ниёзмухаммадов, Д.Тоджиев, Ш.Рустамов, М.Касимова, Х.Хусейнов, С.Атобуллоев, Ф.Зикриёев. Но до недавнего времени изучение придаточного дополнения оставалось вне поля зрения специалистов отрасли. В отношении этого вида предложений встречались краткие сведения, опубликованные только в учебниках и некоторых научных статьях, но в виде отдельной научной диссертации эта тема до того времени не исследовалась, поэтому наше исследование в данном направлении можно считать первой научной работой. Естественно, что завершённые ранее научные работы не охватывали полностью все аспекты придаточных дополнения да еще и в сопоставительном плане. Итак, данная образовавшаяся лакуна в таджикской лингвистике в определенной степени была заполнена научной работой Ш.Рустамова на тему «Придаточное

д
о Вопрос исследования сложных предложений исследуется в рамках сопоставительного языкознания. Изучение данного явления началось в 40-е годы XX века. Основателем изучения и исследования сложных предложений английского языка, по нашим сведениям, является член-корреспондент Академии наук СССР В.Н.Ярцева, которая ещё в 1940 году посвятила свой научный труд исследованию данного вопроса. В таджикском языкознании первыми учёными, приступившими к изучению сложных предложений, были известные таджикские лингвисты Д.Таджиев и Ф.Зикриёев.

и В конце 60-х годов прошлого столетия вышла в свет статья Х.Каххаровой о сложносочинённых предложениях таджикского языка. Большая часть сведений о сложносочинённых и сложноподчинённых предложениях приводятся во второй части учебника таджикского языка для вузов страны, изданного в 1963 году. В эти годы этой проблематикой занимались такие таджикские лингвисты, как А.Эшонджонов, Ш.Рустамов, Ф.Зикриёев. Кроме того, некоторые сведения по вопросу сложных предложений таджикского языка приводятся в академической грамматике вузов страны, где приводятся итоги наиболее полного исследования вышеуказанного вопроса, который всё ещё нуждается в дополнительном и глубоком исследовании.

р

³³ Масъалаҳои забониносии тоҷик. (Маҷмуи мақолаҳо). / Ш. Рустамов. - Душанбе: Нашриёти «Дониш», 1967. - М. 169 с.

е

н

н

о

м

В отношении оттенков модальности придаточного дополнения в его построении большую роль играют составные глаголы, которые определяют сказуемое придаточного дополнения в таджикском и английском языках.

Основным средством связи придаточного дополнения с главным предложением в английском языке является союз *ки – that*. Этот союз подчиняет главному предложению не только косвенную, но и прямую речь: «*Дар рӯзе, ки ман аввалин бор ин ҳавлиро ба ёди худ гирифтаам, хонаи ҷанубӣ ва рӯи суфа нур аз меҳмонони мардина буда, хонаи шимолӣ нур аз меҳмонзанон буд*» [С.Айнӣ, 17-18]. – День, когда я впервые запомнил этот двор, южная комната и топчан были полны мужчин, а северная комната была заполнена гостями женского пола - The first memory I have of this yard was on a day when the south building and sufa were full of men and the north building was full of women [S.Aini, 38];

Ман худро аз бачагони дигар ҳам хурсандтар ҳис мекардам, чунки дар он рӯз дар тани ман чунон либосҳои буд, ки ман пеш аз он монанди онҳоро напӯшида будам, ё ин ки нӯшида бошам ҳам, дар ёд надоштам: дар барам курта-лозими сафеди суфта буд ва аз рӯи вай ҷомае нӯшида будам, ки гулҳои порча-порча дошт ва дар сарам каллапӯши нав буд, ки модарам гулдӯзӣ карда буд [С.Айнӣ, 18]. – Я радовался больше других детей, так как в тот день на мне была одежда, которую я раньше не одевал, и даже если одевал, то не помнил: я был одет в белую рубашку и штаны из ситца, а сверху на мне был халат с фрагментами цветов, на голову была надета тюбетейка, которую моя мама расшила цветами - I was standing with the other boys in front of the musicians, watching and listening to them, I felt doubly happy because I was wearing such fine new clothes as I had never worn before: a smooth white tunic and matching pants, and over this an embroidered joma, as well as a new cap, which my mother had embroidered with flowers [S.Aini, 38].

С союзом *дар бораи он ки* (о том, что) главному предложению подчиняются придаточные дополнения, выражающие объект обсуждения: *Модарам қадре мунтазир шуда истод, дид, ки ӯ дар бораи он кор чизе намегӯяд, аз вай нурсид* [С.Айнӣ, 98]. – Мама немного подождала, и видя, го. My mother waited a little, then, seeing that he was not about to volunteer anything further, asked 1].

Синтаксист Ш.Рустамов в своей статье «Придаточные дополнения в современном таджикском литературном языке» пишет: «Слова «гуфта» и «гуён» в основном являются деепричастиями, но они используются для подчинения главному предложению ряда придаточных предложений. В этой функции почти ничего не остаётся от их глагольных и обстоятельственных особенностей, и они выполняют функцию союзов. Поэтому мы назвали их союзными словами»³⁴.

Например: «*Дар ариза рафти корро ба тарзе ки ҳозир гуфта гузаштам, шарҳ додам. Ва талаб кардам, ки барои пеш бурдани кори ҳашиар ягон каси худотарсро фармояд, ки ин кор зудтар тамом шавад. Дер мондани ин кор ҳам ба халқ зарар дорад, ҳам ба давлат. Зеро вақте ки руд кофта нашавад ва об ҷорӣ нагардад, албатта заминҳо аз кишт мемонанд, дар он сурат подшоҳ хироҷ ва молиётро аз кучо мегирад? - Аризаро аз номи кӣ навиштед? - гуфта модарам нурсид*» [С.Айнӣ,98]. In it I described the way the work was proceeding, as I told you just now. And I requested that he appoint an honest man to see that the work is finished sooner. I pointed out that the delay harms both the people and the government; for if the channel is not dug, and the water does not flow, the fields must remain unsown, and then where will His Highness get his taxes and revenue?».

«In whose name did you write the petition?» asked Mother [S.Aini,88].

Лексемы «гуфта» и «гуён» имеют общность и отличия с союзом «ки – that». Общность проявляется в том, что: 1) и слово «гуфта», и слово «гуён» имеют интегрированные функции, они подчиняют главному предложению придаточные дополнения, цели, причины и др.; 2) подчиняют придаточные дополнения главному предложению с помощью различных глаголов, имеющих семантические оттенки отношения, разговора, повелительный, мыслительный оттенки, и выражающих различные состояния; 3) они также восстанавливают связь между главным предложением и придаточным дополнением с помощью прямой и косвенной речи.

При этом, они имеют и ряд отличий:

а) круг употребления лексем «гуфта» и «гуён» не столь широк, они связывают главное предложение, асосан, в основном его повествовательную форму, которая изложена либо каким-нибудь лицом, либо она принадлежит самому говорящему: «*Тагоиям ба таъзими шогирдона ҳам шуда бо ӯ вохӯрдӣ кард ва падарамро ҳам «язнамулло» ва «барои зиёрати шумо омаданд» гуфта*

³⁴ Масъалаҳои забоншиносии тоҷик. (Маҷмуи мақолаҳо). / Ш. Рустамов. - Душанбе: Нашриёти «Дониш», 1967. - 169 с., с. 93.

шиносо кунонид» [С.Айнӣ,102]. - My uncle bowed deferentially to his teacher, exchanged greetings, then introduced my father as «my brother-in-law, who has come to pay his respects [S.Aini,93].

- Шояд ба шумо ҳамин хуш ояд гуфта фикр кардам, - гуфтам дар ҷавоб [С.Айнӣ,118]. - «I thought you might like them too,» I answered [S.Aini,111].

б) придаточное дополнения с союзными словами «гуфта» и «гӯён» в отличие от придаточного дополнения с союзом «ки - that» находятся в позиции перед главным предложением: *Ман аввал тааҷҷуб кардам, баъд оташин шудам ва баъд аз он хандаам гирифт: тааҷҷуб кардам барои ин ки ман ба бадали хизмати хатбардори худ ин гуна «музд» мегирам гуфта ҳеҷ наандешида будам; оташин шудам - чунки он ҷазо тамоман ноҳақона буд; хандаам омад - чунки ӯ дар сухани худ «...ҳар фалоне ки ӯ хӯрдааст, ту шарм накарда-начакконда оварда ба рӯи ман мезанӣ» гӯён худаш-худаширо ҳақорат карда буд [С.Айнӣ,122]. - was first of all surprised, then angry, and finally I burst out laughing-surprised, because I never expected this kind of reward for my errand; angry, because it was utterly undeserved; and amused, because with his own words he had made himself ridiculous [S.Aini,114].*

в) союз «ки - that» обычно находятся в придаточном дополнения перед главным предложением, а союзы «гуфта» и «гӯён» стоят после придаточного дополнения: *Нимишабӣ "дузд омад" гӯён галогула шуда зуд хомӯш гардид [С.Айнӣ,113]. - in the middle of the night there was a disturbance and cries of alarm, as if thieves had been discovered, which however soon subsided [S.Aini,74]. «Ҳама «духтари гуреза, никоҳи қозихонагӣ» гӯён бо якдигар завққунон гап мезаданд» [С.Айнӣ,128]. - The kadi's house-hold staff and onlookers from the street crowded into the courtyard, talking excitedly to one another; I heard the words «eloped» and «runaway wedding [S.Aini,113]. «Агар ҳол ҳамин бошад, инҳо бе он ки кореро бароранд галлаҳои дар анбор ва канор мондари хурда тамом мекунад, гӯён изҳори дилтангӣ намуд». Более того, союз «ки - that» более характерен для литературно-книжного стиля, а союзные слова «гуфта» и «гӯён» - для разговорного. Причина их применения в художественных произведениях с прямой речью также заключается именно в этом: «Он ҳодиса ба ин тариқа рӯй дода буд: рӯзе падарам барои намози пешин ба масҷид рафт ва зуд баргашта омада дар роҳрави ҳавлӣ истода маро ҷег зад ва «зуд биё» гӯён шитобкорона баргашта рафт. Ман ҳам аз дунболи ӯ давидам» [С.Айнӣ,134]. - It came about as follows. One day my father hal goe prayer, but sudenly came hack and called to me frod to come quickly, then he hurried out agin, with me running after him [S.Aini,76].*

В бессоюзных сложноподчинённых предложениях с придаточным дополнения в основном наблюдаются два вида интонации:

1) **Пояснительная интонация.** В этом случае в конце главного предложения интонация ослабеваает. В современном таджикском литературном языке по сравнению со всеми глаголами модальный глагол **хостан** – хотеть, выступает в составе главного предложения. Придаточные, подчиняющиеся главному предложению своей интонацией, преимущественно поясняют вот этот глагол **хостан**: *Ман мехостам чӣ гуна шеър гуфтани он касро пурсам, лекин ин муяссар нашуд - магар вақти намози пешин расида будааст, ки падарам маро аз девор фароварда монд ва шояд ӯ саволи дар дили ман омадари хис карда бошад, ки:*

- Ҳоло хона рав. Ман баъди аз намоз омаданам шеърҳои он касро ба ту хонда медиҳам, – гуфт ва худ ба тарафи масҷид нигоҳ карда давон рафт [С.Айнӣ,135]. I was about to ask what sort of poetry he composed, but missed my chance; it must have been time for prayers to start, for my father lifted me down from the wall and-perhaps guessing the question I had in mind said. «Go back home now. When I get back from prayers, a'll read you some of his poetry.» And he ran toward the mosque [S.Aini,120].

2) **Выразительная интонация.** В этом виде интонации главное предложение сразу прерывается резким и немного высоким звуком, и придаточное предложение начинается с немного низкого звука:

Первый раздел называется “Сопоставительный анализ придаточного дополнения (object clause) в таджикском и английском языках”.

Человеку свойственно выражать все свои мысли и чувства с помощью предложений: услышав какую-либо новость, человек ощущает определенные эмоции, подтверждает или отрицает ту или иную мысль. Высокий слог, плавность и красота речи, красочность выражения в художественном отношении и лаконичность изложения мысли говорящего в большой степени зависят от хорошего знания автором правил и закономерностей языка.

Синтаксис считается одной из основных частей грамматики. Среди тем, которые входят в круг обсуждения синтаксиса, на наш взгляд придаточные дополнения всё ещё не исследованы до

конца. Установление в качестве предмета исследования нашей диссертации многих аспектов темы «Придаточное дополнения в таджикском и английском языках» проливает свет на них и дополняет те аспекты, которые до сих пор были выпавшими из поля зрения исследователей.

Полное научное исследование придаточных дополнения все ещё не завершено. Ввиду того, что языки по своему происхождению имеют родственные отношения и тесно взаимосвязаны, все еще имеется необходимость в изучении их грамматики, и детальном описании грамматических характеристик придаточных дополнения сравниваемых языков. Такой подход, возможно, окажет содействие в сравнительно-сопоставительном изучении таких двух разноструктурных языков, как таджикский и английский.

Придаточное дополнения в составе сложноподчинённого предложения исследуемых языков применяется для пояснения сказуемого главного предложения, и дополняет его. Придаточное дополнения преимущественно используется с главным предложением и второстепенными членами предложения. Наряду с этим, следует добавить, что придаточное дополнения и обстоятельства до сих пор не подвергались отдельному анализу в форме научных диссертаций. Можно подчеркнуть, что вышеуказанные вопросы внутренней и зарубежной лингвистики являются одной из наиболее многокомпонентных и сложных тем грамматики, и настала необходимость в их глубоком и всестороннем анализе.

Придаточные дополнения таджикского и английского языка внутри СПП поясняют сказуемое главного предложения, и совершенствуют его. Придаточные дополнения больше используются вместе с главным предложением и его членами. Наряду с этим, необходимо добавить, придаточные дополнения до сих пор не подвергались отдельному научному диссертационному исследованию. Следует указать, что данный круг вопросов в отечественном и зарубежном языкознании считается наиболее многовекторным и сложным, и его рассмотрение в виде диссертационной работы является своевременным и важным делом.

Придаточное дополнения отвечает на вопросы *чӣ - what?*, *бо чӣ - for what?*. Оно применяется для пояснения также соотносительных слов и конструкций, которые выполняют функцию дополнения главного предложения.

Придаточное дополнения, обычно, выражает сказуемое в глаголе главного предложения и всегда занимает особое место в построении предложения.

Необходимо отметить, что в обоих языках придаточные дополнения используются для пояснения одного из членов хой главного предложения, и дополняют семантику объекта действия. В связи с этим, придаточные дополнения разделяются на две большие группы: 1) выявление придаточных дополнения, используемых для дополнения и совершенствования содержания главного предложения; 2) определение придаточных дополнения для выяснения основного содержания с указательными местоимениями, в которых основную роль играет главное предложение.

Кместно подчеркнуть, что в обоих языках придаточных дополнения связаны с главным предложением, но упоминаемое ими сказуемое выводит объект действия: «*Ман он неъматҳои алвонро дида худро дар миёнаи ҷаннаате ҳис кардам...*». Понятно, что в этом предложении не хватает одного из членов, поэтому предложение неполное как по составу, так и по содержанию, и требует пояснений. В этом примере сказуемое “*ҳис кард*” является не полным и требует пояснения, его поясняют и дополняют только члены главного предложения или сами придаточные дополнения. Например: «*Ман он неъматҳои алвонро дида худро дар миёнаи ҷаннаате ҳис кардам, ки дар даруни дӯзах бино ёфта бошад*» [С.Айнӣ,404].- "When I saw those blessings of color, I felt like I was in the middle of a paradise built in hell" [S.Aini,396].

Придаточные дополнения используются для пояснения сказуемого в главном предложении, где объект его действия не упоминается:

Мударрисӣ як мадраса, ба бошандагони он мадраса ба ғайр аз шариквақф будан, алоқаи дигаре надошт ва маҷбур карда наметавонист, ки талабаи он мадраса ба пеши худаш дарс хонад [С.Айнӣ,10]. - "The teacher of a madrasa had no other relationship with the residents of that madrasa than being a partner in the endowment, and he could not force the students of that madrasa to study in front of him" [S.Aini,8]. «*Ҳоло мехоҳад, ки ин кампирро ҳам кушад...*» [С.Айнӣ, 364]. - "Now he wants to kill this old woman too..." [S.Aini,344]. (*Ман баъдҳо фаҳмидам, ки ҷамаашон рост мегуфтаанд - ҷамаашон нодон ва бесавод будаанд ва саводнокон дар қатори онҳо наменишастаанд*) [С.Айнӣ,200-201]. - ("I later found out that they were all telling the truth - they were all ignorant and illiterate, and literate people did not sit among them") [S.Aini,192-193]. *Дар рӯзи дуҷум* *дар ҷояш хеста нишаст, дар рӯзи сеҷум асозанон ба ӯи худ берун баромад, мо тамоман хурсанд*

шудем, ки ӯ халос шуд [С.Айнӣ,217].- "On the second day he sat up, on the third day he came out on his feet, we were completely happy that he was saved" [S.Aini,202].

Придаточные дополнения также используются для пояснения таких глаголов, перед которыми в то же время находится член предложения дополнение, и наоборот, если придаточное дополнение стоит после таких глаголов, то оно дополняет содержание главного предложения и начинает выполнять свою вторую миссию, но если они не выполняют такую функцию, то они считаются неполными придаточными.

Второй раздел назван диссертантом **“Структурно-семантический анализ придаточного дополнения в английском и таджикском языках”**.

В таджикской и английской лингвистике в отношении придаточного дополнения не наблюдается специальных научных трудов или статей, однако, наряду с этим, данный вопрос рассмотрен должным образом в некоторых книгах по английскому языку. Следует сказать, что об этом придаточном предложении сведения приводятся только в учебниках. Во всех них, если не принимать во внимание способ выражения и терминологию, дано одинаковое определение придаточного дополнения. Например, в “Синтаксисе таджикского языка” дано следующее определение придаточного дополнения:

«Подчинённое предложение (придаточное предложение - Ш.Р.) может выполнять функцию дополнения сказуемого в предложении. Такое подчинённое предложение соединяется с главным предложением благодаря союзу «ки». Например: *«Сардор дид, ки ман кӣ будани худро маълум накардам, фармуд, ки нӯкҷаи чӯбҷаи латтаи рағзании печондашударо даргиронда ба пеши рӯйи ман доштанд»* [С.Айнӣ,340]. Подчинённое (придаточное - Ш.Р.) предложение отвечает на вопрос *чиро дид?* (что увидел?) и дополняет сказуемое»³⁵.

В приведенном выше примере подчинённое предложение отвечает на вопрос *чиро дид?* (что увидел?) и дополняет сказуемое. Как можно наблюдать, лингвисты при формулировании определения придаточных дополнения опираются на лингвистическое учение. В этом определении приняты во внимание три особенности придаточных дополнения: 1) *к какому члену главного предложения относится придаточное дополнения;* 2) *какую функцию выполняет придаточное предложение;* 3) *и как подчиняется главному предложению придаточное дополнения.*

Действительно, эти особенности и признаки относятся к основным признакам придаточных дополнения, которыми обладает большая часть из них.

На основе этого отмечена еще одна важная специфическая особенность, связанная со способностью трансформации придаточных дополнения в инфинитивное словосочетание:

«Подчинённое (придаточное - Ш.Р.) дополнения, времени, цели и причины можно заменить на номинативно-глагольные (инфинитивные - Ш.Р.) словосочетания; замена осуществляется следующим образом а) сокращается окончание (союз - Ш.Р.) подчинённого (придаточного - Ш.Р.) предложения; б) вместо глагольного сказуемого в подчинённом (придаточном - Ш.Р.) предложении применяются номинативно-глагольные (инфинитивные - Ш.Р.) конструкции.

Подчинённое (придаточное - Ш.Р.) дополнения: *Ибро ҳам аз барои ҳамин талаб мекунам, ки баъд аз гурехта рафтанимон, то ягон кор ёфтан, ба мо пул даркор мешавад* [С.Айнӣ, 54].

Трансформация подчинённого (придаточного - Ш.Р.) предложения в номинативно-глагольное (инфинитивные - Ш.Р.) словосочетание: *«Аммо ин корҳоро кардан пули бисёр талаб мекард»* [С.Айнӣ,219]»³⁶.

В данном труде другие функции придаточных дополнения, другие средства связи придаточных с дополнения с главным предложением не отмечены.

Основной недостаток этого произведения о сложноподчинённых предложениях с придаточными дополнения состоит в том, что в придаточном предложении второстепенные члены простого предложения признаны равноправными или одинаковыми. Поэтому в данных учебниках ничего не сказано об отличии этих двух синтаксических категорий, из этого сделаны такой односторонние выводы, что все придаточные дополнения трансформируются в инфинитивные словосочетания.

³⁵ Белнитский А.М. ва Ҳочизода. Наҳви забони тоҷикӣ, барои синфҳои vi-vii. / Белнитский А.М. ва Ҳочизода, қисми дуввум, Нашр. давл. Тоҷикистон, 1936, сах. 26.

³⁶ Белнитский А.М. ва Ҳочизода. Наҳви забони тоҷикӣ, барои синфҳои vi-vii. / Белнитский А.М. ва Ҳочизода, қисми дуввум, Нашр. давл. Тоҷикистон, 1936, сах. 32.

В других последующих учебниках по грамматике таджикского и английского языков для средней школы это определение и анализ повторяются в различных вариациях. В грамматиках таджикского и английского языков для вузов также встречается данное определение:

«Придаточное дополнения дополняет и поясняет содержание действия главного предложения, подчиняется главному предложению посредством союза *ки*:

Аммо бовар намекардам, ки бобоям ба ман нақора ёфта диҳад ва ба ҳамин мулоҳиза ба ӯ гуфтам [С.Айнӣ,18]»³⁷ [36,148-165].

В произведении приводится несколько других примеров, в которых показаны главное и придаточное предложения. В учебнике для средних школ можно было бы удовлетвориться этим определением, поскольку он отображает нормативную грамматику, и предлагает учащимся основные известные правила и законы. Однако для студентов высшей школы это определение и классификация являются недостаточными и неполными. Здесь определение придаточного дополнения было необходимо привести таким образом, чтобы охватить все его особенности.

В этом правиле отображено только подчинение придаточного дополнения посредством союза *that - ki* – что главному предложению. Бессоюзные сложноподчинённые предложения приводятся под отдельным заголовком, но и здесь отсутствуют сведения о бессоюзном придаточном дополнении, и отдаётся предпочтение придаточным обстоятельства, хотя в английском языке преобладает количество бессоюзных придаточных дополнения. В связи с тем, что такому способу использования придаточного дополнения не уделялось должного внимания, естественно, что причины относительно широкого его употребления также остаются неизвестными. О переходе инфинитивных словосочетаний в разряд придаточных предложений, в частности, придаточного дополнения даны следующие сведения:

В обоих языках некоторые придаточные предложения (причины, цели, дополнения, образа действия и др.) по своим функциям и значимости близки инфинитивным словосочетаниям, поэтому они могут трансформироваться в инфинитивные словосочетания. Во время перехода придаточных предложений в инфинитивные словосочетания: а) союз не используется, б) сказуемое придаточного предложения применяется в форме инфинитива.

Союзное сложноподчинённое предложение.

1. Придаточное дополнения:

а) *Тамошобинон ҳаминро медиданд, ки дар вақти бардошта шудани ҳар чӯб нӯстпораҳои пушти бандӣ ба он чӯб частида аз ҷояш мехест ва аз ҷойи ҷароҳат чакраҳои хун ба ҳар тараф пош мехӯрданд* [С.Айнӣ, 354];

б) *Ман дар ҳамин гуна фикру хаёл будам, ки Икромхоҷа омад* [С.Айнӣ,197].

Из этих примеров возникает вопрос: все ли виды придаточных дополнения могут переходить в разряд инфинитивных словосочетаний? Если они не переходят, то какие из них трансформируются в словосочетания, а какие нет? Эти вопросы остаются без ответа в синтаксисе для высшей школы, в связи с тем, что автор не ставит вопроса о переходе придаточного дополнения в инфинитивные словосочетания.

Это свидетельствует о том, что вышеуказанный вопрос в пособиях для вузов до сих пор остаётся без ответа. Поскольку исследователи и учёные-лингвисты при трансформации придаточных дополнения на инфинитивные словосочетания не видят никаких проблем, и замена гармоничного и корректного выражения в предложении «*Ман дар ҳамин гуна фикру хаёл будам, ки Икромхоҷа омад*» приводит к исчезновению красоты и лаконичности выражения в данном предложении. Например: - *Гапҳои русӣ навишта гирифтани маро мабодо ба касе нагӯй*» [С.Айнӣ,257]. - "Write down my Russian words in case you don't tell anyone" [S.Aini,249]. В действительности, приведенное выше предложение по содержанию является неправильным и большинство придаточных дополнения заменяются на инфинитивные словосочетания или выражаются ими. Поэтому предложение отличается от словосочетания, даже от синонимичного, поскольку словосочетания какими бы они ни были, не могут выполнять синтаксические функции предложения.

Необходимо отметить, что в обоих исследуемых языках большинство придаточных дополнения и инфинитивных словосочетаний синонимичны друг другу, и их можно выразить в обеих формах. Однако некоторые придаточные предложения нельзя переделать в словосочетания, поскольку все тонкости смысла и оттенки предложения невозможно выразить словосочетаниями.

³⁷ Грамматикаи забони тоҷикӣ. Синтаксис. Китоби дарсӣ барои мактабҳои олии. Дар зери таҳрири Б.Ниёзмухаммадов ва М.Исматуллоев. Душанбе, 1963, с. 148.

Например, если сказуемое главного предложения обозначает прошедшее и настоящее время, а сказуемое придаточного предложения будущее время, то их невозможно заменить на словосочетания.

Наряду с этим, автор пишет, что временной характер аориста в придаточных дополнения до определённой степени слабеет, при этом функция отображения времени протекания действия, в определенной мере переходит к глаголу главного предложения, которому подчиняется аорист. Поэтому в придаточном дополнении после повелительного наклонения применяется форма настоящего и будущего времени, но после глагола прошедшего времени она выражает действие, после которого находится основной глагол, выражающий одновременное действие. Другая форма выражает сослагательное наклонение прошедшего, настоящего и будущего времени. В придаточных дополнения, сказуемое которых выражено предикативным наклонением, их временной оттенок проявляется очень ярко, поскольку такие придаточные дополнения не имеют никаких смысловых оттенков и в них объективная действительность выражается в одном из времён:

1) Настоящее время: Ман пай бурдам, ки Пирак бо он чуссаи назарногир ва чехраи бемормонандаш шавки чизомӯзӣ дорад [С.Айнӣ,46]. - "I noticed that Pirak, with his unattractive face and sickly face, is interested in learning" [S.Aini,46]. Ман рост истода фикр мекардам, ки ба назди кадом гурӯҳ рафта нишинам [С.Айнӣ,57]. - "I was standing and thinking about which group to sit next to" [S.Aini,53].

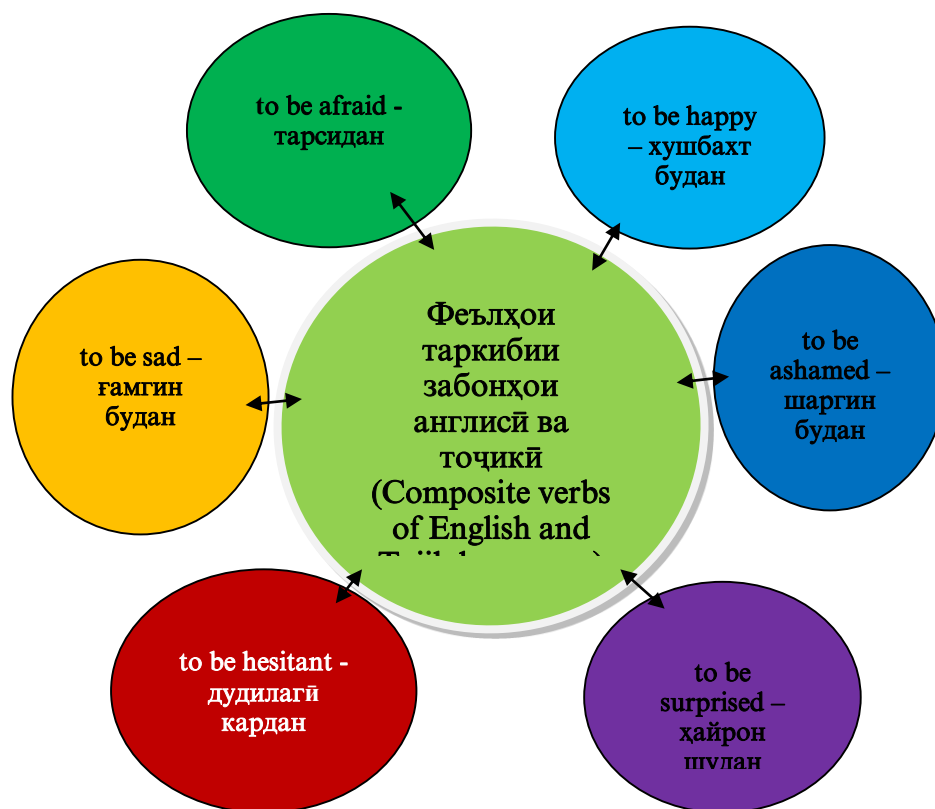
2) Прошедшее время: ЗГ (замони гузашта): Ман аз ин байти амир пай бурдам, ки ӯ мақсади маро фаҳмидааст ва тир ба нишон расидааст [С.Айнӣ,535].- I noticed from this verse of Amir that he understood my purpose and the bullet hit the mark.

3) Будущее время: Ман дидам, ки мушон китобҳоро нобуд хоҳанд кард [С.Айнӣ,519]. - I saw that they will destroy such books.

4) Настояще-будущее время: – Боз чанд гап медонам, ки ҳоло дар ёдам нест, - гуфт ӯ, - дар қоғаз навишта мондаам [С.Айнӣ,42]. - - I know a few more things that I don't remember now, - he said, - I wrote them down on paper [S.Aini,32].

Из недавних сказал и написали лингвистов становится ясно, что предложения-наполнители и все его аспекты все еще нуждаются в глубоких исследованиях и исследованиях.

Рисунок №1. Составные глаголы в английском и таджикском языках.

Третий раздел именуется “Роль и место семантические оттенки придаточного дополнения в таджикском и английском языках”. Придаточное дополнения является одним из тех придаточных предложений, которые имеют множество смысловых оттенков. Многочисленные смысловые оттенки связаны с нахождением придаточного дополнения и ещё с тремя факторами. Сказуемое второстепенного дополнительного предложения может быть выражено глагольными наклонениями, и это даёт возможность для того, чтобы придаточное предложение выражало многочисленные смысловые оттенки.

Придаточное дополнения поясняет сказуемые, которые охватывают различные значения и в связи с ними придаточное предложение употребляется в соответствующем наклонении и получает многочисленные смысловые оттенки. В составе придаточного предложения употребляются модальные слова и частицы, что приводит к выражению различных смысловых оттенков. Придаточное дополнения может иметь следующие смысловые оттенки:

1. Оттенок цели: придаточное дополнения, которое поясняет глаголы *талаб кардан* - *требовать*, *розӣ шудан* - *соглашаться*, *нишон додан* - *показывать*, *фармудан* - *приказывать*, *хоҳиш кардан* - *желать*, *илтимос кардан* - *просить*, *кӯшиш кардан* - *стараться*, *гуфтан* - *говорить*, *хостан* - *хотеть*, а их сказуемое выражается в форме аориста, и имеет оттенок цели: «*Ў ба ман фармуд, ки аз лой ба шакли чароғҳои сиёҳи қадимӣ чилиме созам*» [С.Айнӣ,507] - *He ordered me to make a chilime out of clay in the shape of ancient black lamps* [S.Aini,347]. «*Баъд аз як поси шаб соҳиби ҳавли аз пушти хучра, ки равзани танге ба тарафи кӯча кушода мешуд, маро ҳеҷ зада илтимос намуд, ки як сари қадам ба базми ӯ биравам*» [С.Айнӣ,519] - *After one night, the owner of the yard from the back of the room, where a narrow window opened to the street, called me and begged me to go to his party.*

2. Оттенок причины: придаточные дополнения, которые поясняют такие обстоятельственные сказуемые как *афсус хӯрдан* - *сожалеть*, *тарсидан* - *бояться*, *ранҷидан* - *обижаться*, *ҳайрон шудан* - *удивляться*, *шарм доштан* - *стесняться*, *маҷбур шудан* – *быть вынужденным*, получают оттенок причины. Сказуемое таких придаточных предложений выражается как аористом, так и наклонениями сказуемого. *Ман дар бораи Рустамча ва азими деҳчағӣ маълумоти кӯтоҳе ба гирдомадагон додам ва афсӯс хурдам, ки Азими деҳчағии номард гурехта рафтааст* [С.Айнӣ, 43] - *I gave a brief account of Rustamcha and the village giant to the crowd and I was sorry that the poor village giant had run away.* *Мо тарсидем, ки агар босмаҷӣ ба деҳаи мо ояд, молҳои моро ҳам тороч хоҳад кард* [С.Айнӣ,43] - *We were afraid that if Basmachi came to our village, he would also rob our goods.*

3. Оттенок результата: *Ҳамаи ин камбӯдӣ ва норасоӣҳо ба он оварда расониданд, ки дар нимсолаи якуми соли хониши 1965- 1966 як ҳазору 526 нафар хонандагон программаи таълимиро аз худ накарданд* – Все эти недостатки привели к тому, что в первом полугодии 1965-1966 учебного года одна тысяча 526 учащихся не усвоили учебную программу - *All these shortcomings and shortcomings led to the fact that in the first half of the 1965-1966 academic year, one thousand 526 students did not master the curriculum.*

Уместно отметить, ки в обоих языках придаточное дополнения выражается посредством подчинительных и соединительных союзов. Кроме того, другие части речи также играют ключевую роль в построении придаточного дополнения. Из приведённых выше примеров выясняется, что все части речи играют большую роль в построении данного смыслового оттенка.

Сказуемое придаточного дополнения также выражается посредством предположительного, сослагательного, условного и повелительного наклонений. Например, в следующих примерах сказуемое первого предложения выражено посредством предположительного наклонения, семантический оттенок предположения и сказуемое второго главного предложения выражены посредством сослагательного наклонения, что придаёт ему оттенок просьбы:

1. *Ман гумон мекунам, ки баъд аз тӯй аҳволи зиндагонии хонадони мо хеле танг шуда буд* [С.Айнӣ,89] - «*It seems that after the circumcision our family's financial situation became very tight*».

2. «*Тааччуби шунавандагон торафт зиёд мешуд ва ҳеҷ кас намефаҳмид, ки ин ҳикоят ба даъво ҷӣ дахл дошта бошад ва тааччуби ғазаболуди ман аз дигарон зиёдтар боло мегирифт*» [С.Айнӣ,319] - *The astonishment of the audience was increasing, and no one understood what this story had to do with the lawsuit, and my furious astonishment was rising more than the others* [S.Aini,311]

Если сказуемое придаточного дополнения выражено посредством таких оборотов как *лозим аст* - *необходимо*, *даркор аст* - *нужно*, *зарур аст ё не* – *надо или не надо*, *мумкин аст ё нест* – *можно или нет*, то придаточное предложение получает просительные или повелительные

смысловые оттенки:³⁸. Суханро дароз накунед, чанд бор ба шумо гуфтам, ки ба хонаи ҳукуматдорон меҳмон шудани онҳо мумкин нест [С.Айнӣ,563]. - Do not prolong the speech, I have told you several times that it is not possible for them to visit the government's house.

Сказуемое придаточного дополнения в основном выражается двумя наклонениями: повествовательным и условным. Аорист – это глагольная форма, способная выразить любые модальные смысловые оттенки, и благодаря этой своей особенности он является противоположностью повествовательного наклонения.

В связи с этим, придаточное дополнения может получать следующие смысловые оттенки:

1. Пожелание, просьба, требование, высказывание, мольба:

«Ман аз акаам хошиш кардам, ки ба ман осиеъро нишон диҳад» [С.Айнӣ,29].- "I asked my brother to show me the mill, which was twenty yards down from the stream crossing" [S.Aini,22]. Ман хостам, ки шеърҳои дигари падарамро ҳам шунавам ва илтимос кардам, ки байтҳои дигарашро ҳам барои ман хонад [С.Айнӣ,138]. - I wanted to hear my father's other poems and begged him to read his other verses for me [S.Aini,138]. «Як рӯз аз дӯзах халос шуда чӣ кор мекунам, - гӯён ман дубора талаб кардам, ки барои рӯзахӯрӣ рухсат диҳад» [С.Айнӣ,130]. - "I didn't see how one day more or less could save me from the inferno, and again begged Mother to let me break my fast" [S.Aini,82].

2. Призыв, приглашение:

- Ҳама чиз тайёр аст, аммо ман ба омадани Саидакбархоҷа нигаронам, ки он касро давват кардам [С.Айнӣ,175]. - "Everything was ready, but he was waiting for Sayid-Akbar, who after all was a guest-they would have to wait a little while longer" [S.Aini,164]. «Ин таклиф ба ман маъқул шуд, гиряам сусттар ва дилам кушодатар гардид: ба назари ман аз шунидани нағмаи нақора худ нақоранавоз шудан беҳтар ва хуштар менамуд» [С.Айнӣ,18].- " I liked this suggestion so much that I stopped crying, playing the drum would be much more fun than just listening to it " [S.Aini,13].

3. Надежда, ожидание:

«Умедворам, ки баъд аз ин он гуна корхоро накуни!» [С.Айнӣ,167]. - "I hope you won't do that sort of thing again!" [S.Aini,157]. «Дар ин сурат талабаҳои чамоаи дуюм маҷбур мешуданд, ки барои вақти дарси худ як соат интизорӣ кашанд» [С.Айнӣ,16]. - "In this case, the students of the second group were forced to wait an hour for their lesson time" [S.Aini,12].

4. Разрешение, соизволение, допускать или не допускать, давать или не давать возможность, соглашаться:

- «Хуб, акнун маро дидед, ичозат ҳам гиред, видоъ ҳам кунед» [С.Айнӣ,439].- "Well, now you have seen me, take permission and say goodbye" [S.Aini,424]. - Рухсат диҳед, ака эшон, ки ман маънии дуои худро ба шумо фаҳмонам [С.Айнӣ,90]. - "Permit me, dear eshon, to explain the meaning of my prayer" [S.Aini,79]. - Зотан одамони донишманд аз байни қашшоқон мебароянд, афсӯс ки қашшоқзодагон барои хондан имконият надоранд, бойбачагон, хусусан махдумон (писарони муллоҳои калон) бештарин аҳмақ, ё ин ки нобакор мешаванд, инҳо хонанд ҳам, бисёртаринашон ягон чиз намешаванд, агар шаванд ҳам аксарашон одамони бад мешаванд [С.Айнӣ,136]. - But pity those bore poverty who have no opportunity to learn to read! The rich-especially the makhdumon, the sons of the important mullahs-are mostly fools or good-for-nothingy even though they can read almost of them never amount to much, or if they do they turn out bads [S.Aini,121]. Оқубат як мӯйсафед, ки дар ҷавониаш харбоз буда, бинобар пириаш ҳоло ин бозиро тарк карда будааст, розӣ шуд ки бе харидани хар ба Рустам сад танга қарз диҳад ва ўро тасалли дода [С.Айнӣ,170].- As a result, an old man, who was a soldier in his youth and has now left this game due to his old age, agreed to lend Rustam a hundred coins without buying a donkey and comforted him [S.Aini,163].

5. Старание и стремление:

Аз рафтани модар чигуна мутаассир шудани бародаронамро намедонам, аммо дили худам бисёр вайрон шуд ва кӯшиш мекардам, ки овоз набарорам ва беморро азоб надиҳам [С.Айнӣ,223].- I don't know how my brothers were affected by my mother's departure, but my heart was very broken and I tried not to raise my voice and not to torment the patient [S.Aini,214].

6. Приказ, подчёркивание, совет и побуждение:

«Ман ба қабзаи шамшер даст бурдам, ў ба ман фармон дод:

- Аз асп фуру!» [С.Айнӣ,338].

- "I touched the hilt of the sword, he ordered me:

- "Get off the horse!" [S.Aini,326].

³⁸ Масъалаҳои забоншиносии тоҷик. (Маҷмуи мақолаҳо). / Ш. Рустамов. - Душанбе: Нашриёти «Дониш», 1967. - 169 с., с. 87.

«Насим таъкид кардааст, ки озод шудани Насим дар миёнаи мардум овоза нашавад, то шаш моҳ ӯ рӯй пинҳон карда гардад» [С.Айнӣ,394]. - "Nasim emphasized that the release of Nasim should not be spread among the people, so that his face would be hidden for six months" [S.Aini, 383].

- Ҳар дуи инҳо маслиҳат кардаанд, ки ман имрӯз ба онҳо ҳалвои рағанӣ гирифта диҳам [С.Айнӣ,31]. - Both of them have advised me to buy and give them ragani halwa today [S.Aini,23].

7. Обязательство, обещание, клятва, договор:

Як рӯз камбағалони деҳаро дар пеши масҷид ғун карда, дар пеши имом аз занталоқӣ қасам хӯрдааст, ки агар касе хизмати ӯро қабул кунад, ҳақ медиҳад ва тӯҳмат намекунад [С.Айнӣ,55]. - "One day, he called all the poor people of the village in front of the mosque and swore a solemn oath before the imam; that whoever agreed to work for him would be paid fully and without question" [S.Aini,44]. Бо ҳамин сайри як шабурузии Дарвешобод тамош шуд ва ман аҳд кардам, ки дигар ба сайри Дарвешобод наравам, чунки дар он ҷо ягон тамошои дилхушкунанда набуд [С.Айнӣ,172]. - With this, our stay at Darveshobod, which had lasted a day and a night, was over. I promised myself I would never again visit the Darveshobod fair, since it offered not a single enjoyable spectacle [S.Aini,167]. Кампир маҷбур шуд, ки ягон ҳикоя гӯяд ва ваъда дода ошро аз дасти Икромхоҷа гирифта хӯрд ва ба ҳикоягӯӣ сар кард [С.Айнӣ,64]. - The old woman was forced to promise us a story, she took the rice back from Ikrom Khoja, finished it, and began [S.Aini, 34].

8. Умение:

Дар ҳамон вақт аз тарси «деву чин» маро бароварда тавоништанаш ба ман бисёр фоидаи калон дод [С.Айнӣ,73]. - Thus it was that my father succeeded in dispelling my fear of supernatural beings, which was a considerable boon to me [S.Aini,64]. «Ҳамчунин муҳаббати ман низ ба он ҷавон аввал як майли одии қалбӣ бошад ҳам, кам-кам ва бо диданҳои пайдарпай ба дараҷаи камол расид ва рафта-рафта ба андозаи бардошта партофта тавоништани ҳамаи мониаҳо қувват гирифт"...» [С.Айнӣ,429]. - "Also, my love for that young man, although at first it was a simple inclination of the heart, gradually and with successive visits it reached the level of perfection and gradually became stronger to the extent of being able to overcome all obstacles"..." [S.Aini,413].

9. Необходимость, вынужденность, обязательность:

Агар ин мусибатнома аз ҳад зиёд андӯҳовар баромада хонандагони мӯҳтарамро нохушнуд кунад, маъзарат мепурсам ва маро, ки маҷбурияти фарзанди худро қисман бошад ҳам, адо кардан хостам, умедворам, ки бубахшанд [С.Айнӣ,231]. - If this catalogue of disaster seems excessive and offends my readers. I ask their pardon: I wished only to pay in part the dues of my childhood, and hope they will be indulgent [S.Aini,111]. - «Мо дар мадраса кам хонда бошем ҳам, шариатро медонем, - гуфт мутававлӣ, - шариат ҳамеша дар вақтҳои зарурат аз қоидаҳои худ истисно мекунад» [С.Айнӣ,434]. - "Even if we have studied little in the madrasa, we know the Sharia," said Mutawwalli, "the Sharia always makes exceptions from its rules when necessary" [S.Aini,422].

10. Страх, опасение:

Дар ин ҷо беозор ва бетарсу бим тарфбозиро ба хубӣ тамошо мекунад, - гуфт ва аз кисааш як куттӣ гӯгирд бароварда ба ҷияни худ Ҳомидхоҷа дода илова намуд [С.Айнӣ,160]. - He took a box of matches out of his purse and gave it to his nephew Homid Khoja, with the words [S.Aini,89]. «Бо шунидани ин сухан аз тарсу ноумедӣ қариб буд дилам таркад, зеро ман "магар ваъда ба вақти дигар мондааст ва Ситора барои хабар додан омадааст, гуфта пиндоштам» [С.Айнӣ, 414]. - "When I heard these words, my heart almost burst out of fear and despair, because I thought that the promise was left for another time and the Sitora had come to inform" [S.Aini, 403].

Четвёртый раздел носит название **“Особенности применения придаточного дополнения в таджикском и английском языках”**.

Придаточные дополнения не всегда соответствуют главному предложению, поскольку все виды сказуемых могут принимать дополнение. Придаточные дополнения взаимосвязаны с таким главным предложением, сказуемое которого нуждается в упоминании объекта действия. Например, в простом предложении *«Аммо аз шармаи худро ба нодонӣ зада зимнан ба воситаи хостгор пешниҳод кардани матлабатонро талаб кард»* [С.Айнӣ,20] не достаточно членов предложения и сказуемое «пешниҳод кардан ва ё тақлиф кардан» с точки зрения семантики остаётся неполным и требует пояснения, его совершенствуют части придаточных дополнения или части придаточных дополнения.

Например: *«Баъд аз фурсате тағоиям - Қурбонниёз аз хона баромада ба пеши мо омада ба ман тақлиф кард, ки ба хона даромада дар он ҷо нақоранавозӣ кунам»* [С.Айнӣ,22]. - After a while, Uncle Qurbon-Niyoz came out and invited us to come and play inside [S.Aini,16].

Придаточное дополнения применяются для пояснения сказуемого главного предложения, объект действия которого не упоминается: «Баъд аз он аз шинниш тут, ки аз Соктаре пухта оварда буд, як коса барин дар дег андохта қиём гирифт» [С.Айнӣ,29]. - "After that, he put a bowl of mulberry molasses, which he had cooked from Soktere, into a pot and got up" [S.Aini,23]. - «Ман метарсам, ки «ин харҷ барои ту шуд» гуфта Бухоро рафтани маро дер намононанд» [С.Айнӣ,30]. - "Because I'm afraid that he'll charge it to my account and put off sending me to Bukhara" [S.Aini,22].

Глаголы делятся на две части по их отношению к объекту: «переходные» и «непереходные». Строение и состав непереходных глаголов не входят в объект, в них не применяются непосредственно соединяющиеся дополнения, а в переходных глаголах фактор действия непосредственно соединяется с объектом и они всегда имеют прямые дополнения. Глаголы гуфтан - to speak, дидан - to see, шунидан - to hear, фаҳмидан - to understand, пурсидан - to ask, навиштан - to write, гузоштан - to put, таклиф кардан - to propose, фаромӯш кардан - to forget относятся к числу таких глаголов. - «Қарзи падарамро ҳозир намедодед ҳам, мешуд, он кас ки «то вақти мурданим диҳед, мешавад» гуфта бошанд, аз ҳама пештар додан чӣ даркор буд?» [С.Айнӣ,24]. - "You needn't have rushed to pay my father back," my mother said. "He said you could repay him any time before he died. Why him before anyone?" [S.Aini,17]. - «Дар ҳамин муддати як сол, ки аз тӯй гузашт, аз қарзатон чи қадарашро кандед? - гуфта пурсид модарам» [С.Айнӣ,24]. - "It's been a year now since the circumcision. How many of the loans have you paid back? my mother asked" [S. Aini, 1998, 16]. «Бинобар ин, ӯ ба ман таклиф кард, ки худам ҳам ҳаракат кунам, то ки барои харҷи таҳсилам ба дастам маблағе дарояд» [С.Айнӣ,211-212]. - "Therefore, he suggested me to move myself, so that I could get money for my education" [S.Aini,194]. «Қарабек шаҳсан худаш омада ба соҳибони он заминҳо ҳам хорпулӣ андохт ва ӯ дид, ки дар дарёбод гову гӯсфанди бисёреро чаронда гаштаанд, хост ки ба соҳибони он молҳо «чаропулӣ» андозад ва ба ин мақсад подабонон ва чӯпононро ба ҳузури худ ҷег зад» [С.Айнӣ,240]. - "Qarabek came in person to the land by the river to collect his briar tax, and saw all the cows and sheep grazing there. He decided to impose pasturage dues as well, and summoned all the cowherds and shepherds before him" [S.Aini,231].

Придаточное дополнения используется не только для дополнения переходных глаголов, но и для совершенствования непереходных глаголов: «Худам мерафтам, аммо метарсам ки дар пеши муллоҳо ӯро зада ҳам худамро ва ҳам ӯро беобрӯӣ кунам» [С.Айнӣ,181].- "I'd go myself, but I'm afraid I might hit him in front of the mullahs and shame both of us" [S.Aini, 97]. «Акнун ним ҷувол ангишти қазоқӣ монда буд, ки бурдани вай душвор менамуд» [С.Айнӣ,201]. - "Now half a bushel of Kazakh coal was left, which seemed difficult to carry" [S.Aini,173]. «Баъд аз фикри бисёре акаам дарёфт, ки ангиштро ба хуми об андохта бурдан мумкин аст» [С.Айнӣ,201-202]. - "After thinking about many things, my brother found that it is possible to put coal in water" [S.Aini, 192].

Присоединение придаточного предложения в сравниваемых языках к простым предложениям встречается довольно редко. Простые глаголы, для пояснения которых существуют придаточные дополнения, так же не столь многочисленны: «Як дари даромад дошт, ки рӯшноӣ ҳам аз ҳамон ҷо медаромад» [С.Айнӣ,203]. - "It had one entrance door from which light entered" [S.Aini,195]. «Аҷаб нест, ки дузде ба он ҷо даромада сақфи дӯконро сӯроҳ карда ҳамаи чизҳои маро рӯфта барад» [С.Айнӣ, 204]. - "It's not surprising that a thief entered there and broke through the roof of the shop and took all my things" [S.Aini,182].

Большинство требующих пояснения глаголов главного предложения, которые требуют участия придаточных дополнения, являются составными или простыми глаголами. Составные глаголы преимущественно используются вместе со вспомогательными глаголами.

Вывод. В диссертации речь в основном ведётся о вопросах сопоставительного анализа придаточных дополнения в таджикском и английском языках, их структурных особенностях, сравнении придаточного дополнения в таджикском и английском языках, цели их использования в языке, их видах с грамматической, фонетической и стилистической точек зрения, и в целом о строении состава придаточных дополнения.

1. Исследование и анализ придаточного дополнения в двух сравниваемых языках имеют различные формы, охватывают множество неразрешённых проблем, которые автор данной научной работы постарался всесторонне и развёрнуто решить в виде отдельного диссертационного исследования. Особенно отдельное изучение семантики словосочетаний; более точное исследование средств определения их значения; отдельное определение места словосочетаний в различных жанрах и стилях двух языков; более полное исследование явлений перехода различных частей речи в словосочетания и их взаимоотношения; более глубокое изучение стилистических задач словосочетаний и их сходств всё ещё ожидают всестороннего изучения [А-1].

2. Как отмечалось ранее, придаточные дополнения в таджикском и английском языках входят в состав придаточных предложений обстоятельства. Придаточные дополнения, в свою очередь, с другими именными частями речи образуют предложения, в частности, употребляясь с существительными, прилагательными, числительными и местоимениями, они строят придаточные дополнения с существительными, придаточные дополнения с прилагательными, придаточные дополнения с числительными, придаточные дополнения с местоимениями [А-2].

3. Кроме того, придаточные дополнения употребляются вместе с причастиями и инфинитивом, и строят придаточные дополнения с причастием, а также придаточные дополнения с инфинитивом. Придаточные дополнения по сути применяются с союзами, и образуют другие виды придаточных предложений.

4. Если в таджикском языке большую группу предложений составляют придаточные обстоятельства, то в современном английском языке большая группа предложений состоит только из придаточных дополнения. Отсюда следует, что лексический состав современного литературного таджикского языка очень богат и разнообразен, и в этом плане преобладает над таким передовым языком мира с международным статусом как английский язык [А-3].

5. Необходимо отметить, что во второй главе диссертации в круг научного интереса вошёл анализ вопросов места и применения обычных конструкций придаточного дополнения в таджикском и английском языках, путей построения предложений и их видов в таджикском и английском языках, классификации и группирования предложений по способу и средствам синтаксической связи в английском языке, союзного придаточного дополнения в английском языке и его эквивалентов в таджикском языке, придаточного дополнения в таджикском и английском языках и примыкательного средства связи и др. [А-4].

6. Наряду с изложенными выше вопросами следует отметить также, что в современном английском языке придаточные дополнения играют большую роль в структуре других видов предложений, построенных посредством союзов и соотнесённых слов. Кроме того, придаточные дополнения принимает активное участие в построении различных видов придаточных предложений, и этот вопрос конкретно разработан и изучен в работе [А-1].

7. Рассмотренные конструкции достаточно продуктивны в строительстве придаточных дополнения в таджикском и английском языках. Из анализа примеров с данными конструкциями выяснилось, что в их формировании, прежде всего, активно участвует глагол, благодаря участию которого такие предложения называются придаточными дополнения.

8. Придаточные дополнения роль выполняют важную роль в синтаксической системе таджикского и английского языков. Их всестороннее исследование создаёт основу для решения многих неразрешённых вопросов синтаксиса. Одна из особенностей придаточных дополнения состоит в том, что они могут трансформироваться в состав аъективных словосочетаний, которые формируются посредством предлогов и послелогов, изофата и связи примыкания [А-2].

9. Следует отметить, что в формировании придаточных дополнения часто используются исконные и номинативные предлоги, которые содействуют выражению различных синтаксических отношений. В этих словосочетаниях наблюдаются дополнительные отношения, а также различные обстоятельственные отношения: уподобления, места, времени, причины [А-4].

10. Уместно также отметить, что в этих словосочетаниях основной компонент преимущественно используется с простыми, производными и составными предлогами. Эти инфинитивные словосочетания совершенствуют отношение других частей речи в построении придаточных дополнительных предположений.

11. Итак, прямые непосредственные и опосредованные дополнения с учетом того, что они выражены частями речи, отличаются друг от друга. Прямые непосредственные дополнения выражаются существительными, личными местоимениями и другими частями речи, и выражают приобретенное предметное понятие. Необходимо отметить, что прямые опосредованные дополнения бывают выражены только родовыми существительными и вопросительным союзным местоимением «*чӣ*» [А-2].

12. В результате проведенного анализа установлено, что придаточные дополнения как в английском, так и в таджикском языках могут быть выражены различными частями речи, в частности существительным, местоимением, числительным, инфинитивом, причастием и др.

13. Нужно сказать что каждый член предложения играет важную и основную роль в его построении. То есть мы можем выразить с помощью дополнения то, к кому обращаемся, кому даём что-либо, от кого слышим что-либо, у кого берем что-либо, для кого совершаем что-либо и др.

14. Наряду с этим, изучением охвачены виды дополнения, в результате чего установлено, что если дополнения в таджикском языке будут разделены на две основные группы – *прямые* и *косвенные*, то в английском языке они группируются на три группы.

Прямое дополнение без предлогов выражает лицо, ради которого совершается действие. Кроме того, лексемы «гуфта» и «гӯён» также играют важную роль в построении придаточного дополнения [А-3].

15. В построении придаточного дополнения важную роль играют указательные местоимения, интонация или тональность, инфинитивные словосочетания, соотнесенные слова и предлоги, что исследовано на основе убедительных примеров из таджикского и английского текстов «Воспоминаний» Садириддина Айни.

РЕКОМЕНДАЦИИ ПО ПРАКТИЧЕСКОМУ ПРИМЕНЕНИЮ РЕЗУЛЬТАТОВ ИССЛЕДОВАНИЯ

1. Теоретические и практические основы исследования проявляются в том, что вопросы, связанные с установлением семантических особенностей придаточных дополнения в таджикском и английском языках могут заложить основу для проведения дальнейших более углубленных исследований.

2. В дальнейшем предусматривается публикация учебных пособий «Сравнительная типология таджикского и английского языков», «Прикладная грамматика таджикского и английского языков» и «Теория грамматики английского языка» на основе материалов настоящей диссертации.

3. При исследовании материалов диссертации задействованы ценные труды и научные исследования отечественных и зарубежных лингвистов по придаточным дополнениям таджикского и английского языков, что будет учтено при изучении данного вида придаточных как достоверного и внушающего доверие научного материала по обучению будущих специалистов.

4. В диссертации при изучении и классификации придаточных дополнения таджикского и английского языков на базе произведения «Воспоминания» С.Айни мы опирались на достоверные примеры, поскольку данный вопрос может способствовать изучению других видов придаточных предложений таджикского и английского языков.

5. Проведенное исследование осуществлено на основе достоверных источников по грамматике таджикского и английского языков, что будет способствовать дальнейшему исследованию придаточных дополнения в сравниваемых языках.

ОСНОВНЫЕ РЕЗУЛЬТАТЫ ДИССЕРТАЦИИ ОТОБРАЖЕНЫ В СЛЕДУЮЩИХ ПУБЛИКАЦИЯХ АВТОРА:

а) статьи, изданные в рецензируемых журналах:

[1-М] Хакимов Ф.И. Сопоставительный анализ придаточного дополнения в таджикском и английском языках // Вестник ТГПУ им. С.Айни. - Душанбе: Типография ТГПУ им. С.Айни– № 5.(106) 2023 г. С. 67-74.

[2-М] Хакимов Ф.И., Джураев Х.А. Структурно-семантический анализ придаточного дополнения в английском и таджикском языках // Вестник ТГПУ им. С.Айни. - Душанбе: Типография ТГПУ им. С.Айни- № 6.(107) 2023 г. С. 83-91.

[3-М] Хакимов Ф.И. Роль грамматических средств в формировании придаточных дополнения в таджикском и английском языках // Вестник Таджикского национального университета, №3 2024 г. С.150-156.

-М] Хакимов Ф.И. Исследование придаточных предложений с точки зрения российских лингвистов // Информация Национальной Академии наук Таджикистана. Отделение обществоведческих наук. №2, 2024 г. С. 158-162.

б) статьи и материалы, изданные в других журналах и сборниках научно-практических конференций:

[5-М] Хакимов Ф.И. Сопоставительный анализ грамматических средств связи придаточного дополнения с главным предложением в таджикском и английском языках. // Материалы

Республиканской научно-практической конференции на тему “Актуальные вопросы лингвистики и методика формирования компетенции студентов в процессе изучения иностранных языков”. – Душанбе: Типография ТГПУ им. С.Айни, 2023 г. С. 102-105.

[6-М] Хакимов Ф.И. Семантические оттенки придаточного дополнения в таджикском и английском языках // Актуальные вопросы изучения иностранных языков и проблемы современной лингвистики. – Душанбе: Типография ТГПУ им. С.Айни, 2023 г. С. 198-202.

[7-М] Хакимов Ф.И. Сопоставительный анализ придаточных предложений и их места в английском языке // Вопросы теории и практики перевода и лингвистики в вузах. - Душанбе: Типография ТГПУ им. С.Айни, 2023 г.С. 187-191.

[8-М] Хакимов Ф.И. Особенности выражения сложных предложений в английском языке и их эквивалентов в таджикском языке // Вопросы теории и практики перевода и лингвистики в вузах. – Душанбе: Типография ТГПУ им. С.Айни, 2023 г. С. 198-200.

[9-М] Ҳакимов Ф.И. Чумлаи пайрави пурқунанда дар забони тоҷикӣ // Маводи конференсияи илмӣ-амалии байналмилалӣ, дар заминаи Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 ва бахшида ба 115 солагии аввалин омӯзгори тоҷик аз забони олмонӣ дар Тоҷикистон, яке аз чекистони тоҷик дар Олмон дар солҳои Ҷанги Бузурги Ватанӣ, дорандаи ордени Спитамен дараҷаи аввал - Раҳим Бурҳонов (18 майи 2024), Душанбе: 2024, с. 140-142. (дар ҳаммуаллифӣ).

[10-М] Ҳакимов Ф.И. Роҳҳои қорбасти муносибатҳои ҳамзамонӣ дар чумлаи мураккаби тобӣ бо чумлаи пайрави пурқунанда дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ. // Масъалаҳои мубрами забоншиносӣ, тарҷумашиносӣ ва усулҳои таълими забонҳои хориҷӣ дар шароити муосир, Бахшида ба амалигардонии « Барномаи давлатии тақмили таълим ва омӯзиши забонҳои русӣ ва англисӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030» ва эълон гардидани соли 2024 ҳамчун «Соли маърифати ҳуқуқӣ», - Душанбе: Матбааи ДДОТ ба номи С. Айни, 2024 с. 168-170.

Опубликованные учебные пособия:

1. Джураев Х.А., Махмадов Н., Хакимов Ф.И. Введение в языкознание. Типография ТГПУ им. С.Айни, 2023 г. -184 с.

АННОТАТСИЯ

Ба автореферати диссертатсияи Ҳакимзода Файзали Исматулло дар мавзуи «Таҳлили муқоисавии ҷумлаи пайрави пуркунанда дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ (дар асоси асарии «Ёддоштҳо»-и Садриддин Айни)» барои дарёфти дараҷаи илмӣ номзади илмҳои филология аз рӯйи ихтисоси 10.02.20 – Забоншиносии муқоисавӣ-таърихӣ, типологӣ ва муқоисавӣ.

Калидвожаҳо: ҷумла, ҷумлаи сода, ҷумлаи содаи яктаркиба, ҷумлаи содаи дутаркиба, ҷумлаи содаи септаркиба, ҷумлаи мураккаб, ҷумлаи муайяниаҳс, ҷумлаи номуайяниаҳс, ҷумлаи хулас, ибора, калима, калимасозӣ, ҷумласозӣ, ҷумлаи инкорӣ, ҷумлаи саволӣ, ҷумлаи хабарӣ, ҷумлаи ҳикоягӣ, ҷумлаи хабарӣ, ҷумлаи мураккаби тобеъ, ҷумлаи мураккаби пайваст, ҷумлаи пайрави пуркунанда.

Пас аз таҳқиқоти забоншинос Д. Тоҷиев дар забоншиносии тоҷик чанд пажӯҳиши дигар аз ҷониби С. Атовуллоев ва Ф. Зикриёев ба таъб расиданд, ки онҳо идомаи равиши таҳқиқоти ҷумлаҳои мураккаби тобеъ дар забоншиносии он даврон ба шумор мераванд.

Гузашта аз ин, таҳқиқотҳои анҷомёфта доир ба ҷумлаҳои мураккаби тобеи забони тоҷикӣ масъалаҳои омӯхтанашуда бисёранд. Қайд кардан ба маврид аст, ки муаллиф хангоми таҳқиқоти рисолаи худ бар пояи асарҳои забоншиносони ватаниву хориҷӣ таъя менамояд. Як қатор забоншиносони шинохтаи тоҷик перомуни ҷумаҳои мураккаби тобеъ ва пайваст таҳқиқотҳои зиёдеро анҷом доданд, ба монанди Л.Бузургзода, Ф.Зикриёев, Д.Тоҷиев, М.Қосимова, Р.Асозода, П.Ҷамшедов, К. Усмонов, С.Ҷоматов, Ҳ.Насрулло. Б. Ниёзмӯхаммадов, Ш. Рустамов, С.Атобуллоев, Х.Ҳусейнов. Аз забоншиносони хориҷ бошанд, амсоли Арнольд И.В., Аракин В.Д., Виноградов В.В., Смирнитский А.О., Реформатский А., Каушанская В.Л., Качалова, Пешковский А.М., Greenblatt Stephen, Garner Bryan A., Paul Adams Michael, Algeo John, Adams Valerie, Biber Douglas, Jespersen Otto ва дигарон ҳамчун асоси назариявӣ ва манбаи методологӣ истифода шудаанд.

Ҳамин тавр, дар забоншиносии ватанӣ ва хориҷӣ як қатор корҳои вучуддоранд, ки ба омӯзиш ва таҳқиқи ин ё он ҷанбаи ҷумлаи пайрави пуркунанда бахшида шудаанд. Аз ин хотир, ба риштаи таҳқиқ қашидани масъалаи мазкур, яъне таҳлили муқоисавии ҷумлаи пайрави пуркунанда дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ айни мудаост.

АННОТАЦИЯ

На автореферат диссертации Хакимзода Файзали Исматулло на тему «Сопоставительный анализ придаточного дополнения в таджикском и английском языках (на основе произведения «Воспоминания» Садриддина Айни)», представленной на соискание научной степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.20 – Сопоставительно-историческое, типологическое и сравнительное языкознание.

Ключевые слова: предложение, простое предложение, простое односоставное предложение, простое двусоставное предложение, простое многосоставное предложение, сложное предложение, определено-личное предложение, неопределенно-личное предложение, нераспространённое предложение, словосочетание, слово, словообразование, построение предложения, отрицательные предложения, вопросительные предложения, сказуемое (предикативное) предложение, повествовательное предложение, сложноподчинённое и сложносочинённое предложения, придаточное дополнения.

После лингвистического исследования Д. Тоджиева в таджикской лингвистике опубликованы исследования С. Атовуллоева и Ф. Зикриёева, которые являются логическим продолжением в направлении исследования сложноподчинённых предложений в отечественной лингвистике.

Более того, в завершённых исследованиях по сложноподчинённым предложениям таджикского языка осталось много неизученных вопросов. Автор исследования при написании данной диссертации опирался на произведения отечественных и иностранных лингвистов. Плеядой известных таджикских лингвистов, среди которых следует отметить Л.Бузургзода, Ф.Зикриёева, Д.Таджиева, М.Касимову, Р.Асозода, П.Джамшедова, К. Усмонова, С.Джоматова, Х.Насрулло, Б. Ниёзмухаммадова, Ш. Рустамова, С.Атобуллоева, Х.Хусейнова, осуществлены многочисленные исследования о сложноподчинённых и сложносоединённых предложениях. Среди зарубежных лингвистов в данной области синтаксиса весомый вклад внесли Арнольд И.В., Аракин В.Д., Виноградов В.В., Смирницкий А.О., Реформатский А., Каушанская В.Л., Пешковский А.М., Greenblatt Stephen, Garner Bryan A., Paul Adams Michael, Algeo John, Adams Valerie, Biber Douglas, Jespersen Otto и другие, чьи научные труды использованы в качестве теоретической основы и методологического источника.

Таким образом, в отечественной иностранной лингвистике существует ряд работ, посвящённых изучению и исследованию того или иного аспекта придаточных дополнения. Поэтому исследование данного вопроса, то есть проведение сопоставительного анализа придаточных дополнения в таджикском и английском языках является своевременным и нужным делом.

ANNOTATION

for the abstract of the dissertation of Hakimzoda Faizali Ismatullo on the theme of: “Comparative analysis of clause sentence in the Tajik and English languages (based on the “The sands of Oxus” of Sadriddin Aini)”, presented for the scientific degree of candidate of philological sciences in specialty of 10.02.20 – Comparative and historical, typological and contrastive linguistics.

Keywords: *sentence, simple sentence, one simple sentence, two simple sentence, simple multi-part sentence, complex sentence, definite-personal sentence, indefinite-personal sentence, unextended sentence, phrase, word, word formation, sentence construction, negative sentences, interrogative sentences, predicate (predicative) sentence, declarative sentence, complex and complex sentences, subordinate complements.*

After the linguistic research of D. Tojiev in Tajik linguistics, the studies of S. Atovulloev and F. Zikriyoev were published; this is a logical continuation in the direction of the study of complex sentences in Russian linguistics.

Moreover, in the completed studies on complex sentences of the Tajik language, many unexplored questions remain. The author of the study, when writing this dissertation, relied on the works of domestic and foreign linguists. A galaxy of famous Tajik linguists, among whom should be noted L. Buzurgzoda, F. Zikriyoev, D. Tajiev, M. Kasimov, R. Asozoda, P. Jamshedov, K. Usmonov, S. Jomatov, H. Nasrullo, B. Niyozmuhammadov, Sh Rustamova, S. Atobulloev, Kh. Khuseinova, carried out numerous studies on complex and complex sentences. Among foreign linguists in this area of syntax, significant contributions were made by Arnold I.V., Arakin V.D., Vinogradov V.V., Smirnitsky A.O., Reformatzky A., Kaushanskaya V.L., Peshkovsky A.M., Greenblatt Stephen, Garner Bryan A., Paul Adams Michael, Algeo John, Adams Valerie, Biber Douglas, Jespersen Otto and others, whose scientific works are used as a theoretical basis and methodological source.

Thus, in domestic foreign linguistics there are a number of works devoted to the study and research of one or another aspect of subordinate clauses. Therefore, researching this issue, that is, conducting a comparative analysis of clause sentence in the Tajik and English languages is timely and necessary.